

SVERIGES STÖRSTA INTELLEKTUELLA TIDSKRIFT

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSISK GRUND - NR 9 DECEMBER 2010 PRIS: 75:-

Extra
tjockt
julnummer!

Den ömtåliga civilisationen

Bildning, dygder och sanning i den
globala relativismens era

ROB RIEMAN, JOHN ARMSTRONG och VINNIE NORDIN reder ut begreppen.

SAMHÄLLE

NIKLAS EKDAL

om journalistik som
följer med ända in
i sängkammaren.

FRIZON

LARS JONSSON

om 150-årsjubilarerna
Anders Zorn och Bruno
Liljefors.

RECENSION

TORBJÖRN ELENSKY

om Mattias Gardells
intellektuellt ohederliga
debatteknik.

Svansjön på Marinskijteatern
St Petersburg

Fästningen Olofsborg

Johan Strauss i Wiens stadspark

Ukraina - "Svalnästet" på Jalta

Vår och sommar 2011

OPERA - BALETT - FILHARMONI

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/buss: 3/5-8/5 2011

Historia – Vinterpalatset, Peterhof, Jusopovpalatset, Tsarbyn Tsarskoje Selo och Katarinapalatset med Bärnstensrummet

Konst – Eremitaget och Ryska Museet

Opera och balett – Marinskijoperan, Musorgskijoperan och Eremitageteatern
Kultursightseeing med svenskspråkig lokalguide

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Reguljärflyg: 8/6-11/6 och 17/6-20/6 2011

Riga – kulturstad med Jugendarkitektur, dramatisk historia och mångårig musikkultur. Elegant operahus och internationellt uppmärksammade operaföreställningar.

OPEROR – 8/6-11/6 *Aida, Turandot, Madama Butterfly*

17/6-20/6 *Eugene Onegin, Don Giovanni, Il Trittico:*

Il Tabarro, Suor Angelica, Gianni Schicchi

Utflykter – Barockslottet i Rundale och badorten Jurmala

HELSINGFORS OCH OPERAFESTIVALEN I SAVONLINNA/NYSLOTT

Reguljärflyg/buss: 5/7-8/7 2011

Helsingfors – stor kultursightseeing, utmärkt boende och gourmémiddag

Savonlinna – svensktidens Nyslott med fästningen Olofsborg

Retretti – internationellt omtalat konstcentrum

Operorna uppföres på fästningen OLOFSBORG

"Tosca" och "Lohengrin"

OPERAFFESTIVALEN I VERONA KONST I VENEDIG OCH RAVENNA

Reguljärflyg/buss: 26/7-31/7 2011

Verona – Romarstad med magnifik arena, medeltidsfästningen Castelvecchio och historisk skådeplats för bl a familjen della Scala

Ravenna – Mosaikernas stad! Dante Alighieris stad!

Venedig – kanalernas, kyrkornas, musikens och konstens stad

OPERA på arenan i Verona: AIDA och Nabucco

Kultursightseeing

ENESCUFESTIVALEN I BUKAREST

Reguljärflyg: september 2011

UPPLEVELSERESOR

I PILGRIMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss: 18/4-26/4 2011

Bilbao – pilgrimstrappa och Guggenheim museum.

Burgos och Leon – enorma påskprocessioner, magnifika katedraler och kloster.

Astorga – Gaudis biskopspalats.

Ponferrada – enorm tempelriddarborg.

Castrojeriz – Pilgrimsbyn, en gång med sju pilgrimskyrkor.

Santiago de Compostela – slutmålet med mäktigt pilgrimskatedral.

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg/nostalgiskt tåg: 20/5-28/5 2011

Kiev – landets historiska huvudstad med omtalade Sofiakatedralen och klostret Petjerskaja Lavra och vackert operahus – *Taras Shevchenkooperan*

Poltava – det svenska stormaktsväldets fall. Dramatisk historia!

Gammalsvenskbyn – en minoritet av utvandrare svenskbybor

Krim – med Örlogshamnen Sevastopol, den grekiska kolonin Chersonesus, Livadiapalatset – platsen för **Jaltakonferensen 1945**, och tatarcolonin i **Baktiseraj**.

Odesa – känd för Potemkintrappan, sitt glansfulla operahus och tiden då Alexander Pushkin bodde här och skrev de första kapitlen i "Eugen Onegin".

Vi färdas i eget nostalgitåg med sovvagnar, restaurangvagn och musikkapell.

4-stjärniga hotell i Kiev och Jalta! **Helpension!** Alla utflykter ingår!
Engelskspråkig guidning! Svensk färdledning!

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Reguljärflyg/buss: 20/8-28/8 2011

Bukarest – "Östeuropas Paris" med aktat Nationalmuseum, omtalad parlamentsbyggnad, konstmuseum, konserthus och opera.

Transsylvanien – mäktiga naturupplevelser, flod- och berglandskap

Donau-deltat – unikt växt- och djurliv

Moldavien – kloster och kyrkor med världsberömda freskomålningar

Constanta – ledande hamnstad, arkeologiskt museum, akvarium med stör

Sinaia – "Karpaternas pärla", Pelés slott och 1600-tals kloster.

Licensierad engelskspråkig lokalguide.

Svensk färdledning

NYÅRSFIRANDE I WIEN!

Reguljärflyg: 28/12 2010-02/01 2011

Wienerphilharmonikernas TV-sända nyårskonsert

Svenska Kulturresor AB

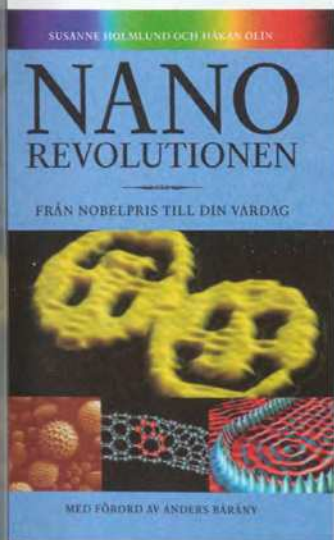
Davidshallsg 21, Box 17554, 200 10 Malmö Tel 040-10 35 70 Fax 040-30 33 45

www.kulturresor.se info@kulturresor.se

Ballett i Juletider

Klassisk tablå på **AXESS TV**

256 s, trådbundet hårband,
illustrationer i färg

Beställ denna bok och andra
från Santerus Förlag på:

www.santerus.se

Världen står på tröskeln
till nanoepoken.

Denna bok ger en lättläst
översikt över nanoteknikens
framväxt, löften och hot,
och fångar samtidigt in
många av naturens feno-
men på ett lättfattligt sätt.
Många av de människor som
bidragit till att föra världen
till tröskeln av den nya tek-
nologiska eran presenteras.

249:-

(rek. pris 340:-)

SANTERUS
FÖRLAG

Start Magasin TV Axess Play Blogg Journalism and Democ

Du följer väl Sveriges vassaste blogg?

Av M... Sveriges största dagstidning...
Sahlin. Det skriver gruppen...
påståen...
sett...
up...
A...
De vägar inte komma med konkreta belägg fi...
alltså bara att ha på deras om...

www.axess.se/blog

Den obäddade sängens diktat

Johan
Lundberg

Man kan inte bortse från att civilisationstanken är kopplad till människans dubbla natur. Kultivering av den innebär att vissa universella och tidlösa kvaliteter – av just andligt slag – underblåses.

Vad är civilisation? Jag vet inte. Jag kan inte definiera det i abstrakta termer. Men jag tror att jag känner igen det när jag ser det ...". Så introducerar konsthistorikern Kenneth Clark BBC-serien *Civilisation* från slutet av 1960-talet. Det ligger nog en hel del i Clarks tanke, att civilisation bäst låter sig ringas in på omvägar – via de kulturella uttryck som tycks fänga civilisationens kärna.

På ett liknande sätt låter sig civilisationen närmast via sin motsats. Vilket sker i en passus, som jag citerade i en debatt för några år sedan, hos den spanske barockförfattaren Baltasar Gracián: "Människan är född barbar; hon räddas från att vara ett monster genom att tillägna sig kultur. Kulturen är således det som skapar människan, och ju större hennes kultur är, desto större individ är hon."

För Gracián tycks människans två sidor framstå som en realitet. Å ena sidan är vi varelser av kött och blod, som i sina värsta och mest primitiva stunder inte skiljer sig nämnvärt från djuren. Å andra sidan individer med andliga ambitioner, med längtan efter godhet, sanning och skönhet, med insikt om vikten av värdighet, ödmjukhet, rättvisa och kärlek. För människor i 1600-talets Spanien var det kanske inte något svårt val att ta ställning för det som utgör den civiliserade människans adelsmärken. På så nära håll hade man det barbariska beteendet, att inget utrymme lämnades åt romantiisering och idealisering av primitivism och ädla vildar. Det var, kort sagt, långt till den moderna människans vantrivsel i kulturen.

ATT SÅ MÅNGA KULTURSKRIBENTER reagerade med ilska på min användning av Gracián-citatet berodde nog på att vi i dagens Sverige erfar ett begränsat hot från det barbari som var en realitet under 1600-talet. När man tar parti för det civiliserade beteendet framför det ociviliserade tolkas detta idag gärna i kulturchauvinistiska termer. Vilket är missvisande. Åtminstone så tillvida, att det barbari som Gracián åberopade kan uppfattas som en sida hos honom själv.

Ändå kan man inte bortse från att civilisationstanken är kopplad till människans dubbla natur. Kultivering av individen innebär att vissa universella kvaliteter av andligt slag underblåses. Kvaliteter som inte minst låter sig gestaltas genom konstnärliga uttrycksformer, där den mänskliga anden demonstreras i dess högsta potential: ideal av koncentration, materiell försakelse och aktning inför livet och skapelsen. Tidlösa ideal alltså, vilket innebär att de konstnärliga uttrycksformer som hårbärger dessa ideal av naturliga skäl måste förbli befriade från ekonomiska, utilitaristiska eller ideologis-

ka nyttoaspekter. Den kultiverade människan rör sig därför i riktning mot det som Kant benämner "den intresselösa njutningen" – i riktning mot den sorts kultur som överbrygger kulturella sedvänjor och etniska skillnader, som talar till oss över tid och rum. Rob Riemen, som bidragit med en av tematexterna i detta nummer av *Axess Magasin*, citerar i sin fina lilla bok *The Nobility of Spirit* inte bara Gracián utan också Goethe: "Civilisation är en konstant övning i respekt. Respekt för det gudomliga, för jorden, för vår medmänniska och därför för vår egen värdighet." För att civilisationen skall överleva har de intellektuella, menar Riemen, en skyldighet att skydda, vårda och till de kommande generationerna överföra det mest värdefulla, vilket i sin tur kräver en förmåga – och en tro på möjligheten – att skilja mellan gott och ont, bra och dåligt, rätt och fel, vackert och fult.

I dagsläget befinner vi oss dock långt ifrån den här sortens återupprättelse av fasta värdekategorier. Tvärtom anses det fint att bejaka det banala och triviala. Ett av de senaste decenniernas mest omtalade och högst värderade konstverk i den engelskspråkiga världen är karakteristiskt nog Tracey Emins installation av en obäddad säng. Ett verk som kan tyckas signalera intimitet, som visar upp konstnären som en människa som vem som helst, lika osäker och ofullkomlig som resten av världen. Men som också underförstått att det finns anledning att i konstnärliga sammanhang hylla denna sorts trivialitet och banalitet.

DET KAN NATURLIGTVIS uppfattas som ett tecken på respekt för det enkla och för den obildade människan, när man som Emin sänker den konstnärliga garden och bejakar det allra mest vardagliga. Men den respekten är skenbar. Ty den signal som sänds ut är i lika hög grad att de människor som inte har haft möjlighet att bilda sig och förverkliga sig konstnärligt eller yrkesmässigt på det sätt som Tracey Emin har kunnat, inte har vare sig någon kapacitet eller anledning att sig höja över det triviala. Den obäddade sängen underförstått inte ha lägre estetiskt värde än Michelangelos *Pietà*. Världen sådan den gestaltas i sängen anses inte mindre eftersträfvansvärd än den värld vi möter på de stora museer där vi kan njuta av Michelangelos konst eller de akademiska seminarier där vi kan diskutera hans konst. Vilket ter sig lögnaktigt. Den som befinner sig på det akademiska seminariet kan nämligen när som helst gå hem till sin säng, medan den som under hela sitt liv stannat i sin säng inte har den omvända valmöjligheten.

Johan Lundberg

En avslöjande julklapp.

Fokus går på djupet varje vecka. Vi sammanfattar, förklarar och analyserar veckans viktigaste händelser och vi gör det vid sidan av det vanliga mediedrevet. Att läsa Fokus hjälper dig att behålla skärpan och perspektivet. Just nu har vi ett erbjudande till dig som vill behålla skärpan varje vecka. Posta talongen redan idag så får du Fokus direkt hem i din brevlåda varje fredag!

Just nu är det extra förmånligt att teckna en helårsprenumeration på Fokus. För 625 kr får du en ny tidning i brevlådan varje fredag (41 nr/år) och dessutom 200 kronor att handla för på CDON.COM.

På CDON.COM kan du välja bland miljontals böcker, hundratusentals CD-skivor, tiotusentals DVD-filmer, tusentals spel, hemelektronikprodukter och mobiltelefoner. Där finns, precis som i Fokus, något som intresserar alla.

CDON.COM

41 nummer av Fokus	1435:-*
Premie CDON.COM	200:-
Totalt	1635:-
Ditt pris	625:-
Du sparar	1010:-

*Ordinarie lösnummerpris.

Prenumerera eller ge bort ett helår med Fokus – få 200 kr att handla för på CDON.COM!

För 625 kr får du en ny tidning i brevlådan varje fredag (41 nr/år) och dessutom 200 kronor att handla för på CDON.COM. Erbjudandet skickas som en värdekod med post när inbetalningen är oss tillhanda. Värdekoden gäller endast för köp av fysiska produkter och endast på en order. **E-postadress är nödvändig för att få premien.**

Ja tack! Jag vill beställa/ge bort en helårsprenumeration och får 200 kr att handla för på CDON.COM utan extra kostnad.

Jag betalar bara 625 kr för ett helår, 41 nr. Jag sparar 1010 kr jämfört med lösnummerpriset (1435 kr).

Ja tack! Jag vill beställa/ge bort 12 nummer av Fokus. Jag betalar bara 185 kr för 12 nr. Jag sparar 235 kr, jämfört med lösnummerpris (420 kr).

Du kan även teckna prenumerationen på Fokus hemsida: För helårsprenumeration gå in på: www.fokus.se/prenumerera/ARKCD625

För 12 nummer gå in på www.fokus.se/prenumerera/ARK185

Skicka tidningen till:

Jag som ger bort prenumerationen heter/Skicka inbetalningskortet till:

Namn

Adress

Postnummer Postadress

E-mail OBS! Nödvändig för att få premien!

Telefon/Mobil

FOKUS/FPG Media AB
Prenumerationsavdelningen

SVARSPOST
204 720 55
110 01 Stockholm

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

10 SAMHÄLLE

- Medier* Niklas Ekdal noterar en ökad sexualmoralpanik i svenska medier **10**
Ekonomisk historia Anders Johnson om en framgångsrik och motarbetad bransch **12**
Arbetsmarknadspolitik Svante Nycander påminner om att Olof Palme bröt med en svensk modell **14**
Abchazien Torgny Hinnemo besöker en utsatt provins i skuggan av Ryssland **16**
Mellanöstern Arne Lapidus uppmärksammar att världens äldsta stad fyller 10 000 år **17**
Krönika Theodore Dalrymple tycker inte synd om unga, döva idioter **18**
Notiser Utblick, sportjournalister och *Doonesbury* **19**

20 FRIZON

- Konst* Lars Jonsson om varför Anders Zorn och Bruno Liljefors fortfarande är relevanta **20**
Estetik Johan Tralau fördjupar sig i evolutionär estetik **26**

30 OPINION

- Statskunskap* Bo Rothstein och Staffan Kumlin om etnisk mångfald **30**
Islam Eli Göndör om reformsinnade muslimska kvinnor **32**

48 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med William Galston om Barack Obamas framtid.

52 TRADITION

Martin Lagerholm om Paul Heyse, som fick Nobelpriset i litteratur för 100 år sedan.

56 KULTUR

- Litteratur* Mats Wiklund slår följe med Iain Sinclair genom stad och psyke **56**
Museum Joakim Grönesjö ser en trend i samarbetet mellan museer och modebranschen **58**
Konst Johan Lundberg reflekterar över tvånget att reflektera på Moderna-utställningen **60**
Konst Therese Bohman fäster uppmärksamheten på en favoritmålning ur konsthistorien **61**
Teater Roland Lysell har sett *Oidipus i Kolonos* i Berlin **62**
Krönika Tanja Bergkvist om dyrbart jämställdhetsarbete **64**
Notiser Mjuka män, Vikbodagbok och Lexikon över vedertagna åsikter **64**
Frågesport Vinn en flaska champagne i Axess traditionsenliga julquiz **66**

68 RECENSIONER

Dick Harrison hittar djärva teorier om lagbundna civilisationer, Arne Melberg diskuterar litteraturens maskspel, Torbjörn Elensky ser en liberalofob på krigsstigen, Barbro Hedvall läser om Johan Hakelius ladies och Johan Hakelius läser om Graham Greenes familj.

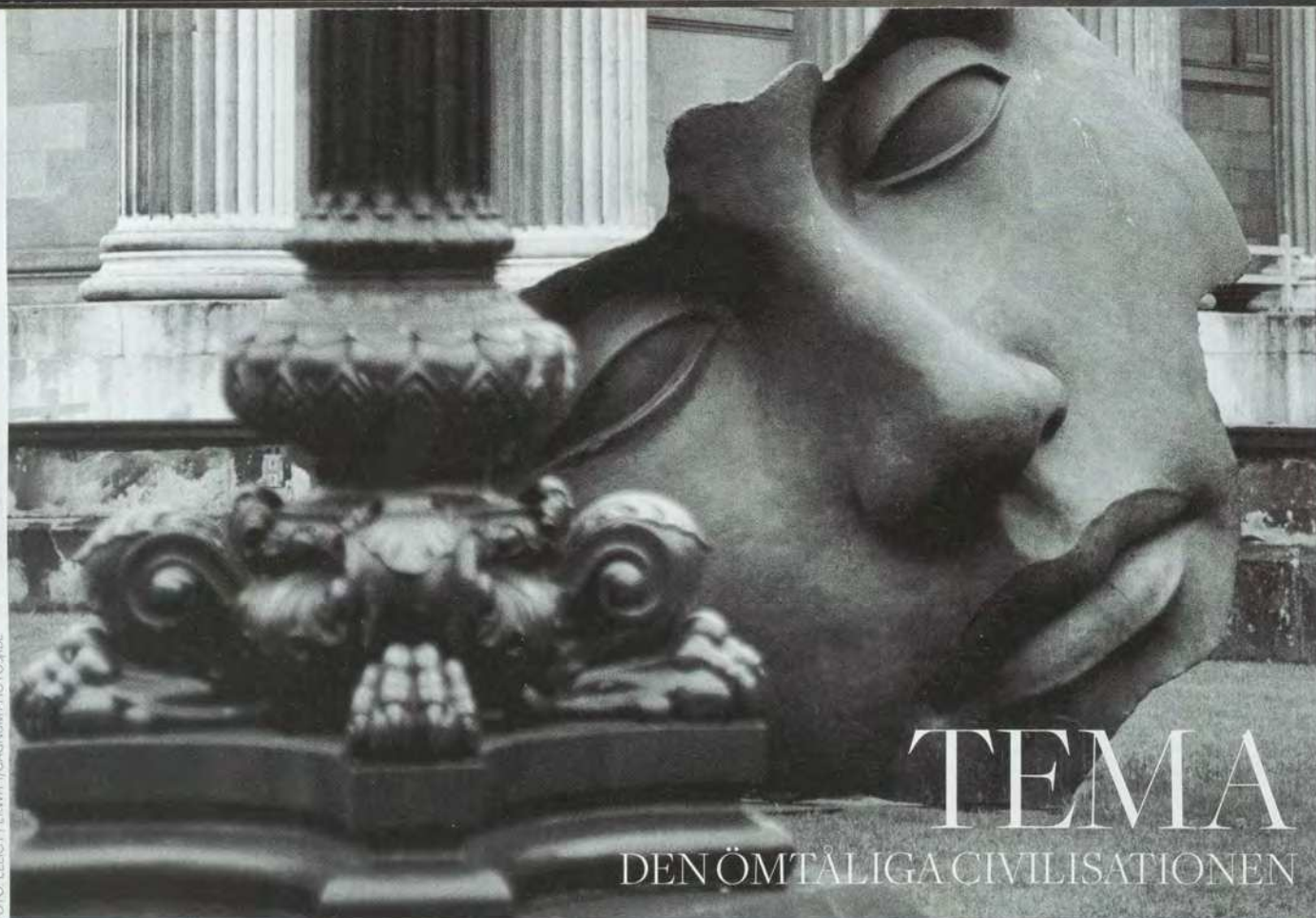
90 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

I vårt sam-
hälle hedrar
vi inte sann
storhet, utan
verkar för de
små dygderna
och gapar i
beundran in-
för det banala
och triviala.

Rob Riemen, sid 36

TEMA

DEN ÖMTÄLIGA CIVILISATIONEN

36 Vikten av andligt välstånd

Enligt den europeiska humanismen ligger människans storhet i hennes odling av sin själ – i att leva sanningsenligt. Den irrationalism som under 1900-talet hotade civilisationens kärna har förbytts i trivialism och kult av det meningslösa. **Av Rob Riemen**

42 Antikt ideal

Att idag beskriva något som en smaksak innebär att det inte finns något rätt eller fel. Detta synsätt går på tvärs mot den civilisatoriska strävan som fanns hos Seneca och Perikles. **Av John Armstrong**

46 Civilisation kräver uppoffringar

I nutiden är idén om arbetarbildning lika död som arbetarförfattarna. Problemet är inte att de unga kämpar för att få komma in i skolorna, utan att de sätter eld på dem. **Av Svante Nordin**

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund.
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg och Beatrice Bohman
Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omslagsbild: Mimmo Jodice/Corbis/Scanpix
Nästa nummer: 1 februari 2011
Annonser: Ardeo 040-16 54 80

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
 Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Lena Nordlund
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

John Armstrong
Professor i filosofi vid
The Melbourne Business School.

Einar Askestad
Författare.

Frederick Beal
Frilansskribent.

Wilhelm Behrman
Psykolog och manusförfattare.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Therese Bohman
Kulturskribent i *Expressen* och
redaktör på *Axess*.

Ann-Sofie Dahl
Docent i statsvetenskap.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Niklas Ekdal
Författare.

Torbjörn Elensky
Författare.

Joakim Grönesjö
Frilansskribent.

Eli Göndör
Doktorand i islamologi vid Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds universitet.

Barbro Hedvall
Frilansskribent.

Torgny Hinnemo
Journalist och författare.

Bo Isenberg
Fil dr i sociologi vid Lunds universitet.

Anders Johnson
Skriftställare och före detta chefredaktör på
Dagens Nyheter.

Lars Jonsson
Konstnär.

Ola Klippvik
Författare.

Staffan Kumlin
Docent i statsvetenskap vid
Göteborgs universitet.

Martin Lagerholm
Fri skribent och litteraturkritiker
i *Svenska Dagbladet*.

Arne Lapidus
Frilansjournalist i Mellanöstern.

Roland Lysell
Professor i litteraturvetenskap vid
Stockholms universitet.

Arne Melberg
Professor i litteraturvetenskap vid
universitetet i Oslo.

Svante Nordin
Professor i idé- och lärdoms-
historia vid Lunds universitet.

Svante Nycander
Journalist och författare.

Johanna Paulsson
Musikkritiker på *Dagens Nyheter*.

Rob Riemen
Chef för Nexus Institute.

Bo Rothstein
Professor i statsvetenskap vid
Göteborgs universitet.

Fredrik Sandberg
Journalist

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap vid
Uppsala universitet.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk
zoologi.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Olav Wiström
Frilansskribent.

Fram för en diskussion baserad på fakta

Svar till "Kulturfientligt, Axess!" I septembernumret av tidskriften *Axess* skriver Rickard Lewenhaupt en insändare. Märkligt nog är det svårt att finna denna person, då man söker på Eniro. Finns personen eller är det en påhittad signatur som skriver med syftet att provocera och få igång en debatt?

Oavsett, kan man undra vad personen som skrivit insändaren menar: "figurativ konst" innehåller många olika konstinriktningar. Det är allt som föreställer något över huvud taget, som kubism, surrealism, symbolism, expressionism likväl som den äldre konstens barock. Jag antar att skribenten menar att figurativ konst är likställt med konsten före 1900-talet. Genom att blanda samman och nedvärdera all figurativ konst får man intryck av att det är någon som inte är insatt i ämnet som skrivit insändaren.

Varifrån kommer åsikten att figurativ konst skulle romantisera det kriminella? Målningar genom tiderna har ofta dokumenterat och gett uttryck för sin tid. Är det möjligtvis någon 1600-talsmålning som Rickard Lewenhaupt sett? Om vi ska prata tatueringar så är det till stor del den andra formen av "konstens" mönster i vassa former som används.

Att bara avfärda att alla som inte tycker som skribenten skulle vara "slödder" är för lättvindigt. Fram för en riktig diskussion med fakta. En förklaring är på plats!

Ann-Louise Järvklo, konst- & bildpedagog

Ledaren mitt i prick!

Stort tack för en fantastiskt bra tidning! Ledaren är precis mitt i prick och i övrigt är allt annat intressant och lockande att läsa!

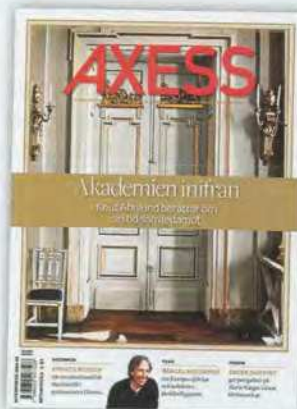
Birgitta Husén

Leve Knut Ahnlund!

Leve Knut Ahnlund! Kan det nu äntligen bli slut på allt ryggdunkande, allt slickande av meningslösa debutanter, allt hovnarrande kring Horace och hans Mrs, alla kotterier, alla vördnader för Pär "Bäst i klassen" Wästberg nu? Kommer litteraturen segra? Den litteratur som arbetas fram i tystnad vid en pulpet utan tanke på tv-soffor eller idolporträtt i *DN* eller *SvD*?

Den litteratur som har något att berätta, som kan ge mod och föredömen i en snålt blåsande värld? Finns det hopp? Vad säger Peter Englund?

Per Rosendahl

Konst utgjorde bevis för konstteori

Americas Most Wanted Painting. Av Komar & Melamid.

I min *DN*-krönika 4/11 påpekade jag att läsaren av *Axess Magasin* inte fick veta vilken "stor internationell undersökning" som Denis Dutton sa sig basera sina konstevolutionära teser på. Klart man blir nyfiken. Enligt Johan Lundberg på *Axess*-bloggen är det Vitaly Komar och Alexander Melamid som utfört undersökningen på uppdrag av Nations Institute. Rätt kul!

Ett konstprojekt alltså av den berömda konceptuella konstnärssduon Komar och Melamid. Som under 1990-talet bland annat genomförde ett underbart och ironiskt projekt där de på basis av olika opinionsundersökningar visualiserade elva länders mest önskade och oönskade bilder, hjältar, musik etcetera. Så det var således konst som enligt Lundberg utgjorde Duttons (och hans eget) vetenskapliga underlag. Roligt.

Nations Institute, som Lundberg uppger som konstnärssduons uppdragsgivare, lär för övrigt vara ett ideellt mediecenter som stöder progressiv och banbrytande journalistik.

Jessica Kempe

SVAR DIREKT: Jessica Kempe tycks ha svårt att förstå att den evolutionära konstteorin, både sådan den presenteras i *Axess* och i Denis Duttons bok, huvudsakligen baserar sig på helt andra rön än det konstprojekt som hon åberopar.

Och om det nu skulle vara så att konstprojekt används som underlag för utsagor om verkligheten (i detta fall av Dutton): Vad är det för oroande med det? Tilltror inte Jessica Kempe samtidskonsten den kapaciteten? Varför avvärdar Kempe *a priori* utsagor om verklighetens beskaffenhet bara för att det handlar om konstnärliga projekt? Kan inte konstnärliga projekt meddela något väsentligt och sant om tillvaron?

Johan Lundberg

Axess är en motkraft

Fortsätt ert goda arbete, *Axess*! Jag prenumererar på tidskriften och jag läser med förtjusning *Axess* blogg. Den är en utmärkt motkraft mot den allmer outhärdliga politiska korrekthet som frodas på ledarsidorna och bland krönikörerna i *Expressen*.

Emily Jansson

Mot sängkammaren!

Sexmoralpaniken i svenska medier är en säregen kombination av marknad och politik. I stort sett vilken offentlig person som helst riskerar att få se sitt familje- och sexliv som en följetong på löpsedlarna, skriver **Niklas Ekdal**.

I JOHANNESSEVANGELIETS åttonde kapitel kommer fariséerna till Jesus med en äktenskapsbryterska som tagits på bar gärning. De tänker stena henne enligt Mose lag, men frågar först Jesus om hans åsikt i fallet.

"Den av er som är fri från synd ska kasta första stenen", blir svaret, varpå männen dryper av en efter en.

När det handlar om sex är ingen människa utan synd. Vi tror kanske att vi har avlägsnat oss från den gammaltestamentliga moralen, menkönslivet är lika kodifierat som det alltid har varit, det kollektiva intresset för individens böjelser lika påträngande. Endast påbudet varierar över tiden.

Moses ersattes av Malena, sektledaren av sexologen, men efter några decenniers *swing* har de viktorsianska attityderna kommit tillbaka, burna av massmedier som flyhänt kombinerar för dagen korrekta samlevnadsprinciper med offentlig stening.

Under 2010 släppte alla spärrar. Affärer som Tiger Woods, prinsessan Madeleines pojkvän, Sven Otto Littorin och Carl XVI Gustaf piskade upp sällan skådade vågor av indignation. På ena vågtoppen det feministiska raseriet mot män som – enligt rykten – bryter mot den moderna regelboken. På andra vågtoppen raseriet mot medier som lättar på förlåten till det mest privata och förbjudna.

Vilken av de två positionerna folk hamnar i är lika ofta en fråga om politiska preferenser som moraliska. De som gillar monarkin och dess motvillige monark förfasade sig över journalisterna. De som gillar socialdemokratien förfasade sig över Sven Otto Littorin.

Politiska intressen har varit så till den

grad insyltade i debatterna att det blivit nästan omöjligt att urskilja principfrågorna. Här är därför ett försök att se kyligt på fenomenet med sängkamarjournalistiken, där otrohet har blivit ett värre brott än inkompetens och korruption.

De privata relationernas intåg i svensk journalistik var en olycka som väntade på att hända, med tanke på den hysteri som länge präglade anglosaxiska medier. Som jag ser det finns fyra bakomliggande faktorer.

1. Globaliseringen skapar en massmedial kapploppning mot botten. Om det publiceras skit på ett ställe kommer skiten snart att publice-

ras överallt.

2. Produktionen av kunskap, mening, sammanhang och budskap har till stor del flyttat från journalistiken till pr-branschen.

3. Allting är numera underhållning, eftersom marknadskrafterna dikterar villkoren för medieproduktionen.

4. Sverige förblir ett extremt land, lika fundamentalistiskt i jakten på den perfekta jämställdheten som en gång i sin lutherska militarism.

Det som skapat sexmoralpaniken i svenska medier är en säregen kombination av marknad och politik, av höger och vänster. Detta är orsaken till att fenomenet blivit så svårt att göra upp med; de flesta människor föredrar att bara skälla på det ena eller det andra.

Mekanismerna har varit likartade i de aktuella fallen. Utländska medier eller anonyma källor sprider ett mer eller mindre välgrundat rykte om otrohet. Kvällstidningarna citerar, och släpper loss en armé av svärande krönikörer. Bloggosfären kokar över.

Aftonbladet har jobbat sig ner i en klass för sig, genom dess särskilda kombination av publicistiska, politiska och pekuniära reflexer.

Föraktad framgång

12 Anders Johnson om bemanningsföretagens historia

Palme och svensk modell

14 Svante Nycander påminner om att Olof Palme bröt med en svensk modell

Laglöst land i rysk skugga

16 Torgny Hinnemo besöker en utsatt provins i skuggan av Ryssland

Staden som fyller 10 000

17 Arne Lapidus uppmärksammar att världens äldsta stad fyller 10 000 år

Krönika

18 Theodore Dalrymple tycker inte synd om unga, döva idioter

Notiser

19 Utblick, sportjournalister och Doonesbury

Prissänkta vykort.

FOTO: RONNY JOHANNESSON/KVP/SCANPIX

När kalabaliken är ett faktum tvingas tv, radio och morgontidningar ut på banan.

Feminismen är fikionlövet. Kommentatorerna rasar om kungens kaffeflickor, ministrernas påstådda sexköp, golfstjärnans birdies och prinsessvännens överklassiga svekfullhet. Egentligen handlar det inte om jämställdhet, utom om kommersialism, biggotteri och politiska kampanjer som måste förses med lite schyst fernissa.

Aftonbladet har jobbat sig ner i en klass för sig, genom dess särskilda kombination av publicistiska, politiska och pekuniära reflexer. Skiten säljer som smör, och kan man nita LO:s motståndare på köpet så desto bättre.

MAN BEHÖVER INTE ha något till övers för vare sig monarkin, moderaterna eller sexmissbrukande golfare för att oroas över denna utveckling. Där man får stora fiskar kommer man snart att få små.

I stort sett vilken offentlig person som helst riskerar att få se sitt familje- och sexliv som en följetong på löpsedlarna. Det öppnar för häxjakt och ett ytterst otrevligt samhällsklimat, byggt på principen "don't suspect a friend - report him".

Förr var det svartrockar som förföljde folk i moralens namn. Nu är det chefredak-

törer, eller *publishers* som allt fler föredrar att kalla sig när annonsavdelningarna tar makten över redaktionerna.

Den förste att pegga upp för en tur genom ruffen var Tiger Woods. Han bjöd onekligen på stor underhållning med reklamslogans som:

Just do it!

Go on. Be a Tiger

It's what you do next that counts

Det var världsrekord i komik, ända fram till den svenske kungens presskonferens i älgskogen. Endast ett helgon med hjärta av sten kunde väl avstå från att följa sådana dramer.

Men handlade det om frågor som hörde hemma i offentligheten? Hade det begåtts något brottsligt? Hade någon utanför familjekretsen med detta att göra?

Nej.

Pr-branschens expansion är en del av fenomenet. Det informationsförädlade arbete som tidigare gjordes på redaktioner görs nu på pr-byråer, ofta av samma personer som förut. Effekterna av denna nyordning är inte svartvita, men just när det gäller sängkammarjournalistiken finns ett par trista aspekter.

Avlovade redaktioner går *downmarket*. Att vidarebefordra andrahandsuppgifter

om någon makthavares otrohet är billigt, precis som uppstötningarna från de krönikörer som tar historierna ett steg till.

Inästa skede får pr-konsulterna recensera offrets "krishantering", med samma välust och sadism som juryn i *Idol*. Ytan, konflikten och underhållningsvärdet blir allt – om det är sant eller relevant spelar ingen roll.

För 70 år sedan styrdes Sverige av en statsminister som hette Per Albin Hansson. Han hade två fruar och två familjer. I Skåne fanns sambon och tryggheten Sigrid Vestdahl, i Stockholm fanns hustrun och kärleken Lisa Norlén.

I början av relationen med Sigrid skrev Per Albin till henne:

"Vi skola ju också trotsa världens fördomar och dålighet (...) Jag vet att du ska slåss jämte mig för vår rätt att älska rent och ädelt (...) I vår helgedom skall ingen svart präst-satan komma och ohelga."

I alla år levde de ogifta. Hemligheten upptäcktes efter Per Albins död 1946, när regeringen diskret kompenserade Sigrid för den änkepension hon annars hade missat.

Med Lisa gifte han sig däremot, och fick två flickor under ett tolvårigt äktenskap samtidigt som han behöll sin ursprungliga familj. Man behöver inte betvivla att *Afton-* »

bladet modell 2010 hade gjort processen kort med en livslögn av det slaget.

Rätt eller fel? Det vi kan konstatera är att Per Albin höll Sverige utanför andra världskriget, räddade landet från fascism och massarbetslöshet, lade grunden för folkhemmet, välfärden och ett sekel av socialdemokratisk dominans.

Vägrade detta facit möjligen tyngre än det tvivelaktiga familjelivet?

Här finns en del givna slutsatser, apropå affärer som Littorin. Vuxna människors privata och frivilliga relationer mår bäst av att vara privata, för skrapar man lite på ytan är bara de onormala normala. Politiken mår bäst av att utgå från sakfrågor.

Att publicera uppgifter om en ministers sexköp vore rätt och riktigt eftersom det är ett brott, om man har bevis. Att skriva artikel efter artikel om ministrarnas uppsplitande vårdnadstvist (*Aftonbladet*), eller hans "sex-chatt med okända kvinnor" (*Expressen*), var det inte.

Högerpartiet hanterade i vanlig ordning fallet Littorin som en ren pr-fråga. Men när Helle Klein i *Aftonbladet* skrev om "Nya moderaternas iskalla förljugenhet" klirrade det ändå i glashuset:

"Aftonbladet valde att vänta med publiceringen om Littorins påstådda sexköp dels på grund av hänsyn till en man som känslösamt talat om sin svåra vårdnadstvist, dels på grund av att ge den utpekade chans att i lugn och ro kommentera."

Den meningen innehöll lika många glidningar på sanningen som Littorins famösa presskonferens. Det var väl inte direkt "lugn och ro" när *Aftonbladet* konfronterade ministern med anklagelsen under den glödgheta politikerveckan. Det var knappast av "hänsyn" som man väntade med att säga B när man hade sagt A.

Antingen såg *Aftonbladet* på karamellen för att dominera nyhetsflödet under Almedalsveckan. Eller också – vilket är troligare – var tidningen osäker på halten i anklagelsen om ett preskriberat, fyra år gammalt brott. Först när man hamnade på defensiven valde man att lägga korten på bordet.

Det är ett framsteg att sexköp i princip inte betraktas som socialt acceptabelt i Sverige. För övrigt var rötmanadsbataljen *Aftonbladet* vs. Littorin rena katastrofen, inte bara mänskligt utan för nivån på en viktig valrörelse, för den svenska pressen och det politiska systemet.

I ett jämnare läge kunde en sådan kampanj ha avgjort valet. Vill vi ha det så?

Ska anonyma uppgifter om kungens eventuella älskarinnor avgöra frågan om Sveriges framtida statsskick?

Sexjournalistiken är som en bilolycka. Man kan inte låta bli att titta. Men snart ligger vi alla i samma baksäte, och det finns inga bromsar på bilen. ✱

EKONOMISK HISTORIA

Föraktade och

Bemanningsföretagen växer snabbast på arbetsmarknaden men har hela tiden utsatts för politiskt och fackligt motstånd. Det är uppenbart att en del av kritiken byggd på en fördomsfull kvinnosyn, skriver **Anders Johnson**.

DEN STORA STRIDSFRÅGAN i årets avtalsrörelse gällde bemanningsbranschen. LO:s krav riktade sig visserligen inte direkt mot bemanningsföretagen utan mot de företag som ersatte egen personal med inhyrning från bemanningsföretag och därigenom, enligt LO, rundade anställningsskyddet.

Bemanningsbranschen har varit den snabbast växande delen av svensk arbetsmarknad under de senaste 15 åren – från 5 000 anställda 1994 till 60 000 anställda 2008. Det är inte första gången det står strid om den verksamheten. Under nästan 40 år slogs branschen mot myndigheter, fack och politiker för sitt existensberättigande.

Sveriges första moderna bemanningsföretag var Stockholms stenografservice som Ulla Murman startade 1953. Idag heter företaget Manpower och är störst i Sverige. Hon stod åtalad i åtta rättegångar för olaga arbetsförmedling, fälld sex gånger och friad vid två tillfällen.

DEN JURIDISKA STRIDEN inleddes 1955 då Ams förklarade att hennes personaluthyrning var olaglig. Frågan gick ända till Högsta domstolen, som avgav en fällande dom 1962. Nu vaknade dock politikerna. Ett enigt riksdagsutskott begärde 1963 att frågan skulle utredas eftersom "det på arbetsmarknaden uppkommit former av serviceverksamhet

som inte var för handen vid arbetsförmedlingslagens tillkomst. Under senare år torde också behovet av och anspråken på tjänster av servicekaraktär ha avsevärt ökat. Franskilda håll har hävdats att det här är

fråga om verksamhetsformer av betydelse för såväl näringsliv som arbetstagare."

En statlig utredning tillsattes som 1966 föreslog att Ams skulle kunna ge tillstånd för uthyrning av kontorspersonal. Här hade striden om bemanningsbranschen kunnat vara över. Men den socialdemokratiska regeringen anslöt sig i stället till den reservation i utredningen som hade avgivits av LO:s och TCO:s representanter. De ville skärpa straffet för personaluthyrning, vilket tillgodosågs genom en lagändring 1971.

Det skulle dröja till 1991 innan riksdagen beslutade att tillåta vissa former av vinstdrivande personaluthyrning. Två år senare, när den socialdemokratiska regeringen hade ersatts av en borgerlig, beslutade riksdagen att fullt ut tillåta vinstdrivande arbetsförmedling och personaluthyrning. Socialdemokraterna motsatte sig den senare reformen. TCO och LO var motståndare även till den första reformen.

DET ÄR MÄRKLIGT att denna reform dröjde så länge. Det fanns nämligen många tecken på att lagstiftningen inte fungerade. En rad myndigheter, bland annat regeringskansliet, riksåklagaren och Högsta domstolen, hyrde själva in personal från skrivbyråer, trots att inhyrning kriminaliserades 1971.

Flera åklagare vägrade att väcka åtal eftersom de inte såg personaluthyrning som något allvarligt brott, vilket riksdagen dock hade uttalat 1970. Ett stort antal rättegångar hölls mot skrivbyråerna som ibland ledde till friande domar och i övriga fall till mycket lindriga straff. När Ulla Murman fälldes i Högsta domstolen för andra gången 1989 fick hon endast tio dagsböter, trots att fängelse ingick i straffskalan och trots att hon då hade bedrivit den olagliga verksamheten i över 30 år.

Det är svårt att hitta aktiva och övertygade försvarare för arbetsförmedlingsmonopolet utanför Ams, LO, TCO och Socialdemokraterna. Mest aktiv i försvaret av arbetsförmedlingsmonopolet var Lennart Bodström. Han hade 1966, som representant för TCO, reserverat sig mot utredningsförslaget att tillåta personaluthyrning och i stället krävt skärpta straff. Som ordförande i TCO

Ulla Murman

– pionjär.

FOTO: BERTIL ERIKSSON/SCANPIX

framgångsrika

**Stenografservice
– från kvinnokraft
till manpower.**

FOTO: IBL BILDBYRÅ

1970–1982 satt han i Ams styrelse och drev där på för att myndigheten skulle vara mer aktiv i arbetet mot skrivbyråerna.

Vad var det då som gjorde att avregleringen dröjde så länge? Motståndet mot personaluthyrningen berodde på att skrivbyråerna utmanade fyra etablerade strukturer och tänkesätt i samhället:

FÖR DET FÖRSTA: industrisamhällets syn på vad som är ett riktigt arbete. Man skulle ha fast jobb på en fast arbetsplats med fasta arbetsuppgifter. Än idag finns det många som anser att ett arbete i bemanningsbranschen bara är "ett jobb i väntan på ett riktigt jobb".

För det andra: socialismens syn på företagsvinster. Arbetsförmedlingen tillhörde välfärdssektorn och här skulle vinstdrivande företag inte förekomma. Ett av de viktigaste argumenten mot att tillåta vinstdrivande arbetsförmedlingar var, enligt Socialdemokraternas talesperson 1992, Mona Sahlin, att de ville "tjäna pengar på de arbetslösa".

För det tredje: maktförhållandena på arbetsmarknaden. Ams utsattes för konkur-

rens. Personaluthyrningen skar rakt igenom de traditionella organisationsgränserna på arbetsmarknaden, vilket både arbetsgivarorganisationer och fackförbund reagerade mot.

För det fjärde: den etablerade köns- maktordningen. Det var kvinnor som startade och drev skrivbyråerna. Det var också kvinnor som anställdes av skrivbyråerna. Men det var män som bestämde på arbetsmarknaden.

DET ÄR UPPENBART att argumenten mot skrivbyråerna ofta byggde på en nedlåtande inställning till de kvinnor som drev eller var anställda i skrivbyråerna. TCO skulle knappast ha motsatt sig privat förmedlingsverksamhet av skickliga yrkesmän med det motiv som användes mot att skickliga sekreterare tog anställning i skrivbyråer, nämligen att de istället skulle stå till Ams förfogande för att därigenom höja "arbetsförmedlingens anseende hos både arbetsgivare och arbetstagare".

I en utredning om personaluthyrning inom varven och kontorsverksamheten som tillsattes 1969 var fack och arbetsgivare in-

om varven representerade. Men inga representanter fanns för skrivbyråerna eller deras anställda.

Kan det inte hänga samman med att varven anställde stora starka karlar? Överhuvudtaget tycks det ha varit lättare att undvika myndighetsproblem för privat uthyrningsverksamhet inom manliga branscher som konsulter, chaufförer, hamnarbetare, skogsarbetare och flyttverksamhet.

SKULLE UTREDNINGEN från 1969 ha underkänt skickliga manliga yrkesarbeters val att arbeta inom ett uthyrningsföretag med samma motiv som den underkände sekreterarnas val, nämligen att detta inte gav kvinnorna "vidare utblick och alternativa lösningar" som bara arbetsförmedlingen kunde ge?

Är det inte troligt att den rådande uppfattningen inom Ams och TCO, att arbetsförmedlingen tämligen enkelt skulle kunna förmedla korttidsvikariat inom kontorsområdet, berodde på att de ansåg att detta var ett tämligen okvalificerat arbete, som lätt kunde kodas och matas in i en stordator? ✧

Palme rörde sig i fel riktning.

FOTO: JAMDEL/REX CANAL

ARBETSMARKNADSPOLITIK

Palme bröt med svensk modell

Olof Palme medverkade till att samförståndsmodellen på arbetsmarknaden bröt ihop. Men i de biografier om honom som nyligen kommit ut sägs väldigt lite om hans ansvar, skriver **Svante Nycander**.

VÅREN 1965 FANN Sifo att två socialdemokrater av tre ville se Olof Palme som Tage Erlanders efterträdare. I första delen av sin Palmebiografi, *I takt med tiden*, berättar Kjell Östberg om ett samtal på hösten samma år mellan LO:s ordförande Arne Geijer och USA-ambassadören i Stockholm. Ambassadören skrev till Washington att Geijer "med låg röst" hade sagt att fackföreningsrörelsen i Sverige inte ville att Palme skulle ta över ledarskapet i partiet. "Det skulle inte vara bra för det svenska systemet att skapa kompromisser mellan fack och arbetsgivare och även regeringen – det skulle i själva verket vara svårt att få den svenska modellen att fungera under Palme."

Jag har inte sett denna upplysning återgiven eller kommenterad. Kjell Östberg analyserade inte Geijers argument. På vilket sätt skulle Palme försvåra kompromisser mellan fack och arbetsgivare och underminera den svenska modellen?

Geijer kan ha sett två risker. Palme kunde profilera partiet som särskilt löntagarvänligt genom en lagstiftning som skulle inskränka det fackliga systemets autonomi. Samförståndet mellan Saf och LO sedan

Saltsjöbadsavtalet 1938 byggde på att parterna självständigt skulle svara för de områden de mutar in genom kollektivavtal. Palme kunde också inge sina partivänner inom facket realistiska förväntningar och underblåsa ett fackligt agerande som skulle äventyra arbetsgivarnas frivilliga medverkan i det kollektiva systemet. LO skulle inte kunna förhindra en sådan politisering utan tvingas spela med.

JUST DESSA SAKER inträffade, och resultatet blev det Geijer hade förutsett. Ett av Palmes första beslut 1969 var att tillsätta den så kallade Åmanutredningen med direktiv att föreslå en lag om anställningsskydd. LO hade länge och konsekvent sagt nej till sådan lagstiftning; anställningsskyddet var en huvudpunkt i Saltsjöbadsavtalet. Med diverse finter kunde Palme övervinna det fackliga motståndet, men en LO-kommitté inför kongressen 1971 argumenterade för att ansvaret skulle vara kvar hos parterna och att tvister om anställningsskyddet inte skulle avgöras i Arbetsdomstolen.

Islutet av 60-talet var opinionen för medinflytande i arbetslivet så gott som allomfat-

tande, även Industriförbundet ville ha företagsdemokrati. De fackliga ledarna manade till försiktighet och ville hålla kvar frågan i det kollektiva systemet. Forskningen har visat att politiska motiv snarare än fackliga låg bakom den omsvängning som skedde 1971. Palme drev på reformer i arbetslivet skulle bli "demokratis tredje steg", "den största spridning av makt och inflytande" sedan den allmänna rösträtten. Han ryckte med sig de fackligt aktiva med löften om radikala förändringar genom lagar om anställningsskydd, arbetsmiljö och medbestämmande. Han var huvudansvarig för partiprogrammet 1975, där nyckelorden är: "Hela den ekonomiska verksamheten måste samordnas till en planmässig hushållning under medborgarnas kontroll." På flera sätt beredde Palme marken för Rudolf Meidners förslag 1975 om löntagarfonder.

Henrik Berggren hävdar i *Underbara dagar framför oss* att Palme såg löntagarfonder som "ett förslag från helvetet" men ger inget belägg. Östberg skriver i biografins andra del, *När vinden vände*, att Palme visade "varken överraskning eller chock" när han fick del av fondrapporten. I partistyrelsen sa-

de han att förslaget inte störde marknads-
ekonomin. Utan att binda sig för en viss ut-
formning av löntagarfonderna argumente-
rade han många gånger för en kollektivise-
ring av ägandet i näringslivet. I partiledar-
utfrågningen inför valet 1976 menade han
att maktkoncentrationen till ett fåtal fi-
nansfamiljer var oförenlig med ett demo-
kratiskt samhälle, "och därför måste vi ge-
nom demokratisering av arbetslivet, genom
löntagarfonder, genom en planmässig hushållning med samhällets resurser demokratisera ekonomin". Hösten 1977 yttrade han i partiets verkställande utskott: "De som är emot löntagarfonder är emot Sveriges framtid som ledande industrination."

Palme fogade samman de olika projekten till en helhet av omisskännligt socialistiskt märke. Det var han, inte den vankelmådige LO-ordföranden Gunnar Nilsson, som hänförde de trogna i arbetarrörelsen, han var garanten för det visionära projektets realism och genomförbarhet.

Lönebildningen politiserades under Palmeperioden. Staten som arbetsgivare tog ledningen i flera avtalsrörelser och "satte märket". Saco-SR-konflikten 1971 avbröts genom en tvångslag. Man började föra så kallad inkomstpölitik, där avtalen till sitt innehåll skulle samordnas med årliga skattemölaggningar under hög inflation. Det fungerade inte, den ekonomiska politiken bakbands av överenskommelser med LO och TCO. Löften om måttliga löneökningar i utbyte mot skattelättnader infriades inte, kostnadsinflationen fastnade på hög nivå. Palme utsågs sig själv till förhandlare med statstjänstemännen en gång på 1980-talet

och lurades på miljarder genom okunnighet om avtalstekniken.

Kjell Östberg påpekar att Palmes relationer till facket "ofta var ansträngda", men han lyckas inte förklara varför. Han menar att Palme hade visat LO stor uppmärksamhet, facket hade aldrig varit starkare än under första hälften av 1970-talet. "Det var deras frågor – arbetsrätten, arbetsmiljön, demokratin på arbetsplatserna – som partiet, och inte minst Palme själv, gjort till sina mest prioriterade." Östberg förbiser Geijers argument mot Palme, han har inte förstått hur radikalt politiseringen av det fackliga reviret bröt mot tänkesätten i ledande LO-kretsar under Saltsjöbadsperioden. Och han har inte tagit reda på hur det gick till när den nya arbetsrätten infördes.

ÖSTBERG SKRIVER att Palme i god socialdemokratisk anda under hela sitt politiska liv sökte uppgörelser med mittpartierna, gång på gång påminde han själv om sin "utsträckt hand". Berggren berömmar Palme för "effektiv samarbetsförmåga". Båda författarna ger exempel på hans skicklighet som förhandlare, men de förbiser det viktigaste, den övergripande politiska strategin. Palme var, som Berggren betonar, ända sedan studentåren fångad av "frågor om stat, marknad och individ". Det var genom staten och den ekonomiska moderniseringen individerna skulle nå större frihet och bli mer jämlika. Det civila samhällets nätverk och organisationer var på sin höjd instrument att spela på, deras självständighet, integritet och potential att göra gott var sekundära ting.

De två biografierna har stora förtjänster, men de är samtidigt märkligt intetsägande när det gäller Palmes huvudinriktning under de år då han personligen formade den situation som partier och organisationer sedan hade att hantera i ett långt skede. Därför ställer författarna inte heller frågan om Palmes ansvar för sådant som inte gick bra, allt det som Kjell-Olof Feldt skrev om i *Alla dessa dagar*. Liksom Östberg misstolkar Berggren orsakskedjan bakom den svenska arbetsmarknadsmodellens sönderfall. Hans förklaring är "vilda strejker och konflikter".

Men strejkerna i sig förstörde inte förtroendet mellan de förhandlande parterna, vilket inte heller Metallstrejken 1945 hade gjort.

Arbetsgivarna betraktade fackföreningsrörelsen som en allierad i kampen mot vilda strejker och konflikter, och så var det också under strejkvågorna under det tidiga 1970-talet. Arbetsgivarna och facket hade tillsammans säkrat arbetsfreden under lång tid, och LO delade fullt ut arbetsgivarernas oro över militanta stämningar och aktioner på arbetsplatserna. Det var inte på gräsrotsnivå som den svenska modellen gick sönder. Ansvaret låg högt upp.

Den nya arbetsrätten 1971-1976, löntagarfonderna och politiseringen av lönebildningen innebar sammantaget en uppsägning av förtroendekontraktet med näringslivet. Arbetsgivarna drog sina slutsatser och bröt upp från samförståndsmodellen. Facket och Socialdemokraterna blev i det långa loppet mest lidande. Olof Palmes ansvar kan inte bortresoneras. ✱

Stämningsbild från
Suchumi, Abchazien.

FOTO: MAXIM SHIPENKOV/SCANPIX

ABCHAZIEN

Lagglöst land i rysk skugga

Ända sedan Abchazien bröt sig ur Georgien har dess befolkning plågats av fattigdom och övergrepp. Rysslands militära närvaro är både ett skydd och en ständig påminnelse om den egna sårbarheten, skriver **Torgny Hinnemo**

NÄR SOVJETUNIONEN bröts upp för snart 20 år sedan splittrades samtidigt den forna Sovjetrepubliken Georgien. 12 procent av dess yta utropade sig efter ett inbördeskrig som den suveräna staten Abchazien eller *Apsny* som det heter på abchaziska. För drygt två år sedan erkände Ryssland som första land Abchaziens suveränitet. Ryssland tog då också över gränsbevakningen och började bygga upp en militärbas med mobila robotar med lång räckvidd.

När jag besöker byn Churtja på den georgiska sidan gränsen berättar invånare att ryska soldater jagat en georgisk lastbil där fyra dagar tidigare. De stoppades dock och avvisades av georgisk polis.

– Fast när ryssarna för två månader sedan flög in med en helikopter bara några meter ovanför huvudet på mig och landade här vågade polisen inte göra nåt, säger Merab som bor ett par hundra meter från gränsen.

HANDELN MELLAN Abchazien och Georgien sker idag i form av en omfattande smuggling. Invånarna i sydligaste Abchazien köper gärna de billigare livsmedlen på andra sidan gränsen. Jag ser själv åtskilliga personer som återvänder till Abchazien via obebakade stigar sedan de försäkrat sig om att ingen rysk patrull finns på andra sidan. Ett sällskap kan ha med sig en mjölsäck, limpor, kakor, auberginer, en sopkvast och annat smått och gott.

– Om jag åker fast måste jag betala mellan 1 000 och 5 000 rubler, men varorna får jag behålla, säger en kvinna i 70-årsåldern.

Mest pengar inbringar under hösten smuglingen av hasselnötter. Trakten runt gränsfloden Inguri är känd för sina goda nötter och köps upp av både ryska och turkiska företag som säljer dem vidare till chokladfabriker runt om i världen. För odlarna i sydligaste Abchazien är det lönsammare att leverera till uppköpare i den georgiska staden Zugdidi. I andra riktningen går bland annat parabolantennor och mineralvatten från Georgien.

De georgiska ligor som tidigare försörjde sig som "beskyddare" av smuglingen har nu trängts ut av abchaziska. Det är i sin tur en följd av att abchazier har tagit över alla högre poster inom förvaltning och polis även i Galidistriktet i söder trots att 90 procent av befolkningen där är georgier eller megreler (som talar ett språk som liknar georgiska).

1996 inledde tolv före detta Sovjetrepubliker en blockad av handel, banköverföringar och kommunikationer med Abchazien för att tvinga fram en förhandlingslösning med Georgien. Den ekonomiska återhämtningen började sakta när Ryssland i praktiken avslutade sin blockad 2005. Efter erkännandet för två år sedan ger Ryssland nu också krediter.

I huvudstaden Suchumi och längs hela vägen söderut mot Georgien står ännu

åtskilliga bostadshus, administrationsbyggnader och hotell i ruiner sedan kriget. Nästan halva Abchaziens befolkning lever sedan snart 20 år som internflyktingar i Georgien. Ingen utom betande kor har skördat de väldiga teplantagerna sedan kriget men det finns statliga planer på att återuppta produktionen. Den tolv våningar höga regeringsbyggnaden är ett urblåst skal. Ännu 17 år efter kriget arbetar regeringen i provisoriska lokaler.

BADTURISMEN VID Svarta havet var under Sovjetperioden en av Abchaziens viktigaste inkomstkällor och lockade även svenska turistgrupper. Med ryska krediter har renoweringen av vägar och vattenledningar nu kommit igång.

Liana Kvartjelia, som är vicechef för en av Abchaziens äldsta organisationer som arbetar med humanitärt bistånd, menar att georgier och abchazier fokuserar på helt olika aspekter av kriget mellan dem.

– Georgierna ser till konsekvenserna, de många internflyktingarna och de anser sig ha förlorat en del av sitt territorium. Abchazierna ser till hur kriget började. Om inte Georgien hade skickat trupper 1992 är jag övertygad om att både Abchazien och Sydossetien på något sätt fortfarande hade varit en del av den georgiska staten. Abchazien vill balansera mellan Ryssland och Georgien, inte bli en del av Ryssland.

Den vanligaste attityden till Georgien

som jag möter i Abchazien är ointresse. Man har länge varit rädda för en georgisk invasion men med ryska trupper behöver man inte bry sig längre. Atminstone den urbaniserade befolkningen blickar mot Europa. På Abchaziens kaféer hör jag betydligt mindre rysk populärmusik än i Georgien. Men när Georgien kommer på tal märker jag ibland också irritation. När en hotelldirektör hör att jag kommit via Georgien fnysar han: "Är det på något sätt vackrare där?"

Mest lider megrelerna och georgierna i Galidistrikten vid gränsen till Georgien av den fientliga attityden. Vid ett bröllop där blev en musiker nyligen nedslagen av en abchazier därför att han spelade en georgisk sång.

Många flyktingar från Abchazien i Georgien lever i misär. Tillsammans med några av EU:s observatörer besöker jag flyktingcentret Vektor utanför Zugdidi som bland annat består av skelettet till en aldrig färdigbyggd fabrik där de väggar som aldrig blev klara ersatts med bräder med stora springor mellan sig. Det är kallt och när det regnar forsar vattnet in genom taket. Överallt står kärl eller ligger det plastskynken som ska fänga upp vattnet.

– Jag har bott här i 18 år och har drivit upp en liten köksträdgård utanför. Vi är pensionärer och kan lika bra stanna kvar, bara någon lagar taket, säger Tsitso Morgoshia.

STORA DELAR AV civilsamhället i Georgien har en uppsjö av förslag till informella lättnader för människor och varor att röra sig mellan Georgien och Abchazien.

– Allt måste börja med ett georgiskt erkännande av oss som stat, säger den abchaziska handelsministern Kristina Ozgan.

För Georgien är den ryska närvaron en stor del av problemet.

– Ryssland betraktar Georgien som en restaurang som är till för ryssar som vill roa sig. Det är en kolonial attityd som bara kan ändras genom påtryckningar från omvärlden, säger den georgiske integrationsministern Temuri Yakobashvili.

Irakli Alasania, som fram till för två år sedan var Georgiens FN-ambassadör men nu profilerat sig som en ledande oppositionspolitiker, menar däremot att Georgien helt och hållet måste ändra politisk kurs och sträva efter goda relationer med både Abchazien och Ryssland. Alasania är son till generalen Mamia Alasania som avrättades i Suchumi av abchazier dagarna efter eld upphör-överenskommelsen 1993.

– När jag som representant för president Saakasjvili förde samtal med Abchazien insåg jag att det inte finns något alternativ till en fredsprocess. Vi måste uppfostra våra barn att inte döda varandra som våra föräldrar gjorde, säger Alasania. ✽

MELLANÖSTERN

Världens äldsta stad fyller 10 000

I skuggan Jerusalem och Betlehem firar Jeriko 10 000 år. Det sker lågmält, i väntan på en självständig palestinsk stat, skriver **Arne Lapidus**.

BETLEHEM HAR JULEN, Jerusalem påskan.

Jeriko kommer god trea i pilgrimsligan med Jesu dopplats, Frestelsens berg och ett flertal andra bibliska attraktioner.

Nu firar världens äldsta och lägst belägna stad sin 10 000-årsdag. Jeriko jubilerar lågmält, utan gala och glamour.

Lokala kritiker tycker att den sömniga palestinska ökenstaden missar chansen till ett rejält lyft genom att inte fira ordentligt. De pekar på hur ungdomarna Jerusalem, 3 000 år, och Betlehem, 2 000 år, utnyttjade sina födelsedagar maximalt för att dra till sig turister och investerare. Dessa städer planerade sina jubileer långt i förväg, mobiliserade internationellt stöd och stod värdar för en rad spektakulära evenemang.

I Jeriko ligger tonvikten på nya industriområden, avloppssystem och annan långsiktig uppbyggnad – med förhoppningen att man förbereder en självständig palestinsk stat. Det passar bra in i premiärminister Salam Fayyads plan att bygga upp infrastrukturen utan att vänta på den haltande fredsprocessen. Fayyads politik har bidragit till det relativa välståndet på Västbanken under senare tid.

– Jag håller med om att vi inte firar särskilt mycket. Det viktigaste är att utnyttja jubileet till att utveckla staden. Om vi lyckas med det de närmaste tre-fyra åren, då kan vi ställa till med en riktig fest, säger borgmästare Hassan Saleh.

I födelsedagspresent önskar han sig först och främst ett nytt avloppssystem. Han säger att Japan redan har lovat att finansiera det. Ett nytt industriområde och en ny solenergianläggning är på gång liksom nya hotell och andra turistfaciliteter.

– Vi borde egentligen stå ännu mer i fokus för världens uppmärksamhet. Vi har 10 000 år av civilisation, vi befinner oss i korsningen av Mellanösterns handelsvägar, här finns viktiga bibliska pilgrimsmål. Men vi blir inte ens erkända av Unesco som världskulturarv, säger Saleh som understryker att Israels ockupation av Västbanken måste upphöra för att hans stad ska kunna utvecklas fritt.

Turismen är det stora hoppet för Jerikos 20 000 invånare. Redan idag kommer nära en miljon besökare varje år, men de flesta tar bara en snabbtitt på de bibliska och arkeologiska attraktionerna utan att shoppa eller sova över i staden. Det var här israeliterna avslutade sin 40-åriga ökenvandring och fick Jerikos murar att falla genom att blåsa i vädurshorn. Här ligger Frestelsens berg där Jesus enligt traditionen frestades i 40 dagar av Djävulen. Intill staden finns Döda havet och Jesu dopplats i Jordanfloden, båda populära turistmål som kontrolleras av Israel.

I Betlehem reser sig just nu en stor julgran på Krubbans torg. I det muslimska Jeriko finns en 20 meter hög sykomor, det berömda mullbärsfikonsträdet i Bibels berättelse om den kortväxte tullindrivaren Sackaios som klättrade upp i ett träd för att kunna se Jesus.

– Vi önskar att turister kunde stanna 40 dagar i Jeriko som Jesus gjorde. Men en eller två dagar vore helt tillräckligt, säger turistentreprenören Kamel Sinokrot. ✽

Den största miljöboven

Varje gång jag åker tåg i England ställs jag inför ett allvarligt moraliskt dilemma. Är det min plikt eller inte att säga åt de unga idioterna med sina mp3-spelare som låter tish-ter-tish-ter-tish i hundratals kilometer att de med stor sannolikhet kommer att bli döva inom en inte alltför avlägsen framtid?

Jag är trots allt läkare och förväntas därför intressera mig för mänsklighetens väl. Det är sant att de unga idioterna egentligen inte är mina patienter, men jag skulle inte av den anledningen vägra hjälpa en sjuk person på ett flygplan. Hur som helst är juridiska och moraliska plikter inte riktigt detsamma.

Mitt problem är följande: jag vill inte de unga idioterna väl. Kanske är detta ett tecken på dålig karaktär, men jag vill faktiskt inte det. I själva verket vill jag dem illa. Jag vill inte att de skall bli döva så småningom, jag vill att de skall bli döva omedelbart. Inte bara av det praktiska skälet att de då inte skulle ha någon anledning att spela sina tish-ter-tish-maskiner, även om det naturligtvis vore väldigt positivt. Det är för att jag tycker att de förtjänar att bli döva som straff för sin vedervärdiga smak när det gäller musik, liksom i allting annat (att döma av hur de klär sig). Låt mig bara inte anklagas för snobberi. Det är inte för att deras musik är populär som jag tycker illa om den. Jag tycker om arabisk, indisk och latinamerikansk populärmusik. Det är bara angloamerikansk popmusik som jag ogillar starkt.

Tidigare tyckte jag att en av de mest bisarra eller perversa moderna ideologierna var den hos döva föräldrar som inte vill veta av några försök att återställa hörseln hos sina egna, medfött döva barn. Det föreföll mig nästan lika grymt som när föräldrar i Indien stympar sina barn för att de skall bli mer hjärtslitande som tiggare.

MEN VARJE GÅNG JAG HÖR angloamerikansk popmusik börjar jag se metoden i deras galenskap. En av de obehagligaste och mest plågsamma konsekvenserna av att vara fattig i Storbritannien eller USA vore för mig det ständiga och oundkomliga bombardemang av elektronisk underhållning, till stor del popmusik, som man då är underkastad. Då vore det till och med bättre att vara döv.

De mördare som jag sympatiserade mest med under min karriär som fängelseläkare var de som motiverats av en önskan att tysta den förfärliga musik som deras offer – som var deras grannar – envisades med att spela på högvolum dag som natt, som om det var deras oförytterliga rättighet att göra det. Ingen myndighetsperson tog deras klagomål på allvar; offren skrattade åt eller hotade dem. Mord blev den enda lösningen. Det var förstås bara en tillfällig lösning. I fängelset utsattes de för ännu mer musik av samma slag. Det finns inget kriminella gillar mer än angloamerikansk popmusik.

Är det inte märkligt att ingen tar notis om denna den mest förfärliga form av miljöförstöring i en tid då miljöengagemanget påstås vara stort? Bilägare har förbjudits att röka i sina egna bilar av rädsla för att passagerarna skall drabbas av effekterna av passiv rökning. Men nog måste det vara vettigare att förbjuda angloamerikansk popmusik i bilar. I jämförelse med det är rökning harmlöst.

Till skillnad från rökning är denna typ av musik sannolikt ansvarig för många olyckor. Människor som spelar den i sin bil hamnar i en speciell sorts trance, som kombinerar eufori och aggressivitet. Och dessutom är det uppenbart att den kommer att göra passagerarna döva.

Alltså, om det är rätt att förbjuda rökning i bilar (och på offentliga platser), så är det rätt att förbjuda angloamerikansk musik i dem. Endast gregoriansk körsång bör tillåtas. ✨

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✨ Ingrid Rowland drar en parallell i *New York Review of Books*: "Skandalerna runt den ita-

NYR BLOG

lienske premiärministern Silvio Berlusconi är knappast de första som Rom upplevt. Förutom att Julius Caesar var avsevärt intelligentare och vackrare än sin nutida motsvarighet (om än jämbördig genom bristen på hår på huvudet) var han också en mer karismatisk älskare – och till skillnad från Berlusconi, som nyligen förkunnade att det är 'bättre att vara passionerad över söta flickor än bög', gick Caesar gärna till sängs med både kvinnor och män."

✨ Den brittiske läraren Katharine Birbalsingh bloggar i *Daily Telegraph* om sitt besök i en

Telegraph.co.uk

svensk friskola.

En lärare berättar att i det kommunala skolsystemet gör eleverna vad de vill. "De lyssnar på sina iPods och mobiltelefoner i klassrummet." Jag spärrar upp ögonen. "Har de mobiltelefoner i klassrummet?" Hon nickar. "Ja. Lärarna kan inte göra något. Det finns inga straff som kvarsittning i Sverige." Jag hejdar mig bokstavligen. "Finns det ingen kvarsittning?" "Nej."

✨ Jesper Beinov skriver i *Berlingske Tidende* om att danskarna utmärks av att de både kan

Berlingske Tidende

skratta och inte skäms om andra skrattar åt dem. "Det förvånar egentligen inte, eftersom förmågan att skratta åt sig själv eller andra känner vi igen från revytraditionen, satiren och i litteraturen ända tillbaka till Holbergs komedier på 1700-talet."

✨ En ledarkommentar i *Vasabladet* tar upp motsättningarna mellan svensk- och finska-

VASABLADET

lande finländare: "Österbottningar har ju i alla tider retat upp sig på att Helsingforsborna har tolkningsföreträde om vad som är svenskt i Finland och att dessa med sin tvåspråkiga framtoning har invagat finskspråkiga i en falsk föreställning om att svenskan egentligen inte behövs på annat sätt än som hemspråk. Då det finlandssvenska för en gångs skull framställs avvikande från den herrskapsbild som vanligtvis målas upp i de flesta finskspråkiga medier hörs genast gnäll från Helsingforsfronten."

Ulfbåges Gammelsvenskby

Vad kan han vara – tjugosju? Frisyren är helt moderiktig, kostymen skulle kunna sitta på vilken controller-trainee som helst. Men så öppnar han munnen: "Varmt välkomna, mitt herrskap ...", inleder han denna helt vanliga direktsändning från en fotbollsarena någonstans i Europa. De närmaste två timmarna får vi ta del av en fryntlig ström av obsoleta standarduttryck och mossiga floskler. Den unge mannen kallar en av ytterbackarna för "ett råskinn", redogör för det ena lagets "finfina" målskillnad, beskriver hur en teknisk mittfältare "skämmer bort oss med sina trollkonster", och kluckar godmodigt när målvakten råkar radda ett skott med "ändalykten" – alltsammans i en ton som om han stod och vägde på hälsarna bakom disken i en handelsbod 1952. "Det är bara att lyfta på hatten", utbrister han när det blir mål.

Är han uppvuxen på ett servicehus? Har han överdoserat Nils Poppe? Inte alls. Det är så här unga fotbollskommentatorer tror att de förväntas låta. Och det har de intressant nog alltid trott.

Förebilden.

Fenomenet är besläktat med det som hände på Volvo för några decennier sedan, när PG Gyllenhammar åtnjöt en sådan personlig status att mellanchefer ända borta i Olofström började tala Örgrytedialekt med sådana där lustiga rullande r. Eller när Spanien någon gång på 1700-talet lydde under en kung som inte kunde säga s – vilket gav upphov till det läspande som än idag är obligatoriskt i korrekt spanska.

Idrottsreferatens motsvarighet till den spanske kungen är naturligtvis Lennart Hyland. Det är denne ikons folkliga munvighet från de tidigaste sportsändningarna i tv som har fått bilda skola för generationer av lärlingar – från Plex till Pops. Hylands slagskugga gjorde att språkutvecklingen hejdades, kanske för alltid, i Nackas och Bajdoffs dagar. Jag antar att det alltmer kommer att ta formen av ceremoni och liturgi, till sist kommer uttrycken att vara obegripliga för alla som inte är sportintresserade.

Mitt i den hypertrendiga mediebranschen håller Christer Ulfbåge och hans adepter på att skapa en egen Gammelsvenskby.

Wilhelm Behrman

Nu har vi nått vägs ände. Det blir aldrig mer som det var, och ju förr vi inser det desto bättre.

Mona Sahlin gör en analys av Socialdemokraterna i

Moderna Tider nr 62-63, 1995/96.

DOONESBURY - EN AMERIKANSK INSTITUTION

Hösten 1984 kom jag till USA för att läsa statsvetenskap. Det var valår (Reagan vann 49 stater av 50 mot oduglingen och träbocken Walter Mondale) och jag läste tidningarna intensivt. I all rapportering om valkampanjen dök oförhoppandes nyheten upp om att *Doonesbury* var tillbaka. Det visade sig att det handlade om en tecknad serie.

Att artikeln låg på nyhetsplats och ingick i den politiska rapporteringen överraskade särskilt. Men det var helt i sin ordning. Ett tomrum hade fyllts och miljontals amerikaner kunde åter få ett perspektiv på sig själva och sin samtid. För alla som verkligen vill förstå USA är det oundgänglig läsning. Garry Trudeau's skapelse är en löpande kommentar om samhällsutvecklingen som pågått i 40 år och publiceras i 1400 dagstidningar. I *New York Review of Books* skriver Garry Wills kärleksfyllt om sin studentkamrat från Yale som lät sin skapelse inspireras av universitetslivets kottier och miljöer för att sedan gradvis bredda register

och repertoar. Idag har persongalleri och intrig antagit nästan proustska dimensioner med tre generationer som obehindrat går in i och ut ur handlingen.

Doonesbury är satir och humor, ibland mild och ibland förintande. Politiskt är den liberal men fullständigt oberoende. Ett tydligt föredöme är Mark Twain.

Trudeau har angripit presidenter ända sedan Richard Nixon. Han har sänt sina figurer till Vietnam, Irak och Afghanistan, gjort dem till hippies och CIA-agenter, låtit dem

dö i aids, förlora jobbet, bli drogmissbrukare, föda barn och överhuvudtaget spegla USA i dess olika brytningsskeden. Teckningarna är stilrena och dialogen samtida med absolut gehör för språkliga nyanser. De journalistiska instinkterna är dessutom superba: Garry Wills noterar att Trudeau inte sällan ligger före och utanför nyhetscykeln. 1975 fick han som förste serietecknare Pulitzerpriset.

Vi som dagligen följer *Doonesbury* fruktar att nästa uppehåll blir det sista. Den dagen förlorar USA en institution.

Mats Wiklund

Av Lars
Jonsson

Zorn och Liljefors spökar i kulisserna

Bruno Liljefors och Anders Zorns status som konstnärer har gått upp och ner under 1900-talet. Men det personliga tilltalet gör att deras konst har förutsättningar att överleva långt bortom den kulturella epok de verkade i.

Anders Zorn och Bruno Liljefors föddes för 150 år sedan, årsbarn med Gustaf Fröding och generationskamrater med Carl Larsson, Heidenstam och Karlfeldt, alla uttolkare av det svenska landskapet, det psykiska så väl som det fysiska i det sena 1800-talet. Dessa konstnärer var med och skapade den blandning av myt och verklighet som blev vår självbild som nation genom stora delar av 1900-talet.

Antagligen har svartmögel och husmask ännu inte lyckats bryta ned alla *Kålmargit* och *Rävfamilj* som prytt svenska utedass och fuktiga skogstorp. Trots att olika moderna strömningar envetet försökt förpassa dessa folkära målare till historiens soptipp tycks de fortfarande spela en aktiv roll i det svenska kulturlivet. En Alexander Skarsgård som låtit sig fotograferas naken kan snabbt avvärja de amerikanska journalisternas frågor med svaret: "Jag är ju svensk." Ett omöjligt svar om inte Zorn brutit igenom en bildlig konvens och placerat vanliga, högst levande kvinnor på Dalaröns av istiden slipade kala grårosa skärgårdsklippor på 1880-talet. Bilder som i förlängningen blev tablåer för *Hon dansade en sommar* från 1951 och Ingmar Bergmans *Sommaren med Monika* 1953. Vi kom att odla myten om den svenska synden medan Englands viktorianska damer förblev insnörda i sidenvolanger och mytologiska näckrosblad. Vem skulle reagera på Ernst Billgrens rävar, gräsänder och grävlingar insatta i sina högborgerliga hem, om inte Liljefors satt upp ramarna, de som Billgren vill spränga men som paradoxalt nog samtidigt skapar förutsättningarna för hans folkliga framgångar. Gubbarna lever och stökar fortfarande i kulisserna.

Mitt eget måleri står att finna i direkt nedstigan-
de led från Liljefors via Harald Wiberg och Gunnar
Brusewitz. Hos mig finns de bågige målarna som en
daglig inspiration och kraftkälla och är därför i alla
högsta grad levande.

Konstnärer lever precis som alla andra i en tid
och social miljö som påverkar deras syn på omvärlden.
Konsten, den litterära såväl som bildkonsten,

blir uttryck för tidens strömningar och i backspegeln är det ofta svårt att se vem som satte igång vågen, vilka som medvetet eller omedvetet surfade på den och vilka som bara råkade befinna sig på stranden när den sköljde in. Samtiden ansåg att Bruno Liljefors var pionjär i den nya symbolism och nationalromantik som blev 1890-talets viktigaste strömning. Det mondäna Paris och fransk kultiverad trädgårdsnatur skulle ersättas av den karga Nordens stämningar och valörer. George Nordensvan skriver i *Svea kalender* 1893:

Konstnärlig självständighet äger knappast någon av våra samtida målare mer utpräglad som Bruno Liljefors. Och det skall ej vara särdeles många, som visat en så kraftigt utbildad individualitet som han (...). Liljefors gick sina egna vägar redan då han som akademielever under landskapsskolans sommarövningar ratade de vackra motiv, som kamraterna flockades om, och satte sig att måla ett stycke marig granskog.

Gjorde han ett medvetet val utifrån en genuin originalitet eller applicerade han bara tidens anda på de hemmamarker där han först gjorde sina exkursioner och blev fascinerad av naturen? Tiden gav honom rätt att sakligt beskriva det enkla och det vardagliga, den vresiga och lite obändiga norduppländska naturen som var hans barndoms tassemarker: "Enbuskar, stenarna, kråkan på gårdesgården, dikeskanten med åkervindan på den solspruckna leran – det var mitt land" (*Det vildas rike*, 1934).

Fredrik Wilhelm Scholanders uppmaning, citerad i Ernst Malmbergs bok *Larsson, Liljefors och Zorn* ger en poetisk bild av hur tiden ville upphöja den enkla iakttagelsen till stor estetik:

Sök ej det märkvärdiga, det slående, det *noch nie Dagewesene* utan lämna sådant åt dem, som tappat huvudet, måla en studie, helt enfaldig, så att du måste blygas över densammas brist på originalitet, under det du dock tycker, att den ser ut som ett stycke verklighet.

Det är en devis som man än idag kan skriva un-

1
Lars Jonsson är
konstnär. Hans senaste bok är *Bilder från en nära horisont* (2008).

Bruno Liljefors, *Lyftande vildgäss*, 1922.

der på som konstnärlig programförklaring: att erkänna vardagsnaturen.

Jag undrar ibland varför naturmålare i USA alltid porträtterar den ståtligaste älgturen, med de mest imposanta skovlarna, stående i det mest praktfulla av alla landskap. Min första läromästare Harald Wiberg kunde ägna många skisser åt att fånga de karakteristiska rörelser som en älgko utvecklar när den rör sig över en blöt smålandsmosse, ett slags enkel vardagsestetik som jag alltid har tagit för självklar, men som kanske bara är en svensk tradition.

I de yngre tonåren minns jag Liljefors som gammaldags med för mycket mörker och guldramar. Brusewitz och Wiberg kändes mer aktuella. De satt på Korsnäsgråden i tv:s då enda och svartvita kanal och demonstrerade hur de arbetade med ett ritblock och blyertspenna. Deras bildvärld stämde överrens med mina egna upplevelser; Brusewitz skildrade björktrastarna som samlades i septemberrönnen eller blåmesarna som klängde omkring i oktobervassen och han blev min mentor efter min första utställning på Naturhistoriska riksmuseet 1969.

Jag hade dock redan då lånat hem Liljefors bok *De vildas rike* från 1934 av en kompis far. Jag glömde att lämna igen den, en häftad upplaga från 1941, numera ordentligt tummad. Den blev en av mina viktigaste inspirationskällor. I Liljefors oljemålningar kröp betraktaren in i djurens värld

och blev introducerad i ett mysterium. Han blev med åren allt viktigare i min egen utveckling. För mig framstod han som mästaren, vars förmåga att locka fram känslan i fjolårsgäset, renlaven, örrens blekta fjädrar eller småkruset i havsytan var överklig och till synes ouppnåelig. Jag gick ofta till Thielska galleriet och gapade inför de tre ejdrarna på skäret. Vattnet som sköljer upp över stenen och lämnar en mörkare torkrand efter sig var en uppenbarelse som fick mig att se på stenarna med nya ögon. Med tiden såg jag inte bara hans enorma förmåga utan också hans brister. Jag tyckte mig se när han kämpade och inte helt lyckades. Men sådana insikter bara förstärkte min beundran. Det gjorde honom mänsklig. Otaliga är de stunder jag betraktat hans vegetationsstudier, fjädermönster eller summariska skogsdunkel och försökt begripa hur det hela gått till, vari magin ligger.

Bruno Liljefors far hette Anders (född 1813) och var verksam som kruthandlare i Uppsala, inflyttad från Ärentuna i norra Uppland. I ett första äktenskap med Mathilda Christina Lindbeck (född 1826) dog den första dottern i magplågor, de två andra barnen och hustrun i koleran som härjade i Sverige under 1857. Anders gifte två år senare om sig med Mathildas syster Margareta Maria Lindbäck (född 1829). När Margareta födde Bruno 1860 på Svartbäcksgatan i Uppsala var hon 31 år och Anders 47. Bruno minns sin tidiga barndom som en hemsk dröm, han var klen »

I Liljefors oljemålningar kröp betraktaren in i djurens värld och blev introducerad i ett mysterium.

Bruno Liljefors, *I fäboden*, 1890.

Bruno Liljefors, *Gråsparvar*, 1880-tal.

och sjuklig och var mestadels sängliggande i feber och ångest. Det är inte svårt att föreställa sig den oro, blandad med ömhet, som paret måste ha känt inför Brunos sjuklighet. Han minns dock sina föräldrars oreserverade kärlek: "Vyssja mig mamma, bad jag jämt. Och mamma vyssjade. Outtröttligt. Aldrig en skymt av otålighet – bara ömhet och vaken omvårdnad." Han var rädd för allt, främst åsken, då faderns starka armar och lugna andhämtning var det enda som hjälpte. I *De vildas rike* funderar han över orsakerna till sin svaghet och målar upp en bild av osunda bostadsförhållanden, små låga rum på nedre botten, svinhus med slakteri på gården och Svartbäckssån som avstjälningsplats för köken. Om somrarna var ån "en rad stillastående polär med berg av avskräden emellan, där råttor och flugor kalasade".

I skydd av hemmets väggar, uppkruken i sängen, gör Bruno exkursioner i tanken och fyller det mörka rummet med bilder: indianer på jakt, hemliga stigar och vilda djur. Bilderna tecknar han ner i ritblock. I förvisningen att mors famn inte är avlägsen, vågar han låta fantasin skena. Med tiden blir Bruno inte bara rörlig, stark och vig, utan utvecklas till elitgymnast tillsammans med sin bror Pontus. Bruno är den starkare av de två som lyfter och bär sin yngre bror. Efter år av innerlig längtan, då han bara kunnat betrakta de yngre brödernas lek på avstånd, får han nu vara en riktig storebror.

Bruno Liljefors (till vänster) gymnastiserar.

FOTO: BONNIERARKIVET/SCANPIX

Energien i Zorns måleri ligger till stor del i det oförlösta förhållandet till modern. Han är en känslig natur som inte ens vågar släppa taget i tanken av rädsla för att bli lämnad ensam.

I målningen från 1890, ett motiv troligen målat från en fäbod i Jämtland där Liljefors vistades under en kort period, kan man möjligen känna den stämning han upplevt som ung. Jag kan föreställa mig rummet på Svartbäcksgatan. Pojken som ligger uppkruken under taket i sin säng och ser sin mor i vardagliga göromål. Rummet i bildens centrum är obefolkat, dagsljuset tränger in genom det trånga fönstret och kastar skuggor och reflexer på föremålen. Det är ett rum där fantasin kan leka.

På ett liknande sätt skulle den livfulla bilden av gräsparvarna från 1880-talet kunna tolkas självbiografiskt. Fyra ungar kivas om den gröna larv som den hårt arbetande och gråa modern kommer med. Längst in i mörkret under takbjälken betraktar den svagaste livets tumult och längtar efter att vara stark och flyga. De bägge bilderna har i centrum den ljusgröna färgklicken, till vilken pojken kan kanalisera sina fantasier och förhoppningar.

I Liljefors verk väcks de stora monumentala frågorna: livets gång, kampen om tillvaron, ödets snabba svep över liv och död, drifterna och längtan in mot de stora mörka rummen där människan utmanar sin rädsla för det övernaturliga. Han vågar kasta sig ut i mörkret och ensamheten, känner sig alltid bekväm. Från den trygga sängen i hörnet öppnar sig verkligheten. Liljefors anfaller den, men räds fortfarande bakhållet. Han behåller egenheten att aldrig vilja ha någon som ser honom över axeln. Man fick aldrig närma sig far bakifrån när han målade, skriver sonen Lindorm Liljefors i sina minnen från 1960.

Anders Zorns mor hette Anna och flyttade från Siljansbygden för att arbeta som flasksköljerska på bryggeri i Uppsala. Hon föräls-

kade sig i den tyska bryggmästaren Leonard Zorn, blev gravid och födde sonen utanför äktenskapet i fädernesgården i Mora. Där blev han inskriven som oäkting under namnet Gruddgårdens Anders. Anna fortsatte att arbeta i Uppsala och sonen lämnades hos morföräldrarna. Hon återkom till hembygden först när Anders var tio år, deras möten de första åren måste ha varit sporadiska och korta.

Zorns allra första minne är att han "låg diande vid en annan kvinnas bröst, och att det var skam vid den åldern".

Sedan minns jag mig sittande i ugnsgården gråtande – grannens släde väntade utanför och min moder skulle få följa med över Siljan till Falun. Hon skulle till Uppsala på bryggeriet och arbeta. Jag hade tidigt en känsla av att vara en skam för henne, att ha tillkommit utan rättigheter och existerade av nåd.

Energien i Zorns måleri ligger till stor del i det oförlösta förhållandet till modern. Han är en känslig natur som inte ens vågar släppa taget i tanken av rädsla för att bli lämnad ensam. Med sina egna ord: "Jag har aldrig vågat drömma långt, men så har jag också mina flesta drömmar överträffade mångfaldeligen. Mången har kallat det brist på fantasi, jag kallar det kärlek till verkligheten." Zorns bästa verk är just de som får betraktaren att nästan vilja sträcka ut handen och ta på den verklighet som han äterskapat.

Bilden av Kålmargit är kanske sinnebilden för Zorns kärlek till sin hembygd. Målningen har nog betraktats av fler än en generation med en nostalgisk tår i ögonvrån: bilden av en tid som flytt. Men den är ingen stickad bonad eller plattityd av Jenny Nyström, utan föreställer en människa av kött och blod. Närvaron är universell – vi har som människor först och främst utvecklats för att avläsa ett ansikte och en kroppslig gestalt, för att vara sociala varelser. Att just den målningen kom att bli den kanske mest spridda i svenska hem är ingen tillfällighet. När jag ser, eller snarare känner, de lugna, lätt förströdda tankarna under de slutna ögonen liksom frammanade genom pek- och långfingrets metodiska rörelser, är det lätt att sluta fundera och bara låta sig drabbas – åsynen blir som att hålla svaret på livets gåta i handen. Mellanrummet mellan fingrarna och Zorns avläsning av ljuset sammanfattar årmiljoner av barns betraktande av sina mödrars händer i arbete. Ingen kommer någonsin att kunna fånga det med samma känsliga blick som Zorn.

Anders Zorn fick aldrig tillgång till sin mors händer, hennes mjuka armar eller vila mot en axel mot vilken halsens jämna puls fortplantar sig till barnet. Han söker hennes närvaro i sina betraktelser av kvinnans form. Han riktar all sin koncentration på att med ögat avläsa varje nyans i huden, varje ljusbrytning i ett armveck eller varje avvikelse i formerna. Varje böjning och form på läpparna är ett försök att återskapa moderns närhet. Här formas en känslighet som han bär med sig livet igenom. På paletten finns de få färger som skapar mänsklig »

hud: guldockra, cinnoberrött, elfenbenssvart och zinkvitt, någon gång grönt. Hans första konstnärliga uppenbarelse var när han med hjälp av tunn blåbärssaft lyckades skapa en rosa hudfärg på en skuren trägubbe. Denna oerhörda känslighet och intensitet i iakttagelseförmågan gav honom det främsta redskapet som målare och människa: han såg andra människor även om han först och främst såg sig själv.

Anders Zorn, *Självporträtt*, 1885.

Anders Zorn är 25 år och befinner sig troligen i London när han porträtterar sig själv. Ansiktet halvt i profil, han är fylld av självaktning, blicken skarp och penetrerande, munnen svagt öppen, som i total koncentration. Läpparnas mörka ton skvallrar kanske om en toddy, eller är blodfyllda av intensitet, en slags upphetsning. Mustaschen är fräckt ditsatt med vit krita, nonchalant och säkert. Han förefaller inte missbelåten med sitt utseende. Redan nu vet Zorn att han är en mästare i akvarell, att han begåvats med ett seende som slår alla på fingrarna. Blyertsteckningen är tillägnad vännen Baker, troligen Clarence Bakers dotterson till Cornelius Vanderbilt, den amerikanske järnvägs magnaten. Zorn målade Bakers porträtt i London 1885. Vintern i London hade dock sina bekymmer, beställningar saknades inte men utgifterna var stora. Det kapital som han hade föresatt sig inneha inför det stundande äktenskapet med sin trolovade Emma Lamm hade inte infunnit sig. Porträttet är kanske ett sätt att över-

tyga sig själv om sin egen genialitet och okuvliga vilja att lyckas. Med facit i hand kan vi bara ge honom rätt.

Den exempellösa framgång som Zorn fick under 1880- och 1890-talen är svår att ens förstå. Han målade markisinnor, prinsar, kungar och industrimiljonärer som alla smälte inför åsynen av hans verk. Det vimlade av kompetenta porträttörer i Europa, men Zorn måste ha framstått som en revolution, någon som såg med helt nya ögon. Man skulle, med tidens ord, vara en "styv" konstnär, och Zorn ansågs tillsammans med den spanske målaren Sorolla och den i Europa bosatte amerikanen Sargent vara "styvast" av dem alla. De kom att personifiera bravura-måleriet i den västeuropeiska konsten. Deras teknik och penselföring är fortfarande målet för tusentals konstnärer som arbetar i en klassisk tradition. Det finns ett seende, en blick som avslöjar eller klär av betraktaren så till den grad att man inte kan bli annat än fysiskt berörd. Nästan samtliga målarkolleger ser och förstår att de står inför något som inte kan förklaras. Karldefeldt liknar Zorn vid en älv – att kritisera honom är som att be Mississippi att inte flyta som den gör.

När Zorn målar det första porträttet av Mona (mor på moramål) är han 17 år. Här finns en pregnant iakttagelse av hennes ansikte, en elegant avläsning utan ambition till känslotolkning. Men porträttet är tecknat snett från sidan som för att avvärja direktkontakt. Hon tycks värja sig, ansiktet verkar stramt, överläppen smal med en markerad slutenhet och en viss tomhet över ögonen och ögonlocken. Man anar en dygd i tiden för det religiösa bondesamhället: att inte klaga eller visa känslor, men även en förträngd sorg. Det finns en distans av skuld och rädsla mellan målare och modell.

Ett av Zorns absoluta mästerverk är den lilla täljda bysten av Mona som är så känsligt gjord att ingen kan undgå att känna en fysisk närvaro av den kärlek med vilken den har snidats.

Det framgår av levnadsteckningarna att Zorn och Mona kom att stå varandra nära med åren, men utan att egentligen blotta sig. Monas brev till sonen är omskrivningar med Guds förtröstan som bärande element. Man förstår att hon aldrig når fram, aldrig förlöser Anders ur hans inre kamp och vi inser att han av hänsyn aldrig öppet ålägger henne skuld. Han förblir ett barn. Albert Engström beskriver i sin biografi (*Zorn*, 1928) hur Zorn sitter allvarlig över ett av Monas sista brev och bekänner att han har bränt alla hennes brev i rädsla för att någon illasinnad konstkritiker skall få tag på dem. Brevet uttrycker tacksamhet över sonens godhet och kärlek men uppmanar honom att inte lita på folk utan bara på Gud, emedan världen och människorna är onda. Han säger i förtröende: "Tycker du inte att det är bra att hon fortfarande känner som om jag vore ett litet barn som nyss släppt bröstet."

Det som rörde sig djupt därinne i Gruddgårdens Anders, är en fråga som han själv tycktes vilja undvika. Den som vill förstå drivkraften i Anders Zorns konstnärskap finner föga stöd i hans egna minnesanteckningar – ordet låg inte för honom, penseln och färgen var hans uttrycksmedel.

Det är en ofta ställd fråga vilka konstnärer som kommer att glömmas bort när tidsepoken de verkat i förklingat. Helt klart är att Liljefors och Zorn lyckats överbrygga åtminstone tre-fyra generationer, vilket dock inte garanterar evigt liv.

Bruno Liljefors palett.

Kanske finns en del av svaret i Zorns första levnadsår. Hans bilder saknar ofta en tydlig litterär historia, de är som allra bäst när blicken fångar ett utsnitt ur en absolut verklig värld, när hans blick febrilt avläser ljusspelet kring en människas ansikte, händer, axlar, armar, bröst eller tyget som omsveper henne. Som betraktare tvingas man att vara försvarslös inför den avbildade personens närvaro. Zorn är som en besatt spelman, varje penseldrag vibrerar av absolut närvaro.

Sin egen generation trollband han genom sin skarpa blick, sin förmåga att avkräva motivet dess faktiska identitet, och att själv se personen framför sig med en nakenhet som vore den betraktarens egen. Denna egenhet i Zorns målningar lever kvar. Jag kan själv bli knäsvag inför en Zornmålning, liksom avvärjnad och skyddslös inför uppenbarelsen. Med modernismen mellan Zorns och vår egen tid är det lätt att tro att Zorns förmåga att kommunicera genom sina bilder enbart vilar på igenkännandets estetik, att själva naturtroheten i hans bilder är deras enda innehåll. Men då saknar man djupare förståelse eller förmåga till inkännande. De flesta kanske också påverkas av Zorns ovilja eller snarare oförmåga att blotta sig själv, han förstärker medvetet denna fasad för att slippa diskutera offentligt det som är hans stora sår i livet.

Bakom recensenternas och vännernas hyllningar framträder ofta en bild av rastlöshet och arbetsnarkomani. Han tycks söka efter en punkt av vila som aldrig nås. Medan Liljefors fylls av det tomma rummet, lever i det och skapar ur det, tycks det skapa oro och ångest hos Zorn. Kanske handlar det om en rädsla att bli lämnad ensam. Möjligen i sin båt Mejt, med havets rörelse som utblick och med seglingens koncentration, tycks han uppnå ett slags tillfällig ro. De tillfällena jag kan se honom vila och sjunka in i tankar är få eller inga, han tycks inte vilja vara ensam. I seendet och målandet finns han, i nakenstudierna känner han närhet till den kvinnliga huden och i studierna av vågor eller havet, moderns symbol, finner han tillfälligt lugn. Det är i besvärjelsen att framskapa vatten, den kvinnliga huden, kvinnoformerna och det mänskliga ansiktet som han tycks få kontakt med smärtpunkten. Och då också kontrollera den – fysiskt fånga det som togs ifrån honom när han var spädbarn. Det är där drivkraften tycks ligga. Han fyller sina dagar med arbete, skapande, målade, täljande, skrapande och däremellan resor och sociala tillställningar. Om ingen människa är omedelbart nära, finns alltid hunden Liten där, som Zorn tycks älska över det mesta.

Stora namn inom konsten har en tendens att förvandlas till institutioner som genererar egna kraftfält. Utställningar av de stora klassikerna drar ofta publik i egenskap av företeelser lika mycket som på grund av intresse för de enskilda verken. Namn som Cézanne, Picasso eller Warhol är säkra kort. I Sverige kan Anders Zorn räknas dit, medan Bruno Liljefors antagligen mestadels drar publik inom ett

Anders Zorn, *Kålmargit*, 1901.

snävare fält. Det är en ofta ställd fråga vilka konstnärer som kommer att glömmas bort när tidsepoken de verkat i förklingat. Helt klart är att Liljefors och Zorn har lyckats överbrygga åtminstone tre-fyra generationer, vilket dock inte garanterar evigt liv. Deras konstnärsöden löpte parallellt, sammanflätade och divergerade om vartannat under en tid av stora samhällsomvandlingar. De har bägge sina rötter djupt nere i ett agrart Fattigsverige, men deras liv sträcker sig in i en framväxande modern industrination. De var vänner och studiekamrater och hyste ömsesidigt stor respekt och beundran för varandra.

Synen på deras verk har växlat med samhällets förändringar, deras respektive motivvärldar har antingen förkastats eller upphöjts, allt efter hur de passat in i gällande normer och värderingar. Liljefors havsörnar kunde i skuggan av andra världskriget tolkas som nitzscheanska symboler för den starkes makt över den svaga, men ett par decennier senare bli uttryck för en modern ekologisk filosofi, när havsörnarna hotades av PCB och kvicksilver. Zorn blev tidigt erkänd som en av de stora impressionisterna med en exempellös framgång, men kom med modernismens genombrott att symbolisera det omoderna, de runda kullorna blev "grosshandlarkonst", till synes utan intellektuellt innehåll.

Jag ser dock i Zorns och Liljefors måleri en vitalitet och personlighet som har bäring långt bortom den kulturella tid där de verkade. Två unika människor med sinsemellan olika livsöden, vilkas personliga tilltal lyckas bryta igenom en yta av teknisk ekvilibristik och nationalromantiska svärmerier. ✨

Av Johan Tralau

Estetik är inte biologi

Evolutionsteorin kan förklara varför många personer tycker att vissa landskap eller tavlor är vackra. Men teorin kan inte säga oss vilken konst vi bör tycka om.

Under senare år har många hävdat att evolutionsteorin kommer att revolutionera vårt sätt att förstå skönhet och konst. Den evolutionsteoretiskt orienterade psykologin undersöker människans tänkande utifrån de omständigheter som har format henne, nämligen de arkaiska jägar- och samlarsamhällen som är den allt över-skuggande delen av människans historia, och det har gjorts gällande att detta måste förändra också de vetenskaper som har varit i allra minst kontakt med Darwin, nämligen de estetiska. Konsthistorien, litteraturkritiken, den filosofiska estetiken: allt detta skall omvälvas.

Och säkert är det så, alltså att utvecklingsläran kan hjälpa oss att förstå uppfattningar om skönhet. Vi kommer i det följande att se att vi kanske kan förstå metaforers skönhet bättre i ljuset av evolutionen – närmare bestämt: att det finns en biologisk grundval för den klassiska teorin om den lyckade metaforen. Men när vi väl har sett det återstår frågan om vad det får för följder för hur vi *bör* bedöma skönhet, alltså vad som faktiskt *är* vackert.

Evolutionsestetiken är en ny vetenskap, med ögonöppnande perspektiv på skönhet i landskap, färger och mat. Dennis Dutton har exempelvis i en aktuell bok påpekat hur märkligt universella preferenser om landskap är: över hela världen uppskattas det typiska, litet kitschiga landskap som ofta visas i väggmalnackor – vatten, djur, växtlighet. Vi kan förstås tro att det handlar om hur kulturimperialistisk kalenderindustrin är, men flera forskare har övertygande hävdat att det handlar om att vår uppfattning om vackra landskap har uppstått under en period då omgivningar med tillgång till vatten och bytesdjur, liksom skydd mot fiender och rovdjur, var absolut livsnödvändiga.

På samma sätt kan, som den legendariske österrikiske etologen Irenäus Eibl-Eibesfeldt har påpekat i en sagolikt rik ny bok om konsternas naturhistoria, vår uppfattning om färgers skönhet hänga ihop med färgen hos mogen och därmed mer näringsrik frukt: inte alltför blek, men inte heller mörkt brunaktig. Under tiotusentals år försämrade man helt enkelt sina överlevnadschanser radi-

kalt om man inte tyckte att den brungrå färgen hos ruttnande materia, som skämd frukt, var mindre attraktiv. Det är också väl belagt att mänskliga ansikten i alla kulturer uppfattas som vackrare om de är symmetriska snarare än asymmetriska, och vissa forskare har hävdat att det kan grunda sig i att symmetriska kroppar är mer motståndskraftiga mot parasitangrepp – och i sådana fall fick helt enkelt individer som hade sådana skönhetsuppfattningar och därför valde motsvarande personer att fortplanta sig med större möjligheter att få avkomma och föra vidare sina preferenser.

Allt detta är säkerligen intressant, och delvis också mycket trovärdigt. Men evolutionsestetiken har haft mindre att säga om estetiska överväganden när det handlar om sådant som poesi eller bildkonst. Det finns förvisso några spännande ansatser. Den store religionshistorikern Walter Burkert har gjort gällande att den berättelsestruktur som vissa har hävdat är universell i sagor och berättelser (hjälten lämnar hemmet, måste utstå en prövning, söka råd under farliga omständigheter, återvända – litteraturforskaren Vladimir Propp hävdade att det finns 31 sådana grundläggande drag i berättelser) i själva verket motsvarar det farliga sökandet efter föda, både hos djur och människor – och i sådana fall avspeglar berättelsers struktur en grundläggande verklighet under hela den tid som genetiskt sett har format människan.

I en annan ände har Ellen Dissanayake hävdat att poesi och musik grundar sig i "bebisprat", i den ömsesidiga kommunikationen mellan spädbarn och föräldrar. Sådant som strofers längd motsvarar normallängden hos en "replik" i det rytmska, sjungande pratandet mellan barn och vuxen, vilket skulle betyda att konsten har uppstått ur den livsnödvändiga omhiten mellan barn och föräldrar. Och i sådana fall kan vi förstå konsten evolutionärt.

Kan man tänka sig att det förhåller sig på något liknande sätt med metaforers skönhet? Såvitt jag vet har ingen i litteraturen försökt sig på detta. Eibl-Eibesfeldt hävdar i ett standardverk att skickligt använda metaforer skapar uppmärksamhet, vilket kan förstås evolutionärt. Men Eibl-Eibesfeldt gör inga försök att närmare speci-

2

Johan Tralau är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Draksådd. Den grekiska tragedin som politiskt tänkande* (2010).

Odysseus och hans män flyr från cyklopen Polyfemos som förblindad kastar stenblock efter dem. Målning av William Turner.

FOTO: ERICH LESSING/IBL BILDBYRÅ

”

Men evolutions-
estetiken har
haft mindre att
säga om estetis-
ka överväganden
när det handlar
om sådant som
poesi eller bild-
konst.

ficera vad det skulle handla om. Så lät oss göra ett försök.

En metafor är en användning av ett uttryck i överförd bemärkelse, som när Homeros (till exempel i *Odysséen* IV: 313) talar om havsvågorna som "havets väldiga ryggar" (*eurea nōta thalassēs*).

Men vad gör en metafor skön? För den klassiska teorin om metaforen, som utvecklades av Aristoteles, var svaret givet. En metafor måste vara lite främmande. Man gör språket lite märkligt och främmande genom att använda ett ord på ett oegentligt sätt. Vågor är inte ryggar. Men vi kan tala om dem på det sättet och förstå vad vi menar, för litet grand påminner vågor om ryggar. Så en vacker metafor är inte prosaisk och vanlig – den får helt enkelt inte vara en del av vardagsspråket. Den måste, säger Aristoteles, vara *xenikon*, just "främmande". Men å andra sidan får den inte vara för främmande och konstig, för då blir den

obegriplig och oskön. Hade Homeros fått för sig att skriva om vågorna som "havets väldiga begreppsmausolée" hade det varit långsökt, fäntigt, maniererat. Så en metafor måste, säger Aristoteles i *Retoriken*, grunda sig i "det som hör ihop (med saken) men inte är helt uppenbart". En lyckad metafor ligger alltså mellan ytterligheterna vardagspråk och alltför långsökt. Den skall vara begriplig och få oss att se någonting på ett nytt sätt – exempelvis att de enorma havsvågorna liknar just ryggar. Därför måste den vara främmande, men inte alltför främmande.

Man kan förstå ha en annan åsikt än Aristoteles om vad som kännetecknar en vacker eller estetiskt tilltalande metafor – så kan man, i likhet med vissa epoker och författare, anse att det är det monstruösa eller dunkla som utgör den estetiska retningen, alltså det som Aristoteles säger är *porrôthen*, bokstavligen: "långt ifrån", »

långsökt. Vi får för tillfället buga oss ödmjukt inför det filosofiska problemet och konstatera att vi inte kan lösa det i det här sammanhanget. Det vi här måste hålla fast vid är att Aristoteles lära om metaforens skönhet grundar sig i regeln "främmande, men inte alltför främmande".

För att vi skall uppfatta något som vackert eller tilltalande bör det alltså vara tillräckligt främmande. Frågan är nu om vi kan förstå det evolutionärt, alltså i ljuset av människans tidigaste utveckling.

De mänskliga samhällena har alltid haft ett antal problem att förhålla sig till. Och det finns ett sådant problem som bör intressera oss alldeles särskilt här, ett som sällan diskuteras i samhällen där den geografiska och sociala rörligheten är så mycket större än i de förhistoriska jägar- och samlarsamhällen som utgör den största delen av människans historia. Det rör sig om incestproblemet, och om hur människan undviker inavel och genetisk utarmning. För något sekel sedan var vetenskapens ståndpunkt att det var en myt att incest leder till genetiska defekter hos avkomman, men man har nu kommit på bättre tankar och kommit fram till att inavel är destruktiv för individer och folkgrupper.

Det är också sedan länge klarlagt att det finns en medfödd tendens hos människor och många djurarter att undvika att para sig med individer som man har växt upp med. Efter den finländske forskaren Edvard Westermarck kallas detta "Westermarck-effekten": individer som har växt upp tillsammans känner sig i regel inte sexuellt attraherade av varandra. Detta får intressanta följder, för det gäller alltså inte bara dem som man är biologiskt besläktad med. Det är exempelvis väl belagt att barn som växer upp tillsammans i israeliska kibbutzer senare i livet inte upplever någon erotisk spänning i förhållande till varandra. Samma sak gäller även en institution som har varit utbredd på Taiwan, nämligen att mycket små flickor adopteras som döttrar med syftet att de senare skall gifta sig med sonen i familjen.

Trots en oerhört stark norm från familjens sida att mannen och kvinnan skall gifta sig och få barn blir ofta resultatet olyckliga och barnlösa äktenskap – liksom ibland skilsmässor i ett kulturellt sammanhang där toleransen för sådana är minst sagt begränsad. Och detta borde inte förvåna den som kan sin Westermarck: de som har växt upp så tillsammans uppfattar helt enkelt varandra på ett helt annat, nära men icke-sexuellt, sätt.

Det är inte svårt att se vad detta kan ha för syfte i den mänskliga evolutionen. Giftermål inom den egna släkten kan leda till att genetiska defekter förs vidare, att avkommans och gruppens möjligheter att överleva på lång sikt undergrävs. Och det gör att det finns en tydlig evolutionär fördel med att känna sig attraherad av personer som inte liknar en själv alltför mycket. Det gör helt enkelt avkomman och kommande generationer mindre sårbara, för det ökar den genetiska variationen jämfört med giftermål inom den egna släkten. Det har hävdats att män föredrar den mer sällsynta hårfärgen hos kvinnor (i allmänhet blond) på grund av denna strävan efter "sällsyn-

ta gener". Så man bör undvika den som är alltför lik en själv.

Men intressant nog gäller också det omvända, alltså att det finns en motsvarande fördel i att välja en kvinna eller man som inte är alltför olik en själv. Etologen Patrick Bateson har hävdats att detta grundar sig i problemen med att förena två olika anlag i en kropp. Om en man och en kvinna vilkas käkar är mycket olika får barn – om den ene har en mycket stor käke, den andra en mycket liten – är risken att en senare generation får käkar och tänder som inte passar ihop särskilt väl. Och i en värld utan tandläkare var "ill-fitting teeth [...] probably a serious cause of mortality". Så det tycks vara rationellt att föredra personer av motsatta kön som ser litet annorlunda ut jämfört med en själv, men inte alltför annorlunda.

Det här är förstås en komplex fråga, och vi kan inte göra rättvisa åt alla nyanser i det här sammanhanget. Symmetriens och det genomsnittliga utseendets roll i uppfattningar om skönhet är omtvistad, och det kan anses säkert att extrema och överdrivna former, exempelvis mycket stora käkpartier hos män eller enorma stjärtfjädrar hos påfåglar, ofta anses mer estetiskt tilldragande än de mer genomsnittliga varianterna. Det gäller också i de fall då särdraget faktiskt försämrar en individs möjligheter att överleva – den ståtliga påfågelsstjärten kräver exempelvis mycket energi och gör tuppen mer sårbar för rovdjur. Eibl-Eibesfeldt påpekar i ett sådant sammanhang att oregelbundenheter ibland används i estetiska syften, som i barockarkitektur, och menar att även detta har en biologisk grund. Det finns alltså uppenbarligen en estetik retning även i det som "skaver", det som är skrovligt eller överlastat eller oproportionerligt eller, just, långsökt.

Ändå finns det skäl att tro att den estetiska grundnormen är den som fångas i formuleringen "främmande, men inte alltför främmande". Den normen ser vi i den evolutionärt betingade synen på attraktiva partner – men inte bara där: intressant nog motsvarar den grundregeln i Aristoteles lära om den lyckade metaforen. Forskare talar ofta (med rörande brist på reflektion kring det egna metaforiska språkbruket) om kausala "mekanismer". Det intressanta är här att den "orsaksmekanism" som gör att mänskliga samhällen kan undvika inavel faktiskt återspeglas i Aristoteles kriterium för värdering av konst.

Så finns det en empirisk grund för den estetiska normen handlar det kanske om den största, mest omfattande och universella normen i mänsklighetens historia: incestförbudet. Det vackra och tilldragande är det som tvingar den mänskliga gemenskapen att vara större än familjen i snäv mening, det som får den att öppna sig mot en annan gemenskap. Det sköna är helt enkelt just främmande, och ändå inte alltför främmande.

Man kan förstås fråga sig vad det rör sig om för sorts samband mellan de här två företeelserna. Å ena sidan kan man tänka sig att den aristoteliska värderingen av metaforen är en evolutionär anpassning i egentlig mening, alltså att de som tänker så och använder sådana språkliga bilder har

”
Men vad gör en metafor skön? För den klassiska teorin om metaforen, som utvecklades av Aristoteles, var svaret givet. En metafor måste vara lite främmande.

bättre möjligheter att föra sina gener vidare – antingen på grund av att de blir allmänt smartare och bättre på att lösa problem, eller på grund av att de får lättare att träffa en partner och avla barn när de uttrycker sig väl (det går att formulera det här mycket vulgärt, förstås). Bland dem som hävdar det hittar man exempelvis Brian Boyd, som i en ny bok och i sin artikel i *Axess* gör gällande att konsten har uppstått ur leken: den som leker föreställer sig det som inte är, och det ger en ny intelligensdimension.

Å andra sidan kan man tänka sig att det rör sig om det som i facklitteraturen (en metafor, förstås) kallas en "spandril" efter den yta ovanför ett valv som kan användas till utsmyckning, men som inte har någon särskild funktion i en byggnad. I sådana fall rör det sig helt enkelt om en biprodukt, en sorts skum ovanpå den evolutionära soppan, som orsaksmässigt hänger ihop med någon evolutionär anpassning (i det här fallet Westermarckeffekten) men inte själv är en sådan.

Men vi behöver inte fördjupa oss i det: det viktiga är här att vi kanske har hittat en empirisk grund för människans skönhetsuppfattning i ett speciellt fall.

Det viktiga? Kanske inte. Eller åtminstone inte det viktigaste. För viktigare än frågan om konstens uppkomst är frågan om konstens objektiva värde – och vi bör därför undersöka vad detta får för följder för estetiken som normativ disciplin, det vill säga inte som frågan om vad som uppfattas som skönt, utan vad vi verkligen på goda grunder bör betrakta som vackert. Bidrar det evolutionära perspektivet till den principiella värderingen av konstverket? Eller kullkastar det den, som många säkert föreställer sig?

Flera forskare, däribland Ellen Dissanayake, har hävdat att den evolutionära estetiken kan lära oss att förstå att konsten är ett grundläggande behov hos människan, och att vi därigenom kan förstå mänskliga behov bättre. Detta är säkerligen viktigt. Och gentemot den utbredda uppfattningen om att idéer om skönhet bara är produkter av en viss kultur finns det skäl att anföra den evolutionsestetiska insikten om att det tycks röra sig om samma grundläggande regler för uppfattning av skönhet – även i mycket olika kulturer. Det gör konsten till en universell företeelse.

Men frågan om vad som är kan som bekant inte besvara frågan om vad som *bör* vara. Så själva föreställningen om "mänskliga behov" blir meningsfull först i förhållande till en norm, alltså en normativ uppfattning om vad som är gott för människan.

Verkligheten ger inte svaret på vad som är rätt och fel eller skönt och fult, även om den förstås kan och måste hjälpa oss att reflektera principiellt om det. Låt oss återvända till Homeros och "havets väldiga ryggar".

Vad är poängen med att sätta ihop två företeelser i en bild, att skapa en metafor? För Aristoteles är det viktigaste här att det har en *kognitiv* funktion: det förmedlar en insikt. En lyckad metafor får oss helt enkelt att se en likhet mellan två olika saker, en likhet som vi utan metaforen nog in-

te hade upptäckt. Så grunden för en värdering av metaforen är just om den förmedlar någon sådan insikt eller inte.

Varför tala om vågorna som "havets väldiga ryggar"? Havet har inga ryggar. Vad har ryggar? *Djur* har ryggar. Så i Homeros bild framträder havet som ett djur, eller ett enormt menageri av oerhörda djur på vilkas ryggar människan seglar – eller, för att fortsätta tänka bilden: på vilka människan rider.

Och sedd på det viset får metaforen mening. Moderna människor (vad det nu är för sorts djur) med blygsam kontakt med havet, främst i form av badsemesterar på sandstränder, ser gärna havet som något milt och harmoniskt, med mjuka östersjövågor eller krusningar i turkosa laguner. Den grekiska erfarenheten var en annan. Hesiodos talar kärt om vinterstormarna. Att segla var nödvändigt – ingen hobby, utan en farlig och skräckinjagande verksamhet. Havet var därför liktydigt med fruktan. En av Greklands sju vise, Pittakos, skall enligt den senantike författaren Diogenes Laertios på frågan om vad som var det mest opålitliga ha svarat "havet" (I:77). Här formuleras en grundläggande – just elementär – grekisk erfarenhet: havet är farligt.

Så att segla är att rida på "havets väldiga ryggar", som på ett jättelikt, otämjt vidunder, och på det sättet är vägen just som ryggen på ett otillförlitligt och oberäkneligt djur. Och så bör vi se på bilden med aristoteliska ögon: den har en kognitiv funktion, synliggör en insikt på ett sätt som vanligsakprosa inte hade gjort. Hade "havets ryggar" blivit en del av det banala vardagsspråket hade uttrycket inte längre varit vackert. Men skönheten finns i detta "främmande, men inte allför främmande", som också ger oss en intellektuell insikt.

Man kan förstås ifrågasätta den teorin om skönhet och ställa sig bakom någon annan. Men det viktiga för vårt vidkommande är att det handlar om grunden för skönhet. De som menar att estetiken måste kullkastas av evolutionspsykologiska rön säger ofta sådant som att "materiella processer" i hjärnan ligger till grund för allt. Men "grund" är mångtydigt.

Å ena sidan kan det handla om den *empiriska* grunden eller orsaken – exempelvis hur värderingar har uppstått historiskt, under tiotusentals och hundratusentals år. Å andra sidan kan det handla om den rationella grund, de principiella skäl, som vi har för att värdera konstverk estetiskt. Och en teori som Aristoteles, som handlar om att bedöma hur en metafor förmedlar en intellektuell insikt, kan inte vederläggas av en teori om hur vår uppfattning om skönhet har uppstått historiskt.

Det är, alldeles säkert, det största hos människan: att hon kan tänka tankar vilkas giltighet är oberoende av hur de någon gång har uppstått. Evolutionsestetiken kan hjälpa oss att förstå människor, kulturer och konstverk; ändå är den ingen ersättning för eller utmaning mot estetiken som kunskapen om det verkligt estetiskt värdefulla. ✱

*Evolutions-
estetiken kan
hjälpa oss att
förstå männis-
kor, kulturer och
konstverk; ändå
är den ingen
ersättning för
eller utmaning
mot estetiken
som kunskapen
om det verkligt
estetiskt värde-
fulla.*

”

Ett stort antal undersökningar har bekräftat att samhällen som utmärks av en hög tillit och låg misstänksamhet mellan människor också har bättre fungerande demokrati.

Samhällsvetenskaplig forskning visar att under vissa omständigheter sänker etnisk mångfald social tillit. Men sambanden är inte huggna i sten och bör utmana både mono- och multikulturalister.

Våga debattera etnisk mångfald

Av Staffan Kumlin och Bo Rothstein

Ett viktigt bidrag från samhällsvetenskapen under de senaste femton åren har varit att uppmärksamma betydelsen av mellanmänsklig tillit. Ett stort antal undersökningar har bekräftat att samhällen som utmärks av en hög tillit och låg misstänksamhet mellan människor också har bättre fungerande demokrati, högre ekonomisk standard, mer ekonomisk och social jämlikhet, bättre befolkningshälsa och lägre grad av korruption. Jämförande studier visar att Sverige tillsammans med de övriga nordiska länderna utmärks av en exceptionellt hög social tillit.

MEN INVANDRING och mångkulturalism utmanar nu enligt en allt vanligare uppfattning det sociala kitt som tilliten utgör. Denna utmaning anses ha två komponenter. Dels är invandrare ofta sprungna från länder där tilliten är betydligt lägre än i Nordeuropa. Flyktingar, men även andra invandrargrupper, har dessutom ofta – i ursprungslandet såväl som i det nya landet – utsatts för tillitsraserande faktorer som fattigdom, arbetslöshet, diskriminering, förföljelser och våld.

Den andra komponenten handlar om effekterna av kulturell mångfald i hela befolkningen. Här finns ett antagande om att människor samarbetar och kommunicerar bättre med individer som är lika dem själva i väsentliga kulturella, språkliga och religiösa avseenden. Olikhet tänks skapa kommunikations- och därmed tillitsproblem, inte minst svårigheter att förutsäga och förstå varandras agerande i olika situationer. Resultatet av ökande mångfald tänks bli ett hårdnande klimat med å ena sidan stärkt intern sammanhållning inom separata befolkningsgrupper, samtidigt som den generaliserade tilliten över gruppgränser minskar. I det här scenariot underminerar invandring och mångfald generaliserad tillit i alla

grupper, även bland de tidigare så tillitsfulla "gamla svenskarna".

Vem företräder dessa tankegångar? Det uppenbara och kontroversiella exemplet är såklart Sverigedemokraternas kritik av "det totalhavererade mångkulturalistiska samhällsexperimentet". Mindre känd är en allt intensivare debatt i statsvetenskaplig, sociologisk och ekonomisk forskning. Här har man emellertid inte utgått från en ideologisk övertygelse om att tillit och mångfald är en olöslig ekvation. Istället har man mer förutsättningslöst undersökt hur sambanden faktiskt ser ut under olika omständigheter där många forskare ansett sig kunna visa att etnisk mångfald sänker den sociala tilliten.

VI HAR NYLIGEN publicerat en forskningsrapport där vi argumenterar för att farhågorna är reella, men samtidigt överdrivna.

Men de negativa sambanden är å andra sidan inte huggna i sten. Vi identifierar två faktorer med särskild betydelse för tilliten hos dem med "icke-nordisk" bakgrund. Den ena handlar om huruvida man blivit rättvist behandlad av offentliga myndigheter och förvaltning. Om man uppfattar sig likabehandlad (det vill säga inte upplevt diskriminering, särbehandling eller korruption) tycks detta spilla över till ett ökat förtroende för "människor i allmänhet". Likabehandlingseffekten är intressant nog extra stor bland invandrare; detta kan bland annat bero på att byråkraten ofta är en etnisk svensk. Den andra positiva faktorn handlar om täta informella sociala kontakter i lokalområdet. Även denna effekt är extra stor bland invandrare, vilket bland annat kan bero på att invandrares kontakter oftare och enklare präglas av kulturellt gränsöverskridande.

Sammantaget finner vi att de två faktorerna har potential att eliminera underskottet på generaliserad tillit bland invandrare. Bland människor som uppfattat sig bli rättvist behandlade av olika myndigheter och som har täta sociala kontakter, finns näm-

Ordning och reda i tvättstugan bidrar till social harmoni.

FOTO: ELISABET OMSÉN/SCANPIX

ligen inga mätbara skillnader i social tillit mellan invandrare och etniska svenskar. Däremot har inte aktiviteter och kontakter i frivilliga *organisationer* någon extra positiv effekt för invandrades sociala tillit. Ett skäl kan vara att sådana kontakter är mer etniskt homogena än lokala grannkontakter.

MÅNGA FRÅGETECKEN återstår innan vi löser tillits-mångfaldsekvationen. Men redan tillgänglig kunskap ger en mer nyanterad och intressant bild än det kalla kriget mellan "multi-" och "monokulturalister" i Sverige. Här finns, tror vi, intellektuella utmaningar för alla inblandade. Utmaning-

en för "mono-kulturalisterna" är upptäckten att mångfald långt ifrån alltid urholkar mellanmänsklig tillit. Insikten är central inte minst då Sverigedemokraternas universalmedel mot befärad negativa effekter av mångfald är att bekämpa densamma. Flyktbegreppet ska tolkas snävare, anhöringinvandring skärpas, redan anlända invandrarer stimuleras att åka hem. "Svensk kultur" ska prioriteras.

Allt detta ter sig som en rätt begränsad politisk verktygslåda. Under gynnsamma men politiskt påverkbara omständigheter verkar ju mångfald och tillit kunna kombi-
neras.

Utmaningarna för multikulturalisterna i de etablerade partierna är lika stora. Vågar man ta en diskussion om de (under vissa omständigheter) negativa sambanden mellan etnisk mångfald och social tillit? Vågar man fundera offentligt på hur ekvationen social sammanhållning-mångkulturalism i praktiken förenklas eller kompliceras genom politiska beslut?

Staffan Kumlin är docent i statsvetenskap, Göteborgs universitet, och även verksam vid Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Bo Rothstein är professor i statsvetenskap, Göteborgs universitet.

I Sverige, liksom i andra västländer, debatteras integrationen av muslimska invandrare. Debatten skulle tjäna på att man uppmärksammade reformförsöken inom den muslimska världen.

Inte bara Hirsi Ali

Invandringen till Sverige av muslimer som kräver utrymme för sin religiösa praktik har orsakat debatt. Dock verkar få beakta att insikter i vad som faktiskt händer i den muslimska världen är en förutsättning för kreativa lösningar. Snarare har debatten fastnat i två positioner: i att man försöker utmåla folk som antingen islamofober eller islamister.

Det gällde även debatten om Ayaan Hirsi Ali som i Sverige tog fart efter en artikel i *Expressen* där Ayaan Hirsi Ali resonerade kring minaretters möjliga symbolvärden samt relationerna mellan politisk islams ambitioner i Europa och europeisk integrationspolitik. Helst vill Ayaan Hirsi Ali begrava islam till förmån för andra idéer som konkurrerar på Europas yttrandefrihetsmarknad. I debatten menade sig både Dilsa Demirbag-Sten och Johan Lundberg värna om demokratins värdegrunder mot demokratifientliga rörelser inom islam.

Kvar står dock frågan om vad som egentligen händer i den muslimska världen samt vilka muslimska röster som ett demokratiskt sinnat Europa kan lyssna till för att bättre förstå förutsättningarna för muslimers integration i Europa.

MÅNGDUBBLAD läskunnighet och utbildning i den muslimska världen har försvagat de formellt utbildade religiösa auktoriteternas hierarkier och ökat möjligheterna för varje individ att själv tolka religiösa texter.

I forskningsssammanhang har fenomenet kommit att benämnas *The objectification of Islam*. Det innebär att individer prövar religionens betydelse för sina liv och sina identiteter. Islam ses i det sammanhanget inte som någonting enhetligt och ogenomträngligt.

Ett resultat av detta är att allt fler kvinnor som i någon mening definierar sig som muslimer uttrycker åsikter om islams tillstånd och framtid. Ofta vill de bevara sina muslimska identiteter och samtidigt framdriva reformer till förmån för kvinnors roll och plats inom islam.

Förutom mängder av vetenskapliga analyser – till exempel hos många gånger motstridiga forskare som Asma Barlas, Ziba Mir-Hosseini, Ghada Karmi, Jean Said Makdisi, Najla Hamadeh, Saba Mahmood – finns även några kvinnliga opinionsbildare som är mer personliga och känsloladdade.

Asra Nomani.

Ett exempel på det senare är Asra Nomani. Hon föddes i Indien och flyttade med familjen till USA där hon har varit verksam som författare och journalist vid bland annat *Washington Post* och *New York Times*. Irshad Manji, som föddes i Uganda av föräldrar från Egypten och Indien, är ett annat exempel. Hon bor i Kanada, är öppet lesbisk och arbetar som journalist och författare.

Båda dessa kvinnor har till skillnad från Ayaan Hirsi Ali kämpat envist för att bevara sina religiösa muslimska identiteter, samtidigt som de gör anspråk på att reformera islam.

Deras vägar till sina nya muslimska identiteter har kantats av besvikelser över att ha bemötts med förakt och motstånd inom de muslimska gemenskaperna. Som nybliven mor försköts Nomani från sin man på religiösa grunder. Hennes besvikelse över hur islam kan tolkas blev om möjligt ännu större då hennes gode vän Daniel Pearl mördades år 2002 av bödlar som därigenom påstod sig utföra en god muslimsk gärning i guds namn. Trots detta försökte Nomani finna sitt islam och sin tro på gud. Hennes ledstjärna var att utveckla ett individuellt tänkande inom islam.

Ett liknande förhållningssätt utmärkte Irshad Manji. Precis som Nomani förbluffades hon över den uppskrivade antisemitiska retoriken i den muslimska mittfåran och precis som Nomani tillbakavisade hon att det skulle ha med Israel att göra (även om hon inser att ockupation av Västbanken och Gaza är långt ifrån problemfri). Snarare ser hon hur en antisemitisk tradition har vuxit sig stark inom islam under århundraden. Manji menar att den muslimska världens oförmåga till självkritik är orsaken till att man ständigt letar yttre syndabockar – judar, kvinnor, homosexuella, USA och Is-

rael etcetera – för att förklara missförhållanden i olika muslimska omgivningar. Både Nomani och Manji påpekar dock att lösningarna på problemen finns inom islam och att muslimer måste ta sitt eget ansvar, inte minst genom att ta över tolkningsföretaget av de heliga skrifterna från bakåtsträvande krafter.

FLERA AV DE muslimska kvinnornas analyser av det rådande tillståndet inom islam kan tyckas bekräfta att islam och Europa är oförenligt med varandra och att islam därmed är ett hot mot väst. Att religionen är förlegad och styrd av intoleranta och oupplysta människor som i Europa vill återuppbygga de samhällen de flytt ifrån. De som utifrån

det perspektivet anklagar kvinnornas analyser för att vara islamofoba, för att istället lasta över orsakerna bakom problemen inom islam på kolonialismen, USA och Israel, blottlägger en syn på den muslimska världen som ett viljelöst och hand-

Irshad Manji.

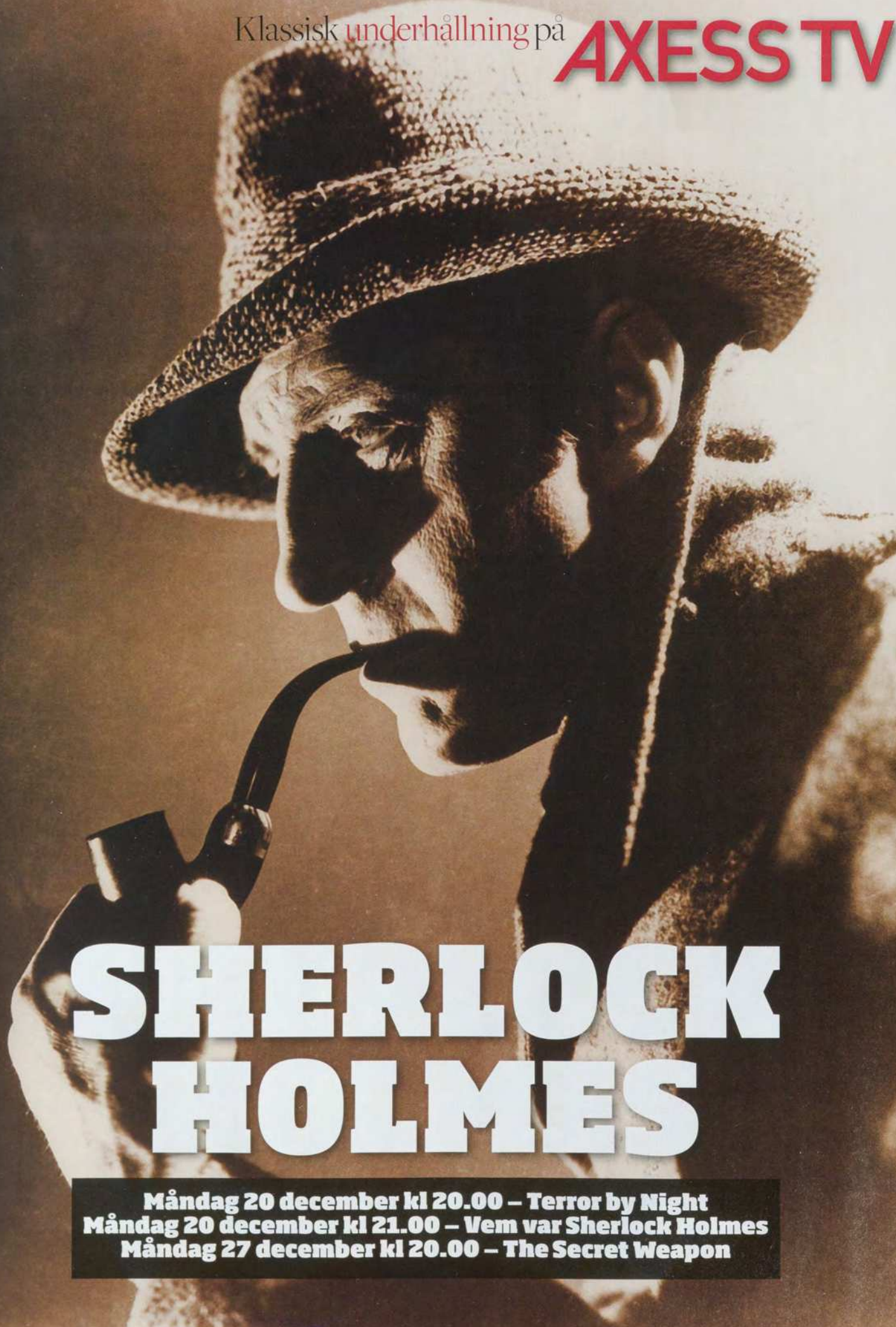
lingsförslamat offer. Mer fruktbart är det då att betrakta religion som resultatet av dess utövare. På så vis kan också bilden nyanteras av den process som den muslimska världen just nu genomgår. Den blir då resultatet av en aktiv folkrörelse med allt starkare kvinnor som har ambitionen att justera islam till en religion som fungerar lika bra i upplysta demokratier som judendomen och kristendomen gör.

Ayaan Hirsi Alis engagemang må komma ur smärtsamma erfarenheter och djupa insikter. Det ter sig ändå osannolikt att muslimer kommer att välja andra alternativ i en sådan utsträckning att islam därmed försvinner från den europeiska arenan. Därför kan det vara välgörande att också lyssna till muslimska kvinnor som istället vill reformera islam.

Eli Göndör är doktorand i islamologi vid Lunds universitet.

Klassisk underhållning på

AXESS TV

SHERLOCK HOLMES

Måndag 20 december kl 20.00 – Terror by Night
Måndag 20 december kl 21.00 – Vem var Sherlock Holmes
Måndag 27 december kl 20.00 – The Secret Weapon

TEMA

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

I traditionen efter romantiken har det vilda, av uppfostran och regler oanfrätta naturbarnet ofta uppvärderats på den civiliserade människans bekostnad. Vi har bett några skribenter att vända på perspektivet och fundera över varför vi behöver slå vakt om civilisationen och den idealistiska kunskapstraditionen.

Vikten av andligt välstånd

Enligt den europeiska humanismen ligger människans storhet i hennes odling av sin själ – i att leva sanningsenligt. Den irrationalism som under 1900-talet hotade civilisationens kärna har förbytts i trivialism och kult av det meningslösa.

Av Rob Riemen

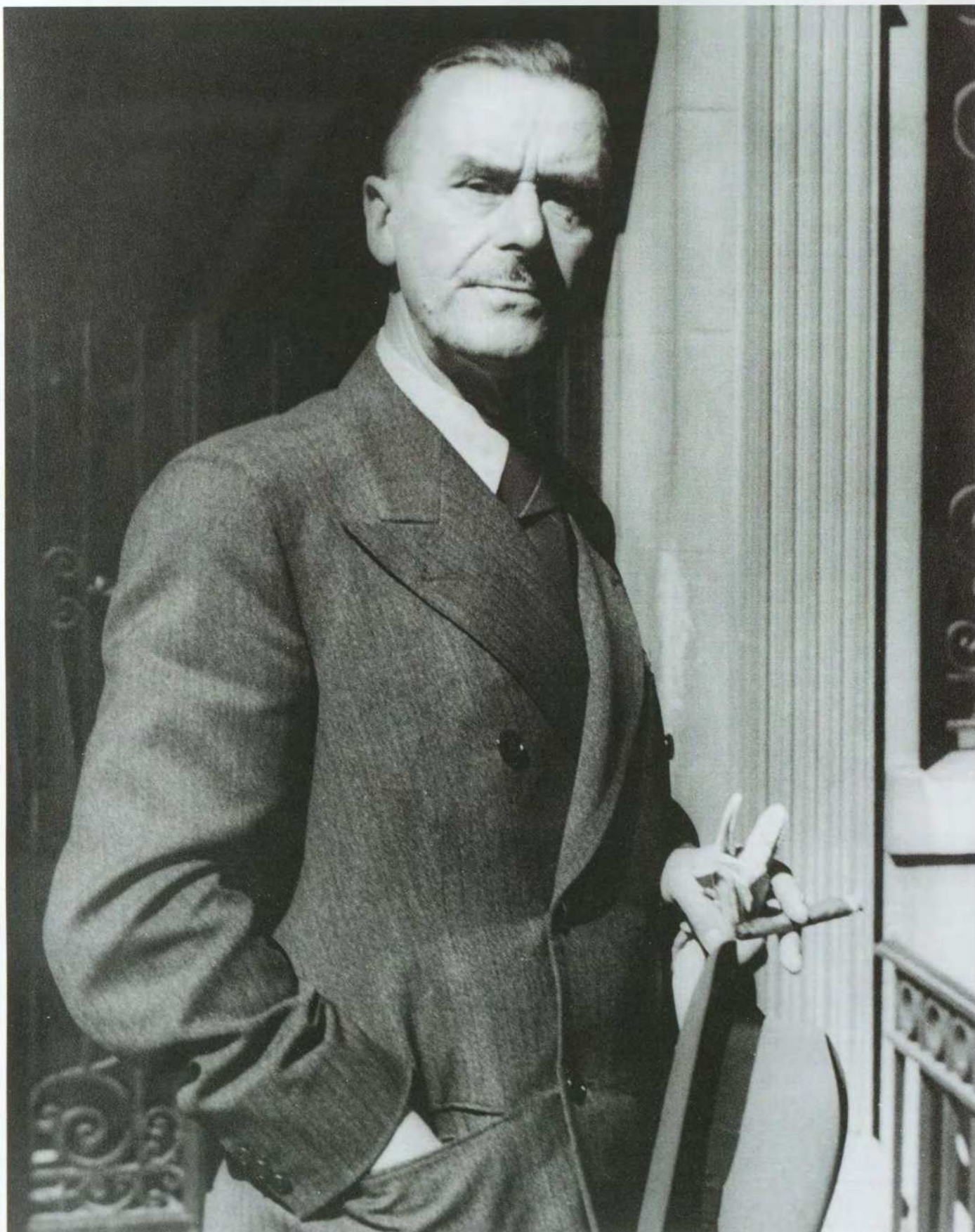
Mina bästa essäer om de stora författarna och deras verk” – så beskrev Thomas Mann för sin förläggare i maj 1944 den bok han ville publicera under titeln *Adel des Geistes* ("Andens adel"). I oktober 1945 kommer boken ut. Andra världskriget är över, författaren har fyllt sjuttio. Boken, över sjuhundra sidor lång, är ett monument tillägnat de mästare och verk som väglett honom genom hela hans liv, format hans liv och hans karriär som författare, invigt honom i konstens hemligheter och det mänskliga livets växlingar, lärt honom allt han vet om hans största fråga, hans största intresse: Hur skall den mänskliga värdigheten bevaras? Därav hans kärleksfulla diskussioner av Goethe och hans *Faust*, Wagner och *Nibelungens ring*, Tolstoj och *Anna Karenina*, Lessing, Fontane, Platen, Schopenhauer ... Stora författare, stora verk, stora frågor.

Om något utmärker Thomas Manns liv, så är det hans längtan och sökande efter och, framför allt, hans ansträngningar för att definiera vad som är *sann storhet* – samtidigt som han förblir djupt övertygad om sin egen *brist* på storhet. Nyårsafton 1941 nämner han i ett brev till vännen Erich Kahler, apropå det långsamt fortskridande arbetet med författandet av den episka romanen *Josef och hans bröder*, att han läser Goethes *Faust* för uppmuntran och inspiration, och han avslutar: "Jag har aldrig ansett mig vara stor, men jag tycker om att leka med de stora och har en viss grad av bekantskap med dem." Under det sista året av sitt liv, några dagar efter sin sjuttiononde födelsedag, skriver han i sin dagbok: "Wagner, den gamle syn-

daren, var också en av denna världs stora *presterare*, en arbetare, en arbetarhjärte utan like – och åh, hur älskar jag inte detta presterande, detta arbetande, hur beundrar jag det inte, särskilt nu, i en ålder när den tiden är över för mig. Jag är lycklig att kunna säga att jag vid 25, 50, 60 och 70 års ålder, med *Huset Buddenbrook*, *Bergtagen*, *Josef och hans bröder* och *Doktor Faustus*, har presterat ett och annat. Sannerligen, jag var inte stor. Men en viss barnslig intimitet i min relation till storheten förde ändå in en leende hänvisning till den i mina verk, som kan tänkas behaga bildade, välvilliga och humoristiska läsare nu och senare."

"Sannerligen, jag var inte stor." Och denna bekännelse kommer vid slutet av ett liv under vilket författaren har blivit berömd över hela världen, har sett sina verk översättas till en lång rad språk, har överösts med utmärkelser, däribland Nobelpriset och hedersdoktorat vid Harvard och Oxford; ett liv där han kunde räkna president Franklin D. Roosevelt bland sina vänner och själv sågs som en kandidat till presidentposten i efterkrigstidens Tyskland. Men Thomas Mann visste att sann storhet inte avgörs av berömmelse, erkännande och makt. Och var och en som, i likhet med honom, tar Wagner som kriterium för sina konstnärliga verk och Goethe som standard för sina tankar och handlingar, vet att han inte kan mäta sig med dem; han står på axlarna av jättar. Något som också kan ha satt sin prägel på hans självbild är att han var djupt medveten om att i hans egen tid, 1900-talet, så hade en människas storhet blivit en fråga, ett problem. Detta förklarar undertiteln på hans bok *Adel des Geis-*

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

Civilisationens fanbärare under 1900-talet: Thomas Mann.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL.BILDBYRÅ

tes: *Essäer om mänsklighetens problem*. Efter två fullständigt ödeläggande världskrig ligger Europa i ruiner och dess civilisationsideal har bränts ned och brutits sönder. Storhet! Vad är storhet? Var kan man finna sann storhet, mänsklig värdighet? Denna fråga bli nu hans livsuppgift.

Mot slutet av sin gripande roman *Liv och öde* beskriver Vasilij Grossman hur hans protagonist, vetenskapsmannen Victor Strum, en man som först vägrat anpassa sig till den stalinistiska regimens ideologi och förblivit sann mot sig själv, får ett telefonsamtal från Josef Stalin själv och blir informerad om att han kommer att få medel till sin forskning. Därefter finner sig Strum ställd inför en "begäran" om att underteckna ett brev där två av hans forskarkolleger anklagas för förräderi. Strum vet att anklagelserna är falska och att hans kolleger är oskyldiga. Men att inte skriva under innebär att gå emot Stalins vilja och mista all den makt och de karriärmöjligheter som han just har mottagit. Han undertecknar brevet. Och Grossman skriver:

Den natten kunde Strum inte sova. Han kände en smärta i trakten av hjärtat. Varifrån kom detta förfärliga betryck? Han hade vunnit makt, men han hade förlorat sin inre frihet. Med fasa insåg han att han var oförmögen att vakta och skydda sin egen själ. En makt hade växt fram inom honom som höll på att förvandla honom till en slav. Han hade begått en feg handling! Han hade kastat en sten mot eländiga, blödande, försvarslösa människor... Hans kärlek till sin dotter, hans lojalitet mot hustrun, hans hopplösa kärlek till sin flickvän, hans synd och hans lycka, hans arbete, hans vackra vetenskap, kärleken till modern och hans sorg vid hennes död – allt hade försvunnit. Hans hjärta var tomt. Varför hade han begått denna fruktansvärda synd? Allt i världen saknade betydelse jämfört med det han hade förlorat. Allting saknar betydelse jämfört med sanningen, renheten hos en enda liten människa, till och med imperiet som sträcker sig från Stilla havet till Svarta havet, till och med vetenskapen själv.

Vad Grossman så gripande formulerar i detta korta fragment, nämligen att det i detta jordeliv inte finns något större än en mänsklig själ som lever i sanning, är det väsentliga i den syn på mänskligheten som lades fram av den europeiska humanismen. Och under 1900-talet skulle Thomas Mann bli den främste representanten för denna tradition.

Den europeiska humanismen ser människan som en varelse med en dubbelnatur. Vi är gjorda av kött och ben, men vi har också utrustats med ett medvetande och en själ. Vi har drifter och lidelser, vi kan vara dåraktiga, fega, aggressiva och själviska. Samtidigt har vi vetenskap om det absoluta, vi är medvetna om universella och tidlösa värden som sanning, rättvisa, frihet, kärlek, skönhet. Om detta är vårt väsen, så är det vår bestämning att höja oss själva, i medvetande och själ – med andra ord, att leva i sanningen, att skapa skönhet, att göra det rätta. Vi måste bilda vårt medvetande och odla vår själ, så att vi blir mer än naturen, mer än bara den best som vi också kan vara. Både Sokrates och Spinoza lär oss att bara de som gör denna värdighet till sin är verkligt fria. Frihet, sanning och värdighet är synonyma i den europeiska humanismen.

Om mänsklighetens sanna storhet ligger i att leva sanningsenligt, hur kan vi veta vad sanning är? Var kan vi finna kunskap om vad som verkligen har värde, vad som verkligen är gott?

Återigen finner vi svaret på dessa frågor redan hos Sokrates och Spinoza: det är när vi ställs inför död och förlust som vi inser vad som är verkligt meningsfullt och värdefullt. Vi är dödliga, omgivna av det övergående, och vi har allt att förlora: vårt hem, vårt arbete och vår vänskap, vår hälsa och våra barn, våra kära och vår tillit. Liv

är att uppleva förlust – förr eller senare, ingen skonas. Och det är just i upplevelsen av denna smärta och sorg som själen vill höja sig, flyga upp som en duva, finna något som förblir, som kan och kommer att bestå, som inte kommer att gå förlorat. Och där själen upplever just detta, finns också den mirakulösa, ofta outsägliga upplevelsen av själarnas gemenskap.

Det händer en när man finner en sann vän, eller den kärlek som skall övervinna döden, men det kan också handla om att bli medveten om skönheten, eller beröras av just det konstverk i vilket man igenkänner sin egen själ. Man är säker: Detta kommer att bestå! Varför? Av exakt samma skäl som man fortfarande kan gripas av just detta adagio från en av Beethovens stråkkvartetter; som man tystnar när man står inför Michelangelos *Pietà*; som man känner igen sina egna känslor i en roman av Jane Austen; eller som ens hjärta slår ett slag av glädje när man, för första gången på länge, återser det azurblå, solbelysta Medelhavet. Alla dessa skapelser talar till dig, och de har något att säga eftersom de rymmer en viss livskraft. För det döda är tyst, men det som lever talar alltid. Det som talar, lever. Det lever eftersom det är sant och har mening, och därför äger uttryckskraft. För det som inte är sant saknar mening, har ingen uttryckskraft, och kommer att förstummas som en avslöjad lögn. Bara sanningen ger liv, eftersom inget liv, inget språk, ingen känsla kan grundas på lögn, på det som i själva verket är meningslöst. Det är anledningen till att bara sann vänskap, sann skönhet och sann konst förblir bestående. Och bara de vars medvetande är avtrubbade och som saknar själ kommer inte att uppleva skönhet, likaså, i detta sanna och goda ting. För Platon har rätt, trots allt: sanning, skönhet, godhet är ett – och de kan upplevas redan i poesin i det liv som van Gogh så innerligt ville måla och som han beskrev så vackert: "En bondevinna som samlar ved, en småbonde som bär sand, kort sagt, denna enkelhet som har något slags storhet, likt havet."

Denna förståelse av vad som är gott, vad som har kvalitet, bidrar också till att förstå vad den europeiska humanismen betraktat som *det bästa*. Om allt som är gott lever, så är det bästa det som ger liv till det levande. Det är som inom konsten: goda verk består, men den bästa konsten, den konst som kommer att bli klassisk, är de verk som har en varaktig effekt, som sätter sin prägel på en sfär av idéer, som frambringar annan konst, ger liv och själ. Med Goethes berömda ord:

Denn das Leben ist die Liebe
Und des Lebens Leben Geist.

På samma sätt finner den europeiska humanismen vad som är bäst, den meningsfulla existens som gör människan stor, i hennes talande och handlande baserat på en *livets grammatik*. Frihet och sanning, vänskap och lojalitet, visdom och mod, kärlek och poesi, rättvisa och harmoni bildar vårt livs grundläggande grammatik. Detta är de kvaliteter som skänker liv, som inspirerar: som gör det meningslösa meningsfullt, förvandlar det övergående till något bestående. Det är just för att dessa livsvärden är absoluta som vi inte kan äga, manipulera eller instrumentaliserat dem. De dikterar oss, inte omvänt. Det är i dessa ord som vi ser bilden av vilka vi borde vara, som vi ställs inför den standard utifrån vilken våra liv mäts. I vår sanna identitets spegel speglar rikedom, berömmelse och makt inte längre någon roll, liksom inte heller börd, tradition, status, kön eller ras. Bara en fråga ställs: Odla du din själ, lever du sanningsenligt?

Även om vi betraktar oss själva som obetydliga – vilket för övrigt är ett tecken på blygsamhet snarare än obetydlighet, för verkligt obetydliga personer tenderar att betrakta sig själva som extremt viktiga – hur som helst, den som inte sätter något överdrivet värde

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

på sig själv, men som förblir sann mot sin själ, inte anpassar sig och är en sann vän, är oändligt mycket större som människa än allt vad denna värld har att erbjuda. Detta är vad Grossman säger oss, detta är den europeiska humanismens budskap, detta är vad Thomas Mann kommer att börja säga när han, efter första världskriget, har kommit till insikt om att det som kan skydda de värden han skattar allra högst inte är en konservativ tysk patriotism, utan en framtidsorienterad humanism. I *Bergtagen*, den sista klassiska europeiska bildningsromanen, ger han en tidlös skildring av den europeiska humanismen. Här berättas historien om en oerfaren men nyfiken ung man och hans sjuåriga vistelse på ett sanatorium som blir den mest avgörande erfarenheten i hans liv. Den dagliga konfrontationen med sjukdom och död gör honom medveten om de stora frågor som vidgar mysteriet i vår existens, och som aldrig får något entydigt svar men som vi ändå måste ställa oss, eftersom de berör kärnan i vårt väsen: Vilka är vi? Vad gör vi? Vad är meningen med våra liv? På dessa frågor finns inga slutgiltiga svar, men att förneka dem är att förneka livets mysterium. Livet är ett sökande fram till det ögonblick i dör, och en av paradoxerna i vår existens är att bara de som hyser tvivel och som vet något om mänskliga misslyckanden kan nå en viss grad av insikt. Denne unge Percival, till exempel, lär sig i sitt sökande efter livets mening att tragedi och död är en del av livet, men att människan ändå inte kan låta döden få makt över hennes tankar på bekostnad av godhet och kärlek. Våra tankar och handlingar måste skänka liv.

Det var Thomas Manns öde att publicerandet av *Bergtagen* sammanföll med framväxten av antihumanister, antieuropeer, antiandlighet i Tyskland. I stället för en livets grammatik förespråkar de hyllandet av döden; språket blir ett våldsmedel, metafysiska frågor ersätts av politik, sanningen av lögn. Det är nihilismen hos massmänniskan som inte längre kan skilja mellan gott och ont och som vägleds enbart av sina farhågor och önsknings. Förnuftet har kastats åt sidan för att ge utrymme åt en kollektiv berusning i vilken sådana begrepp som rättvisa, frihet, värdighet och ansvar inte ens längre kan göra sig hörda. Den sanna storheten förfalskas.

Nietzsches, som mer än någon annan förutsåg detta den europeiska humanismens förfall, frågade: "Vem skall upprätta bilden av människan, när alla bara känner sig som själviska kräk och rädda hundar och så kommit bort från denna bild, ned i det djuriska eller stelt mekaniska?"

Svaret på denna fråga är: Thomas Mann. I de romaner han skrev på 1930- och 1940-talen, *Josef och hans bröder* och *Lotte i Weimar*, åter-skapar han bilden av den sanna mänskligheten. I kontrast till teutonernas och andra fascisters döds-kult och romantisering av de jordiska gudarna, visar Mann i sitt återberättande av historien från *Första Mosebok* hur ett forntida folk upptäcker människans värdighet i viljan att utgöra avbilden av en rent andlig, moralisk Gud, som kräver rättvisa och som vill att vi skall välja livet framför döden. Och just eftersom sanningen är absolut och som sådan alltid ligger utanför vår räckvidd, tvingas Josef lära sig att människan alltid måste vara medveten om de olika gestalter den kommer att anta under tidens gång. För att förbli sanningen trogen, för att leva sanningsenligt, måste vi hålla utkik efter det nya, efter förändring, vi måste söka nya, sanningsenliga former. De som klamrar sig fast vid det som redan existerar, med den enda tanken: Det är så här det är och det är som det alltid har varit, förfaller till obskurantism, förvandlas till sten, lever enligt bokstaven men förfelar anden.

I *Lotte i Weimar* ställer Mann storheten hos Goethe i kontrast till Hitlers storhet: symbolen för klassisk humanism, den europeiska anden, mot antihumanisten, antieuropeén, antianden. Båda dessa

verk, *Josef-serien* och hans berättelse om Goethe, utgör likaså en poetik, en diskussion om konstens väsen. Central för Mann är här termen *myt*, ett ord som han vill återge dess ursprungliga mening. För de nazistiska ideologerna är myter nattliga berättelser, halvmystiska fantasiprodukter, som dyrkar våld och stinker av död. Men myterna har sitt ursprung som tidlösa berättelser. Tidlösa, eftersom de erfarenheter som har kommit till tals i dem tillhör alla tider och alla folk. I myterna smälter dåtiden och framtiden samman, "det var en gång" och "det kommer att ske" blir ett. De är undantagna från tiden, i en all-tid. Deras makt är det som gör dem till vetenskapens motsats: de vet inte av sådant som fakta, analys, distans, objektivitet eller bevis. Myterna är de äldsta spåren av den mänskliga anden, och allt stort berättande, säger Mann, är att följa i andras fotspår, att återberätta myter, att återuppliva fundamentala erfarenheter, att visa sanningen. Det fullkomliga uttrycket för detta, en form full av livets kraft, är det fullkomliga konstverket. Som Goethe säger i *Faust*:

För ögonblicket föddes det som glänser,
det äkta räddas över nuets gränser.

All stor konst återfinns i denna strävan efter fullkomning, som en förebild för människan i hennes strävan efter livets fullkomning.

Trots att Mann i sin berättelse om Faust måste återberätta myten om den stolthet som föregår ett fall, om en man som vet allt men glömmer sin värdighet, om ondskan som bråker fram sitt löfte, som vi är så ivriga att tro på: Du kommer att bli gudalik! – trots allt detta gav Thomas Mann aldrig upp sin tro på konstens höga ideal. För konsten är som kärleken. Ingen av dem har kraften eller viljan att tvinga oss. Men båda är en inbjudan, ett milt ljud som manar oss att välja det aldrig enkla, men meningsfulla livet. Ännu i sin Schillerföreläsning, hållen några få månader före hans död, talar Thomas Mann fortfarande om hur mänskligheten kommer att ställas inför moralisk och fysisk förstörelse om man fortsätter att hedra det som är litet, lågt och banalt i stället för sin egen värdighet, sina höga värden och sin medvetenhet om:

Den förenade strålen av 'sinnlig salighet och sinnesfrid', konstnärens idé att skönheten kommer att rädda oss från att tvingas välja mellan dessa två, att den gör sensualitet och moral till en enda mänsklig helhet, att den försonar vår jordiska och vår högre natur med varandra, bygger en bro mellan ideal och liv, att denna svävande idé om 'godhet' håller båda världarna i ära, den estetiska och den etiska, och att skönhet och värdighet smälter samman i konsten, människosläktets härskarinna.

Kafka hade liknande höga förväntningar på konsten. Den 25 september 1917 noterar han i sin dagbok:

"Tillfällig tillfredsställelse kan jag få av sådana verk som *En läkare på landet*, förutsatt att jag fortfarande förmår åstadkomma något sådant (högst osannolikt): lycka, däremot, blir mig bara beskärd om jag kan höja världen till det som är rent, sant, oföränderligt."

Paul Celan citerar detta en dag före sin självvalda död, i sitt sista brev till sin älskade, Ilana Shmueli, som ett uttryck för vad som också varit hans livsmål som poet. En av de anteckningar som Musil gör för *Mannen utan egenskaper* lyder:

"Låt ingenting hända (eller gör ingenting) som inte är av värde för själen [...]: en heroisk, prometheisk princip. En princip som frigör själens kämpakraft från nonsens och ställer den i tjänst hos det som är väsentligt. En progressiv-klassisk princip, tycktes det mig. Det är storhetens princip."

Mann, Kafka, Celan, Musil: stora författare som genomlevt 1900- »

talets själ – eller borde vi säga: själlöshet – som ständigt har reflekterat över berättigandet av sin egen roll som författare; som mer än något annat visste sig vara ansvariga för språket som ett uttryck för sanning; som avskydde alla former av obskurantism och kitsch. Genom hela sitt liv har de förblivit den europeiska humanismens idéer trogna: att människans sanna storhet ligger i hennes odling av sin själ, i att leva i sanningen. Och i konsten: meningsfulla ord, ljud och bilder som höjer mänskligheten, skänker insikt, tröst och liv.

Under 1900-talets första hälft kämpade många för bevarandet av den europeiska humanismen, i vetenskap om att Europa utan denna tradition skulle försvinna och friheten gå förlorad. Bland dem var Thomas Mann den mest framstående. Det var i alla fall övertygelsen hos Benedetto Croce, en ansedd och inflytelserik italiensk filosof och i sitt eget land fascisternas främste motståndare. År 1932 publicerade han verket *Europas historia under 1800-talet*, som han tillägnar Thomas Mann. Även om namnet Mussolini och termen fascism inte nämns, förstår alla konsekvenserna av hans hävdande att Europas historia är historien om ett frihetsideal. I epilogen skriver han:

Om vi nu [1932] ställer frågan om friheten har en framtid, är svaret: Frihetens ideal kommer alltid att bestå. Och oavsett den kyla med vilken friheten bemöts nu för tiden, lever den vidare i dem som viger sig åt andens adel. Hur liten denna grupp än må vara, levande i förskingring och isolering världen över, så bildar de tillsammans en mycket liten *respublica litteraria* (litteraturens republik), och med större kärlek och hängivenhet än i tider när friheten inte ifrågasätts, förlöjligas eller vulgariseras kommer de att fortsätta kämpa och propagera för friheten.

När han skrev detta måste han ha haft sin unge vän Leone Ginzburg i tankarna. Ginzburg kände verkligen denna maning så starkt att han – som en av mycket få i den akademiska världen – vägrade att underteckna en lojalitetsförklaring gentemot Mussolini, tvingades ge upp sin akademiska karriär och anslöt sig till motståndsrörelsen mot den fascistiska makten.

Leone Ginzburg var en rysk jude, född i Odessa 1909, vars familj flyttade till Italien när han var mycket ung. Som ung, vid 18 års ålder, översätter han *Anna Karenina* till italienska. Litteratur, att förmedla och sprida det bästa av den europeiska anden, är hans stora passion. Han blir översättare, lärare och förläggare, och startar sin egen tidskrift, *Cultura* ("Kultur"), för att göra detta ords ursprungliga mening rättvisa: helheten av de många vägar som människor kan vandra i sitt sökande efter sanningen om sig själva och människolivet. Av lojalitet mot denna sanning gör han spridningen av europeisk kultur till sin livsuppgift. Men kultur och frihet kan inte existera utan varandra. När fascismen försökte rasera friheten, var det nödvändigt att skrida till handling. Ginzburg arresteras och drivs i landsflykt. Mussolini faller, Ginzburg återvänder till Rom, skriver för en tidning inom motståndsrörelsen, arresteras på nytt och torteras till döds av nazisterna. Han dör vid 35 års ålder. Ett brev som han skriver i fängelset till sin hustru Natalia, och som kommer att bli hans sista, slutar så här:

Oroa dig inte alltför mycket för mig. Tänk på mig som en krigsfånge; det finns så många av dem, särskilt i detta krig, och den stora majoriteten återvänder hem. Låt oss hoppas att jag hör till denna majoritet, inte sant, Natalia? Jag kysser dig igen och igen och igen. Var tapper.

Jag kommer aldrig att glömma min tysta förundran när jag läs-

te dessa ord för första gången: "Var tapper." Vad menade han med "var tapper"? Jag fann innebörden av denna kärleksfulla hälsning hos Sokrates, som undervisar oss om tapperheten som modet att vara vis och rättvis, modet att odla själen. De som inte gör det är inte fria, och livet utan frihet, det tomma och anpassliga livet, är utan mening och, i sista hand, utan kärlek.

Natalia Ginzburg visste detta. Hon fortsatte hans arbete. Hon började arbeta på hans förlag, blev författare till noveller och essäer, däribland en kort text med titeln "De små dygderna". De första raderna lyder:

"Vad beträffar undervisningen av våra barn, så menar jag att vi bör lära dem inte de små dygderna, utan de stora. Inte sparsamhet, utan generositet och likgiltighet inför pengar; inte diplomati, utan kärlek till nästan och självuppooffring; inte längtan efter framgång, utan längtan efter att leva och lära sig saker."

Den oförminskade giltigheten av denna observation, nu ett halvt århundrade senare, tyder på att det problem som Thomas Mann behandlade i *Adel des Geistes*, mänsklighetens problem, frågan om hur den mänskliga värdigheten ska bevaras, fortfarande är med oss – och att det har blivit ännu större. När han publicerade denna bok 1945 hade titeln en bitter klang. Numera existerar ordet inte ens längre och idealet har glömts bort. I vårt samhälle hedrar vi inte sann storhet, utan verkar för de små dygderna och gapar i beundran inför det banala och triviala.

Det är inte bara sanningen som ändrar gestalt med tiden, utan även dumheten. På Manns tid närdes och formades den av irrationalismen, men nu för tiden är det trivialismen, kulturen av det meningslösa, som är orsaken till den ökande dumheten. Än en gång tack vare de många intellektuella som tjuvar och twittrar, på den ömkliga gaste prosa, om att humanismen är förlegad, att det inte finns någon absolut sanning eller några absoluta normer, att ingenting är av bestående värde och att universella, tidlösa värden hör historien till.

I vårt samhälle
hedrar vi inte sann
storhet, utan verkar
för de små dyg-
derna och gapar i
beundran inför det
banala och triviala.

att det inte finns någon absolut sanning eller några absoluta normer, att ingenting är av bestående värde och att universella, tidlösa värden hör historien till.

Vi har hört dessa historier förut och upprepar vårt svar: Är inte den mänskliga naturen, är inte våra erfarenheter och livsfrågor, universella och hörande till alla tider? Finns det inte en skönhet, en konst, som berör människohjärtat genom tid

och rum eftersom den ännu är sann? Har människor inte ett samvete som säger dem, även om det förblir outtalat: Det här är sant, det där är en lögn?

"Jo, men", skriver den unga men redan mycket lärda akademikern, "som jag tidigare sade – den fråga det gäller är – den humanistiska standpunkten – direktiv – imperialism! – institutionell infrastruktur – postmodernism – diakronicitet – relativistiskt – sen postmodernism – socialt relevant – litteratur – diskursiv – med avseende till [sic] debatter i den offentliga sfären ..."

Vi läser detta och frågar oss varför i all den akademiska världen oförmågan att skriva, det korkade rabblandet av jargong, betraktas som lärdom. Vi frågar oss hur professorer i humaniora uppriktigt kan tro att kvaliteten i den konstnärliga fantasin avgörs av frågan om ett verk är "socialt relevant" eller "när en publik som finner boken underhållande eller intressant". Pessoa, Proust, Achmatova, Mi-

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

losz, Nabokov, Poe, Goethe och, ja, även Thomas Mann, för att bara nämna några få av alla sanna författare, har aldrig velat vara socialt relevanta, har aldrig skrivit för att behaga sina läsare. De känner till Goethes tänkespråk: "Ett bra konstverk kan och kommer att ha moraliska konsekvenser, men att kräva moral av konstnären innebär att han måste förneka sin konst." Men våra vetenskapsmän, som så gärna vill vara moderna, vet inte om detta, precis som de inte vet något om humanism och litteratur. Man kan ställa frågan om denna intellektualistiska kultivering av det meningslösa är en form av dåraktighet, brist på livserfarenhet eller, och det är vad jag misstänker, en varelse överväldigad av den ande som stolt säger till Faust:

Jag är anden som förnekar!
Och det med rätt; vart livets frö
som spirar här är värt att dö.

Postmodernism, sen postmodernism: i vilken form den än framträder, så är det ingenting annat än intellektuellt bedrägeri. Det är ett fäfängt försök av intellektuella att reducera allt som är stort till sin egen litenhet. De låtsas skänka frihet, men i verkligheten har de ingenting annat att erbjuda än ... ingenting! Tomhet, tomma ord, som till sist inte kan ha någon mening.

Den bekymmerslöshet med vilken vi tillåter en kultur av lögn, bluffar och nonsens grassera återspeglar också vår förkärlek för det rådande, för det vi är vana vid. Varje form av kritik som går emot den allmänt accepterade, rådande uppfattningen och vågar säga: Men det här har ju inget värde alls! – är ovälkommen. Det som en gång var nytt, uppriskande och frigörande har ofta för länge sedan upphört att vara det, har blivit utslitet och förlegat, och följaktligen förvandlats till en lögn. Det man verkligen försvarar är nämligen de rådande intressena, eller snarare: de rådande intressenas makt. Så kan det komma sig att universitet, media, politiker, förläggare (för att bara nämna några) inte längre ser storhet som ett uttryck för kvalitet, utan bara för kvantitet: många studenter, många tittare, många väljare och många böcker. Alla vet att det inte längre handlar om den bästa utbildningen, de bästa programmen, den bästa politiken, de bästa böckerna. Men ingen vill förändra något, eftersom det är så det är. Vår feg! Anpassa dig! Det är den maning som ständigt finner en villig publik. Hur kan människor, i ett sådant samhälle, leva i sanning, hur kan de skapa skönhet, göra det rätta, motsvara mänsklighetens sanna storhet? Vem är numera längre fri, så som Sokrates och Spinoza var fria?

Odlandet av meningslösheten och dess falska storhet är nämligen aldrig utan konsekvenser. Under det första århundradet efter Kristus skrev Longinos i sin korta essä *Om den höga stilen*: "Girighet är en sjukdom som drar ned oss; där den härskar, kommer mänsklig storhet att saknas." Än en gång har vi fått erfara sanningen i detta. Ofrånkomligen finner vi också den rike slyngeln, som ropar: "De lägre klasserna borde sluta klaga. Låt oss, eliten, slösa bort pengarna! Det är den bästa vägen: proppa i sig, få sig ett ligg, fylla fickorna." Dären märker aldrig att hans skryt bara är ett eko av vad Kallikles säger till Sokrates: "Att leva väl, Sokrates, är att vältra sig i lyx, göra vad man vill och ha de medel som krävs för att göra det." Inte heller är vår moderne plutokrat bekant med Sokrates svar:

"De visa säger, Kallikles, att himmel och jord och gudar och människor hålls samman av gemenskap, vänskap, ordning, måttfullhet och rättvisa, och alltett kallar de därför för *kosmos*, ordning, käre vän, inte oordning eller tygellöshet. Det här tycks du mig inte uppmärksammas."

När ingenting har mening, ingenting har verkligt värde, kommer kärlekslöshet att härskar i naturen, bland medmänniskorna och i li-

vet självt. När det inte finns någon måtta, kommer vi att få se måttlöshet. Det kommer inte att finnas någon strävan att höja sig till ett högre liv, utan raka motsatsen: den ständiga impulsen till massan, till det massiva, den oupphörliga rusningen, den osläckliga törsten efter mer, mer, mer.

När orden mister sin mening och ingenting förväntas bestå eftersom allting alltid måste bli annorlunda – vem kan då veta vad sann vänskap och kärlek är? Hur kan vi förstå att det som är värdefullt inte nödvändigtvis måste vara roligt, behagligt och upphetsande? När allting måste vara politiskt, var passar då frågorna in, de väsentliga frågor som är för stora för politiken?

När eurokrater härskar, och ingen längre är medveten om vad filosofen Jan Patocka lärde sin student Václav Havel – att Europas idé föddes ur en omsorg om själen, att det att vara europé är en form av kulturellt och etiskt medvetande – hur kan då invånarna i denna del av jorden någonsin bli européer?

När unga människor förvägras tillgång till klassikerna (Leone Ginzburgs livsideal) genom den ständigt upprepade lögnen att dessa stora verk är för tunga, för svåra, för tråkiga, att det inte spelar någon roll vad man läser, lyssnar på, ser – vilka möjligheter har de då kvar att i någon mån skingra förvirringen i sina liv? Hur kan de någonsin lära sig det språk som krävs för att förstå och uttrycka vad de känner i sitt innersta?

Vad kommer närmast? Thomas Mann visste även det. 1940 säger han till en amerikansk publik:

"Låt mig säga er hela sanningen: om fascismen skulle komma till Amerika, så kommer den i namn av 'friheten'."

Fascismen kommer alltid i frihetens namn, vad den än må kalla sig och vilken form den än må ta (eftersom även frihetens fiender ändrar gestalt). Och den kommer eftersom den likt en cancer hör till massdemokratins vävnad. När denna kropp inte hedrar sin andes adel kommer missnöjet, dumheten, litenheten att växa, och längtan efter falsk storhet kommer att bli okuvlig: inget svårt – inga intellektuella – ordning – ledarskap – sådana som vi – vårt eget folks betydelse ... Detta är de ljud som än en gång kommer att höras över hela Europa. Att leva i sanning, skapa skönhet, göra det rätta, ställa stora frågor som inte får några svar, känna tvivel, inte anpassa sig, inte vara rädd: detta var och är, varje gång, en alltför stor börda för många. Redan Platon visste detta: i frihetens namn kommer friheten, under högljutt jubel, att försvinna.

Måste det vara så här? Nej!

Jag har kallat min senaste bok *Själen adel* eftersom den berättar om mina lärare, deras verk, deras frågor: Sokrates, Spinoza, Goethe, Nietzsche, Thomas Mann och Leone Ginzburg. Med denna bok försöker jag göra ett bortglömt ideal synligt på nytt, återge det dess mening. Eftersom det är ett bortglömt men inte förlorat ideal. Och vi kan aldrig förlora det, eftersom Mann, det är min djupa övertygelse, har rätt när han säger: "Själen adel är den enda motvikten till människans historia." Det är den enda motvikten till människans historia eftersom vi för att äga själen adel inte behöver någon tro på gudar, ingen teknologi, ingen särskild begåvning, ingen lärdom, inte ens pengar. Om du talar livets grammatik eller inte, om ditt liv är meningsfullt eller meningslöst, om du lever i sanningen eller inte, om du anpassar dig eller vågar vara fri – det är helt upp till dig.

För den viktigaste paradoxen i vår existens är att friheten, vår största gåva, också är vårt största ansvar: att bli fria, att leva själen adel. Alltså: Var tapper!

Rob Riemen är chef för Nexus Institute. Hans senaste bok är *Nobility of Spirit. A Forgotten Ideal* (2009).

Översättning: Jim Jakobsson

Antikt ideal

Att idag beskriva något som en smaksak innebär att det inte finns något rätt eller fel. Detta synsätt går på tvärs mot den civilisatoriska strävan som fanns hos Seneca och Perikles.

Av John Armstrong

Vad är andligt välstånd? Med "ande" menar jag inget ockult. En persons ande är hans eller hennes särskilda sätt att tänka, känna, uppfatta, begära; det är hur det är att vara den personen. Andligt välstånd är förträfflighet i det inre livet.

Idén om andligt välstånd tycks mig vara av allra största betydelse idag. Men den moderna liberala ideologin gör det svårt att ta frågan på allvar. I sin underbara skrift *Om livets korthet* reflekterar den romerske filosofen och dramatiker Seneca över ett nästan universellt problem: vi har inte tillräckligt med tid. Han konstaterar: "Nej, vi har inte för liten tid oss tillmätt, men vi förslösar för mycket av den." Vi har tillräckligt med inre tid, det vill säga om vi brukar den rätt. Betänk en analogi, säger han: "Liksom stora och furstliga rikedomar, om de faller i en vårdslös ägares hand, går sin kos på ett ögonblick, men en liten summa, om de kommer i goda händer, så småningom växer och förkovras, så innebär vårt liv, om det väl begagnas, stora och vida möjligheter." Detta är en lektion i det inre livets konst. Slöseriet med våra resurser äger rum när vi missförstår våra långsiktiga behov. Senecas förteckning över de sätt på vilka vi slösar bort våra liv är till stor del en katalog över nöjen som inte främjar lycka: att äta eller dricka för mycket, vara fixerad vid sex eller socialt fåfäng. Men vi kan också kasta bort våra liv på att samla på oss resurser vi inte har någon vettig användning av. Vi kan skaffa oss en förmögenhet, men vara oförmögna att bruka den för att leva väl.

Jag vill granska den första verkligt seriösa formuleringen av detta ideal i Västerlandet. Den återfinns i Perikles hyllade "begravnings-tal".

Perikles var en av de mest tilltalande gestalterna i antikens värld. Han ledde den demokratiska falangen i Athen och motsatte sig med

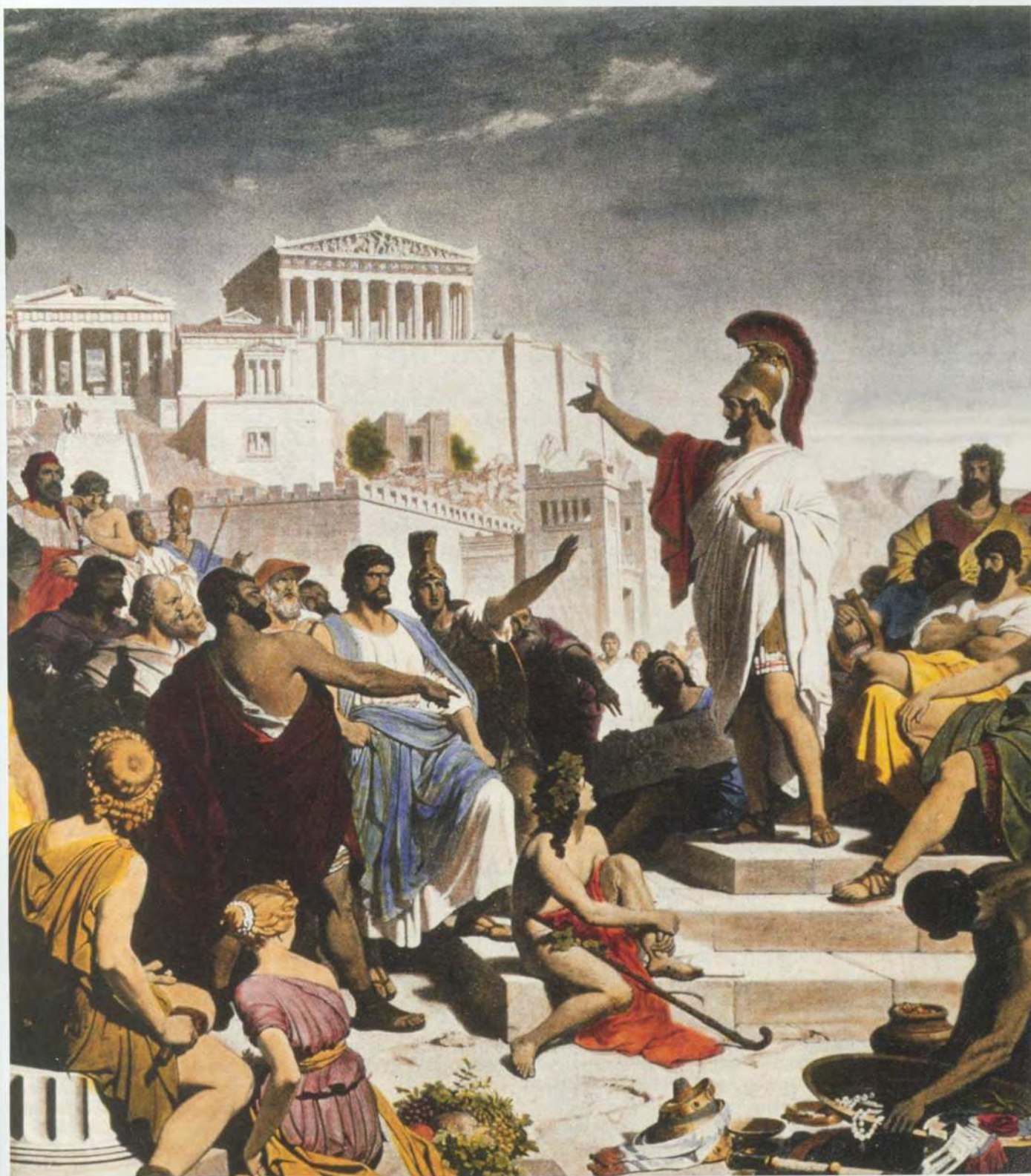
framgång aristokratiska försök att ta makten. Han var en högst kompetent general; under hans ledarskap steg Athen fram till en ledande ställning i Grekland. Han var elev och vän till filosofen Anaxagoras, vars intellektuella frihet han skyddade. Han levde i många år med Aspasia, berömd för sina sexuella färdigheter och sin tids mest kultiverade kvinna. Perikles gjorde bruk av Athens rikedomar, som den drivande kraften bakom uppförandet av Parthenon.

Den makt och kulturella auktoritet som staden uppnådde under Perikles rubbade emellertid maktbalansen mellan de grekiska staterna, vilket ledde till det utdragna peloponnesiska kriget, som Athen utkämpade mot Sparta. Begravningsstalet hölls vid en minneshögtid för de athenska trupper som stupat under krigets första år. I en kritisk tid – det gick dåligt för Athen – försökte Perikles samla upp den athenska identitetens trådar. Han ville förklara för sina anhängare vilka de var, och därmed vad de kämpade för.

"Vi söker skönheten", säger Perikles, "men vi undviker överdåd; vi beundrar lärdom, men inte pedanteri." Han fortsätter: "För oss är rikedom något vi söker för dess värde när den används, inte som tomt skryt. Vi betraktar inte fattigdom som en skam; men det är en skam att vara oansvarig." Med dessa ord lägger Perikles fram stora värdeomdömen. Han säger att det är bra att vara sådan, dåligt att inte vara det. Han fortsätter: "Vi bryr oss om privatlivet – och om statens liv."

Allt detta, får man förmoda, var inte en rättfram beskrivning av en genomsnittlig athenare. Den vision han presenterar är inte en direkt återspeglning av hurdana hans landsmän är; den betonar de värden som de eftersträvar. Inte desto mindre är målet att bygga upp en allmän lojalitet genom att stärka åhörarnas kollektiva känsla för värden.

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

I Perikles tid, målning av Philipp von Folz, 1853.

FOTO: AKG-IMAGES

"Vi kombinerar djärvhet med eftertanke. Vi värderar vänskap som en fri gåva – inte som något att eftersträva för fördelar eller ett sätt att dra på sig skulder." Med några få satser har Perikles artiku-

lerat bestående ideal i fråga om inställning och beteende: man bör ta pengar på allvar, men att äga rikedomar är inte i sig självt en hederssak. Det som spelar roll är hur människor använder sina peng- »

ar, och hur de tar ansvar för sina egna affärer. Och hans korta uttalanden om vänner är lika övertygande. Han skisserar två avgörande typer av balans: mellan det offentliga och det privata livets krav och mellan kraven på förtänksamhet och handling. Det är sådana hållningar, säger Perikles, som gör Athen till "en fostrare av Grekland". Han hävdar att dessa egenskaper är giltiga inte bara på en plats – de kan och bör ha universell betydelse.

Perikles gör ett radikalt hävdande: de egenskaper i fråga om tanke och erfarenhet som han har talat om är viktiga för alla samhällen. Hans mål är att samla gruppens lojalitet kring ideal som verkligen förtjänar lojalitet. Det är lätt att föreställa sig hur krigets påfrestningar kunde leda till en våldsam, partisk chauvinism. Men han säger inte bara: Vi gör på det här sättet, de gör på ett annat sätt; vårt sätt är bra, deras är dåligt. Utan tvivel hade Sparta – den främsta fienden – sina egna anhängare som förklarade varför det spartanska livet är rätt, medan athenarnas sätt att leva är fel. Detta enformiga hävdande av överlägsenheten i vad helst "vi" råkar göra, jämfört med vad "de" råkar göra, är bara alltför välbekant.

Finns det då någon skillnad i vad Perikles säger? Kunde hans analys av vad som är beundransvärt med Athen vara riktig? Kunde det vara så att Athen verkligen stod för – utan tvivel ofullkomligt – något av större mänskligt värde än dess motståndare gjorde? Sparta var en militär oligarki, där ofantlig vikt fästes vid disciplin, mod och lojalitet mot kamraterna.

I sitt försök att förklara Athens moraliska företrädare framför sina fiender bekräftade Perikles inte sina landsmäns faktiska levnadssätt; han försökte inspirera sina åhörare att älska och beundra sina bättre jag. Denna föreställning om "vår bättre natur" – om ett bättre jag som kan skapas och uppnås – är central för civilisationens idé. Men vad är detta jag? Och vad skulle kunna berättiga det starka värdeomdömet – hävdandet att det är det bästa?

En ledtråd finns i det sätt på vilket Perikles gör sina poänger. Det "bästa jaget" beundrar skönhet *men är inte överdådigt*; pengar är en viktig aspekt *men de kan användas väl eller illa*; lärdom är viktig *men bara om man undviker pedanteri*. Ett århundrade senare skulle Aristoteles ge dessa idéer skarpare fokus: varje mänsklig angelägenhet kan skötas illa, i vilket fall den blir ett hinder för vår lycka. Att sköta den väl är att göra det på ett sätt som främjar hela individens blomstring. Det "bästa jaget" är alltså i verkligheten en bild av en individ som sköter livets angelägenheter väl.

En aspekt av Perikles strävan – som väsentligen är en civilisationsrisk strävan – är följande. Han försöker göra de bästa egenskaperna i ett samhälle normala. I klarspråk: han vill popularisera det goda. Han är inte en populist – i den bemärkelsen att han inte först frågar sig vad som är populärt och sedan bara säger: "Detta är förträffligt." Hans vision av det goda är principiell och seriös. Och han vill att den skall vara vitt utbredd. Hans intresse här gäller inte vad vi skulle kalla levnadsstandard – som den genomsnittliga nivån av materiell bekvämlighet. Han försöker höja livskvaliteten: den normala nivån av andligt välbefinnande. Han basunerar inte ut enskilda individers överlägsna prestationer; han säger inte att vi är stora eftersom vi har en man vid namn Fidias som kan göra de vackraste statyerna, eller ett fåtal människor som är världsledande tänkare. Vad han vill säga är att "vi" är förträffliga eftersom vi beundrar rätt saker.

För mer än tvåhundra år sedan skrev den skotske filosofen David Hume i essän *On the Standard of Taste*:

"Alla känslor är riktiga; ty känslan rymmer ingen hänvisning till något bortom den själv, och är alltid verklig närhelst en människa är medveten om den. Tusen olika känslor framkallade av samma föremål är alla riktiga, eftersom ingen känsla representerar det som

verkligen finns hos föremålet. Skönheten är inte en kvalitet hos sakerna själva; den existerar bara i det sinne som betraktar dem, och varje sinne uppfattar en annan skönhet. En person kan till och med uppfatta något vanställt där en annan person har en upplevelse av skönhet; och varje individ bör finna sig i sin egen känsla [det vill säga acceptera den som den är] utan att göra anspråk på att reglera andras känslor."

Detta sammanfattar verkligen var vi befinner oss idag. Värden är privata känslor och reaktioner. Och dessa är alla lika goda eftersom de "bara hänvisar till sig själva". Detta är vad dagens negativa röst alltid vill komma fram till. Den säger ständigt: Du kan aldrig tala för någon annan än dig själv. Om du ogillar eller beundrar något så är detta bara din känsla; den har ingen auktoritet över någon annans känslor.

Denna poäng har förstärkts av en politisk tes. Den fördes fram mest kraftfullt av John Stuart Mill i hans bok *Om friheten*. På dessa sidor argumenterar Mill för frihet i "smak och sysselsättningar; i utformandet av vår livsplan så att den passar vår egen karaktär; i att göra som vi vill" – så länge vi inte skadar andra människor direkt. Och han betonar att vi bör ha denna frihet även om vårt uppträdande är "däraktigt eller perverst". Detta betonande är väsentligt; jag är bara fri att leva enligt mitt eget sätt att se när jag är fri att misslyckas enligt samma sätt att se. Mill levde i en tid när "opinionens ok" var tungt. Det fanns en stark tendens i "samhället att genom andra än rättsliga straff låta sina egna idéer och bruk åläggas dem som inte instämmer i dem som uppföranderegler". Detta tyranni kunde verkställas genom att (till exempel) vägra anställa någon, illasinnat skvallor, social utfrysning – om en enskild persons sätt att leva var det minsta oortodoxt.

När Mill skrev och tänkte var denna djupgående livsfrihet "något att bara drömma om". Han kunde inte veta hur ett samhälle kunde se ut i vilket en sådan frihet i hög grad hade uppnåtts. Men vi vet. Vi lever i en värld där de friheter som Mill krävde är stadfästa. Demokratin och kapitalismen säger väsentligen: "Vi dömer dig inte; vi bryr oss inte om ifall det du vill är däraktigt eller perverst (sådana ord har ingen mening för oss); vi väger bara ditt kors och bedömer din kreditvärdighet."

Kultiveringen av smak är civilisationens hemliga kärna. Detta ter sig först märkligt, eftersom idén om smak har missuppfattats och förpassats till det moderna tänkandets marginal. Att säga att något är "en fråga om smak" är, i allmänhet, ett sätt att säga att det inte spelar någon roll vad man tycker eller känner om saken. Vad man än tycker eller känner är i sin ordning.

Själva denna tendens att se smakfrågor som triviala är emellertid en återspeglning av något som håller på att gå snett med den moderna civilisationen. Det kan vara frestande att se det som ett tecken på dekadens när smakfrågor tillmätts stor vikt; tecknet på en civilisation som har gått vilse och som är fixerad vid småsaker, när dess hälsa hänger på sättet att närma sig och hantera livets stora frågor.

Men vi måste odla smaken. Inte bara smak i bemärkelsen av en särskild, individuell stil för njutningar, även om detta också är viktigt. Utan snarare i bemärkelse av smak som en vision av kvaliteten i vårt engagemang, kvaliteten i vår relation till materiella ting. Detta är avgörande eftersom världsliga ting spelar en så central och ändå tvetydig roll i våra liv.

Idén om smak blir trivial och dekadent när den ses bara som en sammanfattning av vilka preferenser en person nu en gång råkar ha. Dessa preferenser kommer att omfatta gillanden och ogillanden på den visuella konstens område, men också utsträcka sig till musik, arkitektur, litteratur liksom stilar i fråga om tänkande och beteende.

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

I viss bemärkelse kan ingen undgå att ha smak: eftersom ingen kan undgå att ha vissa preferenser inom dessa olika områden av livet.

Här måste vi hålla fast vid en central punkt: smaken är personlig. Den är knuten till vad man gillar. Och det är avgörande att se att en civilisations uppbyggnad i enormt hög grad hänger på vad människor faktiskt gillar eller inte gillar. Civilisationen bygger också på krav och plikter: vi måste övervinna eller motstå våra tycken och – trots våra egna böjelser – ta oss an uppgifter och ansvar som själva inte skänker oss någon större lust. Detta tas för givet. Men det förblir fallet att en mycket stor del av det vi kallar civilisation är knutet till godtyckliga gillanden och ogillanden – till vad vi finner tilltalande eller tråkigt. Detta är den stora del av livet som handlar om strävan efter lust och njutning. Och ett samhälles karaktär är starkt influerad av de njutningsmönster som är förhärskande inom det, som det stödjer och som möts av respekt och beundran.

En av de djupaste frågor som kan ställas till en person är denna: "Vad tycker du verkligen om, vad finner du särskilt njutbart, vart söker du dig för att få lust?" Ett noga genomtänkt och ärligt svar på denna fråga avslöjar enormt mycket om en person. Det uppriktiga och frispråkliga svaret är ett fönster in mot den enskilda individens inre liv. De svar som väldigt många människor ger definierar den innersta karaktären – och därmed den verkliga karaktären – av ett samhälle och en civilisation.

Man kunde tycka att denna fråga – frågan om smakens kvalitet – inte längre har någon plats i den moderna världen. För den moderna världen, kunde man säga, är konsumtionsdriven: kunden har rätt. Samhällen reagerar helt enkelt på begär oavsett vilka dessa begär råkar vara, med bara några få gränser som den individuella strävan efter lust är förbjuden att överskrida. För övrigt är den enda verkliga barriär som människor ställs inför ekonomisk: Har man råd med vad man verkligen vill ha?

Långtifrån att visa på smakens neutralitet, avslöjar detta faktum om den moderna världen hur central lustens kvalitet är. Det är just eftersom vår ekonomi till stor del är frihetlig – till stor del inriktad på att ge folk vad de vill ha – som det är så viktigt vad folk vill ha och varför, vad folk finner tilltalande eller attraktivt. Detta är anledningen till att förlusten av ett ambitiöst smakbegrepp, avskaffandet av ett begrepp om smak som är centrerat kring frågan om kvalitet, är en så allvarlig händelse. Vår värld skapas av vad vi råkar gilla, och ändå behandlar vi denna fråga som trivial.

Den ambitiösa – och viktiga – idén om smak tar alltså följande fråga på allvar: Vad är det bra att gilla, vad är det rätt att ogilla? Det utgår från tanken att frågan huruvida någon gillar något inte är den sista som kan ställas; man kan också väcka en fråga om värde eller godhet: Är detta ett bra sätt att gilla, är detta en riktig njutning?

Och vi kan se varför den kvalitativa idén om smak är impopulär. Välmenande, känsliga människor skyggar inför de preskriptiva, förmyndaraktiga implikationerna av denna idé. Vem är jag – vem är du – att säga vad människor ska gilla eller ogilla? Vilken rätt har du eller jag att uppställa en smaknorm eller en personlig preferens som en modell för andra?

Detta är bra och viktiga frågor. Och de tycks verkligen vara ödesdigra för den kvalitetsorienterade idén om smak. Men hur förhåller det sig med deras måltavla? Hur föreställer de sig problemet? Hur ser de på den föreslagna normen? Den poäng som vi måste uppmärksamma gjordes av John Ruskin i en essä med den underbara titeln *A Joy for Ever (and its Price in the Marketplace)* ("En glädje för evigt – och dess pris på marknaden"). Han skriver:

"Den mängd lust man kan utvinna ur ett stort konstverk – eller från någon stor idé överhuvudtaget – beror på kvaliteten i den upp-

märksamhet och mentala kraft som du förmår ägna den."

Och detta – konstaterar Ruskin helt riktigt – undergräver en kvantitativ, aritmetisk bedömning av vår relation till konstverk. Som han formulerar det: föreställ dig att du har tjugo kokosnötter framför dig, med deras hårda skal. Och efter en enda skrapning på någon av dem övergår du till nästa. Du kommer aldrig att få smaka den söta mjölken. Men om du ägnar all din energi åt en enda nöt kommer du att tränga igenom skalet och mjölken blir din.

Vad vi lär oss av civilisationen – när det gäller det materiella livet – är följande. Ett samhälle är civiliserat – och därmed en plats där civilisationen blomstrar – i den mån som det förenar förutsättningarna för materiellt välstånd med förutsättningarna för smak (i denna mer ambitiösa mening) – det vill säga förutsättningarna för kärlek.

Men vad innebär detta? Kan vi få fram detaljerna? Ett sådant samhälle vore ett som tog frågor om kvalitet på stort allvar, och som förmådde hålla blicken fäst på verkliga och seriösa målsättningar (trots tendensen att förlora dessa ur sikte under processen, förståeligt nog eftersom en process är oundviklig). Därmed har det att göra med tilltron att vi kan höja oss, liksom ambitionen att höja oss och stödet för detta. Vi skulle bry oss mer om hur människor bildar sina ambitioner; större prestige skulle vara knuten till dessa dygder – och större förväntningar på dem; man skulle inte vara så rädd för allvaret.

Den centrala ambitionen i civilisationsprocessen är att utveckla – och förbättra – kvaliteten i våra relationer. Vi har relationer till idéer, platser, människor, föremål, svårigheter och möjligheter, minnen och ambitioner. I själva verket är ett livs karaktär till stor del bestämd av hur dessa relationer gestaltas sig. Det mest bedrövliga – men ofta upplevda – är när vi förhållit oss på ett torftigt eller gagnslöst sätt till något som i princip har mycket att erbjuda. En nations historia, till exempel, är något som varje person förhåller sig till på sitt eget sätt. I vissa fall kan denna relation emellertid vara mycket intensiv, men i grunden av en låg kvalitet. Ord som fixering, fantasier, avsiktlig blindhet är termer som beskriver dåliga relationer. Idéer med stor potential, med hela djupet och problematiken hos en annan person, kan plattas till och förminska i vårt medvetande genom vårt sätt att se på dem. Precis som en aldrig så intressant och omtänksam person inte blir något för oss – inte blir en vän eller en inspiration eller en verklig kollega – såvida vi inte inom oss själva kan finna de resurser som låter denna relation blomstra.

Idén om relationers kvaliteter har något att säga om oss: Vilka resurser i fråga om fantasi, förståelse, uppfattningsrikedom och uppfattningsförmåga medför vi till relationen? Har vi vad som krävs för att få relationen att blomstra? Men relationers kvalitet bestäms också av egenskaperna hos de saker vi vänder oss mot och engagerar oss i. Liksom i fråga om vissa mänskliga relationer spelar det ingen roll hur mycket vi medför: allt detta har egentligen ingenstans att ta vägen – personen är helt enkelt bara för besvärlig, för begränsad, för krävande, för outvecklad för att en verkligt god relation skall blomstra. (Eller så ligger felet kanske hos oss själva.)

När vi växer i vår förmåga att förhålla oss – i vår förmåga att älska – måste vi därför finna människor och föremål med vilka vi kan upprätthålla och utveckla mer givande, innehållsrika och värdefulla relationer. Jag tror vi förstår detta ganska väl inom vissa områden av livet. Ett arbete, till exempel, kan bli alltför begränsat, alltför enkelt för att vara givande för oss; efterhand som vi utvecklas måste vi finna möjligheter som passar oss bättre. Men detsamma gäller våra relationer till idéer och till konstverk.

John Armstrong är professor i filosofi vid The Melbourne Business School. Hans senaste bok är *In Search of Civilization. Remaking a Tarnished Idea* (2010).

Översättning: Jim Jakobsson

Civilisation kräver uppoffringar

I samtiden är idén om arbetarbildning lika död som arbetarförfattarna. Problemet är inte att de unga kämpar för att få komma in i skolorna, utan att de sätter eld på dem.

Av Svante Nordin

Uttrycket "kulturens offerväsen" var en gång ett slagord. Man träffar på det bland annat i Viktor Rydbergs "Den nya Grottesången". Men det kom från Pontus Wikners lilla skrift med detta namn från 1880, byggt på ett föredrag. Wikner inledde sitt föredrag med orden:

"Ett av ändlighetens villkor är det, att varje framsteg inom henne köpes med ett offer."

Här i jordelivet, betydde det, får man ingenting gratis. Wikner utvecklade tanken: naturen själv skapar villkoren och underlaget för den andliga kulturens utveckling. Naturen utgör "ett helt av krafter, som kulturen kan taga i sin tjänst". De så kallade själsliga krafterna måste till exempel vara understödda av kroppsliga. Flitiga studier orkar vi sålunda bara bedriva om vi också vårdar vår kropp och vår hälsa. Men det är också så att verkliga studier kräver offer. Poetiska själar lider kval när de tvingas studera torr filosofi, exempelvis Boströms, hävdade Wikner som visste vad han talade om emedan han själv var en poet som skrivit de mest abstrakta filosofiska avhandlingar.

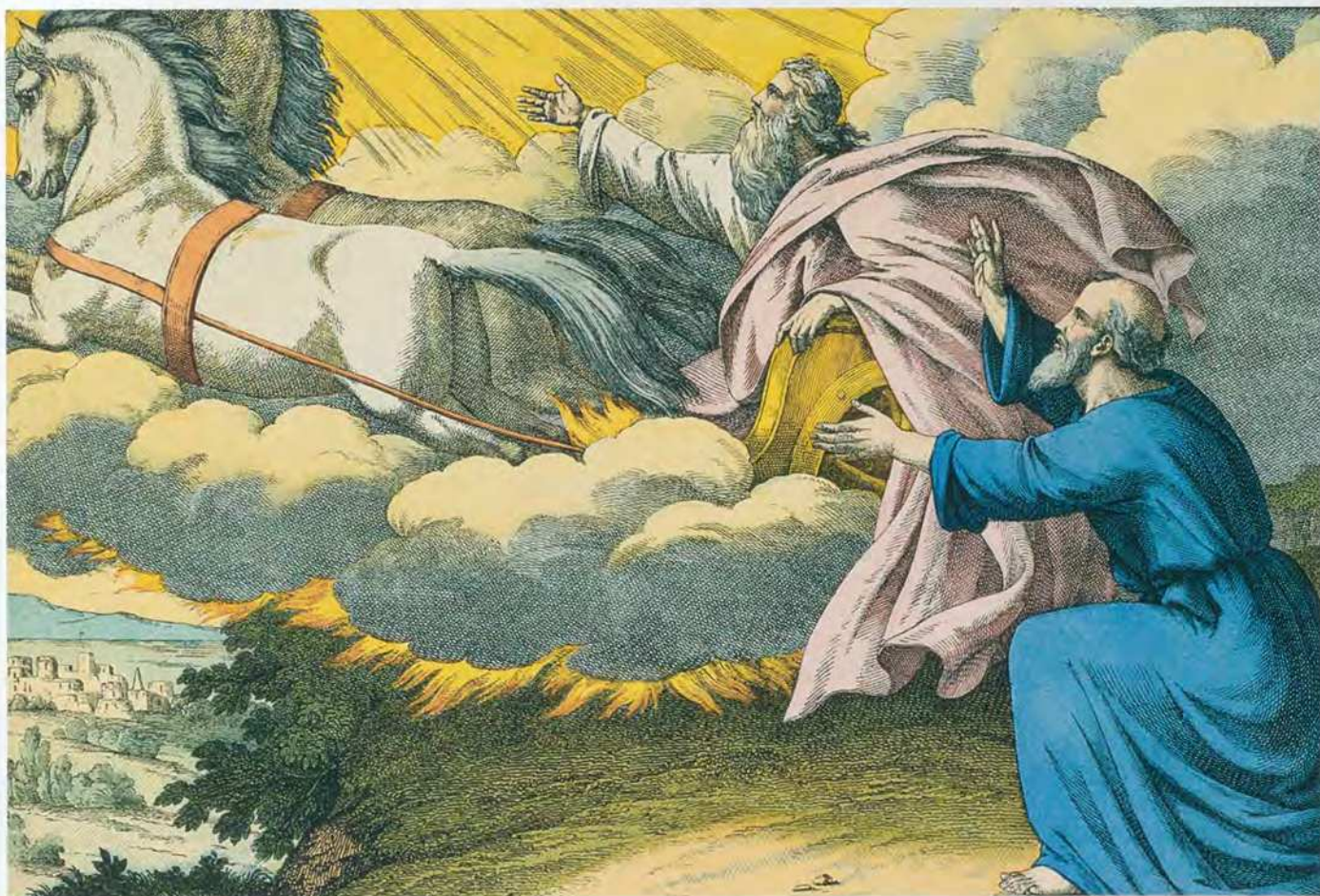
"Varje större kulturuppgift är ett fäste att storma", inskärpte han. Civilisationen kräver ständiga offer, försakelser, disciplin. Bara så kan den köpas. Att det därvid också handlar om sexuell försakelse var Wikner medveten om. Hans *Kulturens offerväsen* innehåller i själva verket ett förtäckt försvar för hans egen sexuella läggning, en homosexualitet som han kunde bekänna bara för eftervärlden i form av efterlämnade memoarer. Vad är egentligen "naturligt", frågade han sig i föredraget. Det är naturligt för ett träd att växa rakt upp. Men om exempelvis en klippa hindrar trädets växt och tvingar det att bö-

ja av – måste vi fördöma detta som onaturligt? Överallt såg Wikner samma mönster. Fattiga föräldrar måste göra offer för att barnen skall få studera. Unga som ville studera måste offra könsliv och äktenskap till dess de tagit examen och kunde försörja en familj. Ständigt fordrades självdisciplin. Men Wikner tvivlade aldrig på att det var det högsta och det bästa som kunde köpas för detta pris. Pionjärerna som gått i spetsen för utvecklingen men gått under i kampen hade offrat sig för mänsklighetens bästa.

Den fattiges bildningskamp som Wikner talat om skulle en senare generation svenska författare möta i nya former. Hos arbetarförfattarnas genombrottsgeneration är den ett återkommande tema. Där finns klassiska episoder. Vilhelm Moberg har berättat om hur han på egen hand rekvirerade ett vandringsbibliotek till sin småländska hembygd och låtsades låna ut böckerna till levande och döda sockenbor, noga registrerade med namn och titlar. I verkligheten läste han allt själv. Ivar Lo-Johansson i Södermanland tillgrepp en annan strategi. På cykel reste han runt i bygden och sålde böcker till bekanta, noga utvalda med tanken att sedan kunna låna dem tillbaka. Detta var också guldåldern för ABF och för arbetarrörelsens bildningstänke. Arbetarrörelsens kamp gällde inte bara det materiella, menade man. Den gällde också livets andliga innehåll, den var en bildningskamp och krävde som sådan de största offer.

Det var tankar som sedan försvann under välfärdsbyggets gång. Idag är tanken på arbetarbildning lika död som arbetarförfattarna.

DEN ÖMTÅLIGA CIVILISATIONEN

Elie himlafärd.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL

Idag är inte problemet att de unga kämpar för att få komma in i skolorna utan att de sätter eld på dem.

Kanske beror den låga värdering som numera är förhärskande vad beträffar den egentliga kulturen helt enkelt på att den är så lättillgänglig, att inga igenkännbara uppförelser krävs för att få tillgång till den. Den framgångsrika kapitalismen, den lyckliga demokratin är, som Herbert Tingsten framhöll i sin *Från idéer till idyll* år 1966, den förverkligade utopin. För de människor som levde i välfärdskapitalismens och den utvecklade demokratis länder fanns ingenting mer att sträva efter. Kulturen krävde inget längre några offer och föreföll därför värdelös. Allt det som diktarna diktat eller tänkarna tänkt tycktes numera irrelevant eftersom mänskligheten redan uppnått alla de rimliga mål den någonsin eftersträvat. Tingsten beskrev det uppnådda lyckotillståndet med en karaktäristisk blandning av belåtenhet och motvilja. På ett ställe skriver han:

Själva ordet lycka är för mig snarast förhatligt om det endast innebär en lugn trivsel, om det inte har ett drag av anda och extas, om det inte representerar en kulmen mellan många varierande känslolägen. Detsamma gäller en rad andra honnörsord. Ett gott samvete måste omväxla med ett ont samvete, tillgivenhet och gemenskap är inte möjlig utan ovilja och främlingskap, kärlek är inte tänkbar utan egocentrisk besatthet, det goda och det onda är stjärnbröder liksom Gud och djävulen.

Utan kampen dör kulturen. Tingsten fann en tröst i idén om "sillarna och hajen". De fredliga demokratierna är sillarna som hålls vitala och spänstiga genom hotet från den ständigt lurande fienden, hajen, kommunismen. Närvaron av denna tydliga fiende skilde de lyckliga demokratierna efter 1945 från de rådlösa och av självtvivel frädda demokratier som funnits efter demokratis stora skenseger 1919: "Landet är inte längre öde." Hur är läget idag, efter "historiens slut"? Kommunismens har fallit. Hajen finns inte längre (bara några smärre rovfiskar som kan hållas undan med små medel). Sillarna finns kvar. Målen är uppnådda eller på väg att uppnås genom mera av samma medel (demokrati och marknadsekonomi). Det finns inte längre några fästen att storma, kan det tyckas. Kanske då hellre inte längre några kulturuppgifter. Tingstens trivsel/vantrivsel skulle ha varit oerhörd om han ännu funnits med oss. Pontus Wikner skulle kanske ha varit en firad gayaktivist. På sin tid drömde han om en civilisationens triumfvagn som inte skulle utkräva offer, en sannskyldig Elievagn, "vars hjul äro luftiga nog att ingen krossa, och i vilken människan-Elias kan uppstiga hel och hållen utan att behöva lämna ifrån sig mer än sig mantel." Skulle han idag ha ansett denna himmelsfärd nära förestående? Eller skulle Wikner ha tagit fasta på vad han också säger, nämligen "att den mänskliga bildningen ständigt skapar nya behov" så att risken aldrig uppstår att alla önskningar går i uppfyllelse? Hans grundtanke – kulturens offerväsen – torde kvarstå. Kultur utan uppförelser finns inte, inte ens i Sverige 2010.

Svante Nordin är professor i idéhistoria vid Lunds universitet. Hans senaste bok är *Fyra som förde krig* (2009).

En mästerlig retoriker och karismatisk politiker ger intryck av att hålla sig på distans, att flyta ovanpå. Obama har misslyckats med, knappt ens försökt, att sätta sin politik i ett större och begripligt sammanhang.

Barack Obama och demokraterna får nu väljarna på sig. **William Galston**, rådgivare åt Bill Clinton, har varit med om samma sak och vet hur det känns att vända nederlag till seger. Frågan är om Obama klarar av att upprepa Clintons bravad.

Av Mats Wiklund

»Obama kan lära av Clinton«

Amerikansk politik har alltid utmärkts av konfrontation, motsättningar och hårda ord. Beteendet är inbyggt i systemet. Konstitutionen med sin makt-delningsprincip förutsätter oenighet. Grundlagsfäderna hade inga som helst illusioner på den punkten. Om människor vore änglar skulle de inte behöva några regler, konstaterade James Madison i ett ofta citerat försvar av den nya författningens tillkomst han var högradigt ansvarig för. De två kasten i amerikansk politik är med andra ord ett normaltillstånd.

Men systemet förutsätter samarbete och pragmatism. Inget parti, ingen institution, kan dominera över något annat parti eller institution under mer än en kortare tid. Intressen skiftar ständigt och med dem politiska idéer och överväganden. I det dynamiska amerikanska samhället pågår en oavbruten kamp om uppmärksamhet och inflytande i ett myller av allianser och grupperingar. Dem måste de förtroendevalda ta hänsyn till och väga in i beslutsfattandet. I slutänden, löd Madisons och de andra "Founding Fathers" uträkning, blir det alltså nödvändigt att komma överens. Annars uppnås ingenting.

Systemet har fungerat enastående väl under dryga 220 år. Bara en gång havererade det: slavfrågan gick inte att lösa utan våld. Men konstitutionen visade sig hålla måttet och efter inbördeskriget stärktes USA och det demokratiska experimentet.

De senaste åren har det politiska systemet utsatts för de största påfrestningarna sedan 1930-talets depression: finanskrasch, massarbetslöshet, bolånebubbla och bankkras har skakat om en hel nation. Mot den bakgrunden blev valet av Barack Obama en del av dramaten. Att väljarna under så svåra utmaningar satte sin lit till en svart man med bara några få års erfarenhet av nationell politik uppfattades som ännu ett bevis på landets fenomenala förmåga till förnyelse och vilja till omprövning. När det ser som mörkast ut dyker en Lincoln eller en Roosevelt upp. De historiska parallellerna på valdagen 2008 kunde omöjligen avfärdas.

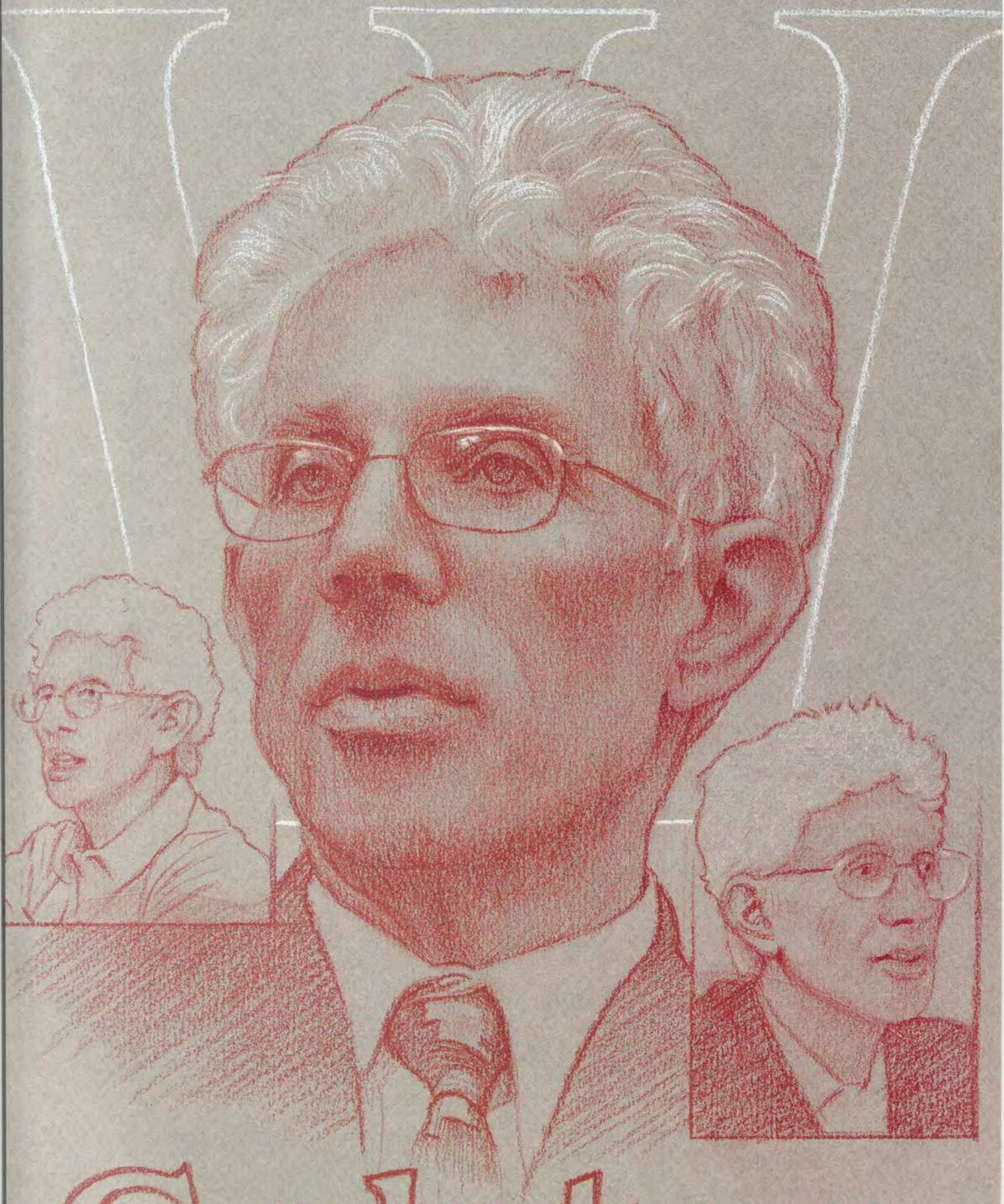
Det går att bedöma Barack Obamas två första

år på olika sätt. Sakpolitiskt har de varit närmast en triumf, opinionsmässigt närmast en katastrof. Genom resoluta och innovativa beslut lyckades en ekonomisk kollaps undvikas. Det finansiella systemet fungerar åter och recessionen är över. Dessutom har en sjukförsäkringsreform införts som ger över trettio miljoner fler amerikaner fri sjukvård. Kriget i Irak är avslutat och en ordnad reträtt från Afghanistan förbereds. Oavsett vad än Obama gör framöver borde detta vara mer än nog för att säkra hans ställning som en betydelsefull president.

Men så ser inte väljarna på saken. Missnöjet och oron är i stället kompakt. En majoritet uppfattar Obamas reformer som ett misslyckande och förtroendet för honom sjunker stadigt. Det stora flertalet anser att USA slagit in på fel väg. Kongressvalet i november blev ett blodbad för demokraterna som förlorade sin majoritet i representanthuset och gick kraftigt bakåt i senaten. Partiet har tappat terräng i stora väljargrupper: oberoende, unga, vita, katoliker, äldre. Det ser illa ut inför valet 2012 när också Vita huset står på spel.

Man kan naturligtvis säga att allt är ekonomins fel. Återhämtningen går så långsamt att det fortfarande känns som en kris. Dessutom brukar sittande presidents parti råka illa ut i mellanval. Ändå är Barack Obama långtifrån ett offer för omständigheter utom hans kontroll. Många demokrater ger honom framför allt skulden för att inte bättre ha förklarat sin politik. En mästerlig retoriker och karismatisk politiker ger intryck av att hålla sig på distans, att flyta ovanpå. Obama har misslyckats med, knappt ens försökt, att sätta sin politik i ett större och begripligt sammanhang. Den saknar en övergripande idé. Framför allt detta gjorde det möjligt för republikanerna att rycka åt sig initiativet och definiera honom på sina egna villkor.

En som ser på utvecklingen med både sympati och irritation är William Galston. Idag arbetar han på Brookings Institution, USA:s kanske mest prestigefyllda tankesmedja. Men för femton-sexton år sedan framlevde han sina flesta vakna timmar som Bill Clintons inrikespolitiska rådgivare, några korridorer ifrån Ovala rummet. Under 1980-talets andra hälft utövade han ett stort inflytande

Gialston

över demokraternas ideologiska utveckling när partiet rörde sig mot det politiska mittfält som då gått förlorat. Galston är en typisk representant för en särskild amerikansk företeelse: den intellektuelle akademikern (professor i public policy vid University of Maryland innan han kom till Brookings) som obehindrat rör sig mellan det akademiska och det politiska. I den intensiva primärvalskampen mellan Barack Obama och Hillary Clinton röstade han på USA:s nuvarande utrikesminister. Möjligen kan detta ha bidragit till att han tidigare än de flesta tongivande demokrater började kritisera och ifrågasätta Obamas politiska inriktning och strategi.

Jag träffade William Galston en dryg vecka före valdagen i hans av böcker och tidskrifter överbelamrade kyffe till kontor. Att demokraterna skulle gå mot en storförlust stod vid det laget redan fullständigt klart.

Mats Wiklund (MW): *Washington Post* uppger att Bill Clinton är förbluffad över att demokraterna inte lyckats framföra ett enhetligt budskap i valrörelsen. Håller du med honom om det?

William Galston (WG): Ja och nej. Demokraterna har inte nått ut med ett gemensamt budskap om nästan någonting samtidigt som Vita huset i ren desperation flutit från budskap till budskap i förhoppning om att hitta något som ska fungera. Å andra sidan är det nästan omöjligt för demokraterna att säga något positivt om ekonomin när de flesta väljare anser att USA fortfarande befinner sig i en recession. Då skulle de förlora all trovärdighet. Clinton var någonting på spåren, men han hade kunnat vara mer konkret. Sanningen är att demokraterna inte förmått att försvara sig och berätta vad de faktiskt genomfört.

MW: Vad beror det på?

WG: *Beats the hell out of me!* Ta debatten om sjukförsäkringen. Det är en fråga som demokraterna har haft år på sig att förbereda. Ändå var deras presentation av den fullständigt usel. Följden är att förslaget är mer impopulärt än det förtjänar.

MW: Men det här borde ha varit en vinnarfråga?

WG: Från ett europeiskt perspektiv kan det säkert uppfattas så. Men i USA är det mer komplicerat. Min uppfattning har hela tiden varit att det var oklokt att lägga fram ett så genomgripande förslag när ekonomin befann sig i en sådan kris. Ja, demokraterna och Vita huset befann sig i ett väldigt dåligt utgångsläge. Men de hade kunnat göra mer.

MW: Men varför? Missförstod de stämmningsläget?

WG: En förklaring är att sjukförsäkringsreformen har flera mål. Den löser problem som de flesta amerikaner inte tycker är särskilt angelägna, medan den är betydligt sämre på att förklara hur de stora statliga utgifterna ska hållas ner. En mängd opinionsmätningar visar att en majoritet anser att kostnadsutvecklingen för sjukförsäkringen är det viktigaste. Samtidigt är det ett faktum att de som reformen verkligen hjälper, de oförsäkrade, inte hörs av i debatten. Dessutom finns det stora sprickor inom den demokratiska koalitionen mellan liberaler och konservativa. Något som i sin tur speglar ett genomgripande faktum i amerikansk politik: de två partierna står inte i ett symmetriskt förhållande till varandra. Republikanerna är till allra största delen konservativa, men demokraterna är inte till allra största delen liberala. 70 procent av republikanerna kallar sig konservativa eller mycket konservativa. Men bara 40 procent av demokraterna kallar sig liberala eller mycket liberala. Vilket innebär att 60 procent av dem är moderata eller konservativa. Demokraterna hade alltså svårt att bygga en koalition, och det gjorde inte saken lättare.

MW: Om man betänker svårigheterna som tornade upp sig för Obama så fort han blev president, var det egentligen inte ganska givet att hans popularitet skulle sjunka och att demokraterna råka illa ut i kongressvalet?

WG: Jo, det kan man ju säga. Men mitt riktmärke är kongressvalet 1982 då Ronald Reagan stod inför ännu svårare ekonomiska utmaningar. Arbetslösheten var högre. Trots det förlorade republikanerna bara 20 mandat i representanthuset och i senaten inget mandat alls. (I kongressvalet 2010 tappade demokraterna 60 mandat i

Tips från coachen.

FOTO: REX FEATURES/IBL BILD BYRÅ

representanthuset och sex mandat i senaten.)

MW: När jag träffade dig hösten 2009 var du pessimistisk om Obamas chanser. Du ansåg att han sjabblat bort en stor chans och att han från första dagen på jobbet borde ha rest runt i landet och berätta om vad hans politik gick ut på. Jag vet inte vad Reagan gjorde som Obama borde ha gjort.

WG: Vad Reagan gjorde som Obama inte gjorde var att koncentrera sig på ekonomin och hålla fast vid sitt budskap. Det är ett av många skäl till att debatten om sjukförsäkringen blev så politiskt kostsam. Vita huset hävdade att den var en oundviklig del av ekonomins framtid. I någon övergripande mening kanske det stämmer, men det lyckades de aldrig ge några konkreta och övertygande exempel på. Det amerikanska folket såg på det hela taget sjukförsäkringsdebatten som en ettårig distraktion. Ganska många övertygades då om att Obama nog inte förstod deras verklighet.

MW: Man kan förstås undra om Barack Obama verkligen har det i sig att ta på sig en skyddshjälm och gå ut och prata för varan på arbetsplatser. Han gjorde det under valrörelsen, men då var det alltså, om jag förstår dig rätt, för sent. Kanske berodde det på en rädsla över att verka populistisk?

WG: Banden mellan en president och folket är väldigt viktiga. Naturligtvis finns där alltid ett avstånd mellan dem, men dagens svåra situation ställer krav på en större närhet och konkreta budskap. Det kan modern teknologi bidra med om den används på rätt sätt. Vita huset tog alldeles för lång tid på sig att inse att det inte räcker med att lista politiska framgångar. Obama och demokraterna hade kunnat vända sig direkt till folket och säga att vad vi gör inte omedelbart kommer att bära frukt, men vi rör oss i rätt riktning och med lite tålmod kommer vi att klara av det här tillsammans. Obama pratade ofta om tålmod, men att sälja tålmod var något som han och Vita huset inte tillräckligt förstod betydelsen av.

MW: Kan det bero på Obamas personlighet?

GW: Jag har aldrig träffat president Obama och kan inte säga någonting om hans personlighet. Vissa delar av den har vi förstås börjat lära känna vid det här laget. Och det står väl klart att han och Bill Clinton, för att uttrycka sig försiktigt, inte är uppkopplade på samma sätt. Inte heller drar de nytta av samma slags personliga erfarenheter. Även om Barack Obamas erfarenheter av världen är större än den genomsnittlige presidentens är samtidigt hans erfarenheter av USA mer begränsade.

MW: Och även mer begränsade av amerikansk politik?

WG: *Look.* Jag är övertygad om att han förstår amerikansk politik. Annars skulle han aldrig vara där han är idag. Men jag kan däremot säga att Bill Clinton rent instinktivt förstod hur konservativa tänkte och resonerade. Han växte upp i en konservativ miljö och kände igen argumenten. Även om han inte delade värderingarna kunde han alltid förstå hur de hade uppstått. Jag är inte helt övertygad om att president Obama har haft tillräcklig erfarenhet av genuint konservativa för att bemöta dem på det mest konstruktiva sättet.

MW: Hur kommer demokraternas eftervalsdebatt att utvecklas?

WG: (suckar tungt) Som man kan förvänta sig: Det blir ungefär som i filmen *Måndag hela veckan*: en ren upprepning av tidigare beteenden. Liberaler och progressiva kommer att klaga över att Vita huset inte var tillräckligt aggressivt och att Obama borde varit mer drivande. Konservativa och moderata demokrater kommer att säga att de försökte hålla tillbaka de stora statliga utgiftsökningarna, men ingen ville lyssna och nu får vi betala för våra synder. *I've seen this movie before!*

MW: Men kommer något politiskt att hända? Eller blir det bara en debatt?

WG: Det blir mer än en debatt. Vad som verkligen betyder något i en sådan här situation är vad Barack Obama beslutar sig för att göra fram till sin "State of the Union Address" (presidentens årliga tal

till en samlad kongress där han drar upp de stora riktlinjerna för politiken). När han lägger fram sin politiska strategi och dagordning får vi samtidigt reda på vilka slutsatser han dragit av valresultatet. Om han är tillräckligt smart och tillräckligt flexibel för att ta sig igenom den här provperioden, så som Bill Clinton tog sig igenom den 1994 när demokraterna förlorade majoriteten i kongressen, måste han lyssna på många fler olika synpunkter än han hittills gjort. Jag har absolut ingen aning om hur det kommer att gå.

MW: Du har själv sett en sådan process från insidan av Vita huset.

WG: Jag var där och tog del av den. Tro mig – det var mycket smärtsamt, särskilt de första veckorna efter valet. Men det var samtidigt helt nödvändigt. Vi, rättare sagt Bill Clinton, vann på den. Och med all rätt. Allt eftersom tiden gick förstod han vad som var det allra viktigaste: att dra gränsen mellan en möjlig och önskvärd kompromiss och en principiell hållning. Jag tror inte att han föreställde sig att republikanerna skulle överträda den gränsen så ofta som de gjorde, men när det skedde överensstämde hans uppfattning om vad som behövde försvaras och bevaras till stora delar med det amerikanska folkets. Och republikanerna körde rakt in i väggen. Det där kan hända igen och om Obama är smart kan han lära av Clintons erfarenheter.

MW: Tror du inte att republikanerna själva har lärt sig av det förflutna. Varför skulle de göra om samma misstag?

WG: Jag tror att risken är betydande att det drar in en skara noviser i kongressen med ytterst begränsad erfarenhet av nationell politik och som är övertygade om att republikanerna försvagats genom kompromisser. De har föresatt sig att inte göra om det misstaget. Deras instinkt blir därför att säga nej, och om inte det fungerar kommer de att säga *Hell no!*

MW: Är Tea Party-rörelsen här för att stanna?

WG: Den bästa jämförelsen jag kan komma på är rörelsen som uppstod runt Barry Goldwater. Samma fråga ställdes om den. Efter det att Goldwater krossades i presidentvalet 1964 ansåg de flesta att det innebar slutet för honom och hans anhängare. Men så blev det inte. Istället banades sakta men säkert vägen för Ronald Reagan. Tea Party-rörelsen kan vara en kortlivad foreteelse, men kan lika gärna vara den senaste av konservativa vågor som med jämna mellanrum sköljer över USA och sällan försvinner utan att lämna spår efter sig.

MW: Är det möjligt att Barack Obama utmanas i valet 2012?

WG: Det är möjligt. Skulle ekonomin gå riktigt dåligt är det betydligt mer sannolikt att han utmanas från vänster istället från höger. Om arbetslösheten fortfarande ligger på nio procent och desperationen griper omkring sig lär någon säga att den här killen är en svart, lång Jimmy Carter och varför ska jag finna mig i det. Men jag tror inte att sannolikheten för att något sådant ska inträffa är särskilt stor. Alla som vet något om historia har klart för sig att det är så man drar sitt parti i fördärvet. Men å andra sidan hindrade inte det Ronald Reagan 1976. (Då utmanade och nästan besegrade Reagan president Gerald Ford i de republikanska primärvalen. Jimmy Carter vann sedan mot Ford.)

MW: Delar du uppfattningen att någonting är fel med det amerikanska, politiska systemet? Att det numera är nästan omöjligt att få någonting utträtt eftersom polariseringen mellan partierna är så stark?

WG: Jag håller med om att polariseringen är ett stort problem och att den bara blivit värre. Ett sådant system kan inte i längden hålla sig friskt. Å andra sidan beror inte demokraternas försvagning på att de misslyckats med att få någonting gjort utan på vad de faktiskt åstadkommit. Deras politik har mötts av väljarnas ogillande, och det är någonting helt annat. Med stora ansträngningar lyckades demokraterna få det politiska systemet att fungera. Inte allt, men det mesta som de ville genomföra fick de också igenom. Problemet var bara att folk ogillade politiken, antingen för att de tyckte illa om värderingarna eller också för att resultatet inte blev vad de hade förväntat sig. ❄

Den otidsenlige novellisten

Paul Heyse, som fick Nobelpriset för 100 år sedan, anklagades för att vara motivmässigt och språkligt förlegad. Istället för att följa sin tid valde han att gestalta tidlösa ämnen.

Av Martin Lagerholm

"...såsom hyllningsgärd åt den fulländade och av ideal uppfattning präglade konstnärlighet han ådagalagt under en lång och betydande verksamhet såsom lyriker, dramaturg, romanförfattare och diktare av världsberömda noveller."

Den ceremoniella tonen och omständliga meningskonstruktionen skvallrar om att Nobelprismotiveringen har några år på nacken. Hundra år, för att vara exakt. 1910 tilldelades den då 80 år gamle tyske författaren Paul Heyse (1830–1914) det då relativt nya Nobelpriset i litteratur. Ett par av de allra äldsta pristagarna har förvisso visat prov på en enastående litterär överlevnad – Rudyard Kipling (1907) och Selma Lagerlöf (1909) är två exempel – men flertalet av dem har med tiden reducerats till fotnoter i de litteraturhistoriska handböckerna och förpassats till glömskans, eller ännu värre, vanryktets sorgliga salar. I vissa fall har detta haft fog för sig och skett så att säga helt naturligt – vem saknar idag den spanske dramatikern José Echegaray (1904) eller den tyske filosofen Rudolf Eucken (1908)? Men i andra fall har det handlat om misskrediteringar på möjligen förklarliga, men icke desto mindre olyckliga eller rentav tvivelaktiga grunder. Till raden av förgätna namn hör otvivelaktigt också Heyse, en gång en firad och rikligt premierad "diktarfurste", men idag sedan länge en bortglömd "1800-talsförfattare". Bortglömd också i sitt eget hemland, där hans verk i fornstora dagar var plikt litteratur på gymnasieskolorna och till vars hem i München man vallfärdade som man tidigare hade vallfärdat till Goethes Weimar. Men i själva verket hade hans stjärna redan börjat slockna långt innan man fick upp ögonen för honom i Svenska Akademien, vilken därmed belönade ett produktivt författarskap som hade nått sin höjdpunkt ett halvsekel tidigare.

Att Heyses namn förklingade så snabbt kan delvis förklaras av att han på sin tyska hemmaplan så småningom distanserades av de kommande Nobelpristagarna Gerhart Hauptmann och Thomas Mann, båda två tveklöst överlägsna Heyse i såväl formmässig som intellektuell mening. Men framför allt berodde Heyses minskade inflytande på

att han i takt med det moderna samhällets framväxt, med allt vad det innebar av fragmentering och förvirring, kom att betraktas som både motivmässigt och språkligt förlegad. Han avfärdades därför som en representant för en klassicistiskt och romantiskt genomsyrad litteratur som snarare ansågs tala till Goethes samtida än till den moderna europeiska medborgaren.

Heyse själv och hans eftermäle föll helt enkelt offer för den instrumentaliserade och tendentiösa litteraturreception som än idag har ett fast grepp om det offentliga samtalet om litteraturen som konstform. Varför och på vilket sätt en viss typ av litterära gestaltningar brännmärks under olika sociala och politiska betingelser hör till de frågor som är lika aktuella idag som någonsin förr. Att en av litteraturens huvuduppgifter är att spegla den värld i vilken den är framskapad, behöver inte nödvändigtvis motsäga föreställningen att människans tillvaro på jorden inte helt och hållet styrs av den politiskt och socialt dynamiska samtidens dagsfärska diktart.

Är inte människans plats i tiden och rummet också präglad av mer allmängiltiga värden som kan motivera en mer sublim och klassiskt färgad gestaltning också i en samtid som inte direkt svarar mot den typen av litterära uttryck? Är i så fall inte detta tidlösa tillstånd i människan lika aktuellt som vilket tidsenligt engagemang i samhällsfrågorna som helst? Finns det inte rentav utmärkande drag hos människan som bäst blir synliga då vi tar ett par steg bakåt och bort från vår egen tids "barbari", för att istället söka skydd eller svar i de inre djupen? Paul Heyse hade ovillkorligt svarat ja på dessa frågor, ty medan många av hans samtida diktarkollegor i tilltagande grad redan under 1860- och 1870-talens tyska *Gründerzeit* hemföll åt en politiserad eller patriotiskt färgad tendensdiktning, höll Heyse fast vid sina snarare opolitiska och konstnärligt idealistiska scenerier. Konstens främsta roll var för honom att förädla och försköna "det evigt mänskliga" och att som diktare till varje pris undvika det programmatiska tänkandet.

Heyses produktion är ofantlig – åtta romaner, ett sextiototal dramer, en rad poesisamlingar, vers-

Martin Lagerholm är fri skribent och litteraturkritiker i Svenska Dagbladet.

Paul Heyse porträtterad av Adolph von Menzel.

”

Heyse och hans
eftermäle föll
offer för den
instrumentaliserade
och tendentiösa
litteraturreception
som än idag har ett
fast grepp om det
offentliga samtalet
om litteraturen som
konstform.

berättelser, memoarböcker, litteraturhistoriska skrifter, översättningar etcetera. Allt är inte lysande. Men de tjugo, trettio bästa av hans sammanlagt över 150 noveller – som hans berömmelse (numera alltså snarare hans före detta berömmelse) vilar på – är veritabla små mästerverk helt i klass med novellkonstens allra förnämsta bidrag, av en Guy de Maupassant, Anton Tjechov eller Hjalmar Söderberg.

Paul Heyse föddes i Berlin 1830 och växte upp i ett harmoniskt bildningsborgerligt hem där konsten, musiken och litteraturen var ett naturligt inslag i det dagliga livet. Fadern var professor i klassisk filologi och nära bekant med lärdomsjätten Wilhelm von Humboldt och informator åt bland andra kompositören Felix Mendelssohn, medan modern var en konstintresserad kvinna som varit gudbarn till den betydelsefulla romantiske dikteren Joseph von Eichendorff. Bättre förutsättningar för en yngling med författardrömmar kan man hur som helst knappast tänka sig.

Paul Heyse från sin bästa sida.

Även om Heyse redan som tonåring stod i kontakt med den i tysk litteraturhistoria vittomtalade berlinska diktarkretsen *Tunnel über der Spree* (där Theodor Fontane var det mest ryktbara namnet), kom han efter studier i filologi, konsthistoria och romanistik främst att förknippas med den bayerske kungen Maximilian II:s litterära salong i München, dit han 24 år gammal anlände på rekommendation. Här utvecklade Heyse också sin passion för Italien, som kom att prägla hans diktargärning, i synnerhet hans novellkonst, men också den betydande verksamheten som översättare och förmedlare av italiensk litteratur (hans tolkningar av Leopardi och D'Annunzio räknas ännu bland de förnämsta). Redan året före Heyses ankomst till München 1854, hade han fått novellen "L'Arrabbiata" – den berättelse som än idag mer än någon annan förknippas med hans namn, och som dikteren under resten av sitt liv rankade som sin allra bästa prosatext – publicerad i en antologi.

Heyse och hans närmaste författarkolleger i München kom att utarbeta ett slags lyrisk realism med formmässig behärskning, som bygger på traditionen från Goethe och ett slags naturlig och intuitiv världs- och konstuppfattning snarare än att den tog intryck av tendenser i den samhällstillvända samtidslitteraturen. De med tiden inflytelserika och rebelliska diktare som brukar klumpas samman under namnet *Das Junge Deutschland*, med Heinrich Heine och Ludwig Börne som främsta affischnamn, hade ju redan ett par decennier tidigare vänt ryggen åt romantikernas tankegods och de "världsfrån-

vända" skrivkammarna, för att med journalistisk iver och satiriska hugg rikta sina vässade pennor mot samtidens sociala och politiska tillstånd. Men Heyse vände istället blickarna mot Wien, där han bland annat bekantade sig med metafysiska tragediförfattare som Friedrich Heibel och den store *Biedermeier*-dramatikern Franz Grillparzer. Vad som särskilt utmärkte diktarna under den så kallade restaurationsepoken och den närmast efterföljande tiden, var att man lät den borgerliga samhällsmedborgarens subjekt snarare än historiefilosofiska spekulationer utgöra själva fundamentet till de litterära gestaltningarna. Eller som den ordspråksrabblande rumsuthyraren Giovanna Danieli i Heyses utsökta långnovell "Andrea Delfin" uttrycker det: "Att tänka förkortar livet, men bekymmer gör hjärtat meddelsamt". Och, som för att ytterligare förtydliga andeme-

ningen, tillägger hon: "Vet du inte att det fat som sjunger är tomt, och att den som talar mycket säger litet?"

Biedermeier-författarna var traditionsmedvetna esteter som i förstone var starkt beroende av arvet efter Goethes och Schillers Weimarklassicism, men som så småningom lyfte sig från den rena epigondiktningen och kom att skapa självständiga litterära former och uttryck. I likhet med den episke idylldiktaren Adalbert Stifter vände sig Heyse bort från samtidsfenomen som industrialiseringen och urbaniseringen. Han lyfte istället fram den mellanmänskliga relationens universella psykologi och den klassiska kulturens ideal som sinnebild för den liksom hela och ännu inte alie nerade människan. Allt detta betyder dock inte att Heyse ingick något slags litterärt förbund med nämnda kretsar, eller försvor sig åt några estetiska program, utan det rörde sig mer om vissa gemensamma reaktionsmönster gentemot naturalismen och de så kallade *Vormärz*-diktarnas politiska engagemang. Men Heyse själv var för den skull knappast någon konservativ idylliker i den meningen att han förfäktade religionens eller nationalismens moraliska överhöghet. Tvärtom lyckades han så till den grad vara trogen sina huvudmotiv – skönhetsdyrkan och den konstnärligt gestaltade sinnligheten och sensualismen – att han i det tyska borgerskapets mer sedesamma kretsar kom att betraktas som en omoralisk och erotisk skandalförfattare. Därtill var Heyse uttryckligen ateist, vilket ledde till en och annan konflikt med kyrkan och den statliga censuren, bland annat med följden att dramat *Maria von Magdala* förbjöds kring förra sekelskiftet.

Men det är som sagt främst i egenskap av novellförfattare som Heyse gjorde sig ett namn för den läsande allmänheten under andra hälften av 1800-talet, och detta trots att han i förstone betraktade novellerna som en litterär bisyssla. Samtidigt förstod han snabbt prosaberättelsens litterära potential, och stärkte med sina psykologiska insikter och sin precisa uppfattning av ordens valörer (han var ju trots allt filolog) novellens anseende, efter att den tidigare i stor utsträckning varit en genre för lättare underhållning. För att undvika en novellkonstens formmässiga upplösning, introducerade Heyse en rad teoretiska begrepp, där hans så kallade "falkteori" intog en särställning, dock utan att den riktigt slog an hos efterföljande novellister eller i den akademiska litteraturvetenskapen. Idén till denna falkteori fick han från en berättelse av Boccaccio, där en förälskad men utblottad yngling ger bort sin enda ägodel, en falk, till sin tillbedda. "Falken" utgör så för Heyse en novells specifika problem, ärende eller dilemma, ett slags grundmotivets kvintessens. Flertalet av Heyses egna berättelser erbjuder sådana här koncentrerade symboler – i den berömda "L'Arrabbiata" ("Den argsinta"), exempelvis, det blanka silverkors som den medellösa titelfiguren Laurella vill ge bort till den unge fiskaren Antonino som en botgöringshandling.

Nämnda novell, och flertalet av Heyses bästa berättelser, tilldrar sig i det Italien som han alltså ägnade en stor del av sitt liv åt. "L'Arrabbiata" utspelas i Sorrento och på Capri, och i enlighet med Heyses klassiska litteraturuppfattning i en på en gång tidsmässigt obestämbar och samtida fiskarmiljö. Samma närmast magiska tidlöshet andas ur sidorna i långnovellen "Andrea Delfin", en suggestiv hämndhistoria mot fonden av dogernas Venedig. Vidare utspelar sig den affektbetonade lilla historien om en ung fattig konstnärns olyckliga kärlek till den utsatta titelflickan "Annina" i Rom, medan det sofistikerat skildrade kärleksdramat "Flickan från Treppi" har sin gång i och omkring en ensam liten herdeby på höjden av Apenninerna.

I dessa klassiska omgivningar finner Heyse de harmoniska element som svarar mot både den estetiserade skildringen och den andens aristokrati som ger hans gestalter resning och balans. De figurer som befolkar hans förnämsta noveller, är oftast unga idealistiska konstnärskaraktärer och lika sköna som själsligt självständiga unga kvinnor. Inte sällan dukar båda dessa grundtyper under för samhällets bigotta och illasinnade krafter, som om Heyse ville visa oss att människans vackra och raffinerat danade natur aldrig riktigt hör hemma i den prosaiska verkligheten.

Vad som vid en flyktig läsning stundom kan se ut som slätstrukna genrestycken eller kolportageberättelser av det mest banala slag, visar sig vid närmare påseende ofta vara ytterst elegant ordnade historier med effektfulla bruk av klassiska emblem och närmast arketypiska scenerier inom vilka hans gestalters sanna naturell tillåts råda. Det är alltid instinkterna och ingivelsen snarare än uppsåten och baktankarna som definierar deras ord och handlingar, varför huvudfigurerna nästan alltid lämnar läsaren, berättelsen (och ibland rentav sina egna liv) som hela människor. Drabbade, förorättade och olyckliga, kanske, men alltid någonsans vilande i sig själva. Allt som ett resultat av författarens tilltro till människans i grunden ädla natur.

Världen såg onekligen annorlunda ut under den wilhelmska perioden och *La belle époque* än vad den gör idag eller, för den delen, vad den gjorde under hela det katastrofala och dynamiska 1900-talet. Bortsett från en och annan poet, finns det väl ingen författare numera som sjunger människans lov med det patos som Heyse lyckades uppbåda. Hans litteratur beskriver ju inte heller – eller behövde aldrig befatta sig med – samhällssystem eller politiska verkligheter, utan ger kropp åt andliga tillstånd och åt ett genuint människoideal. Den högstämde tonen i hans prosa må kännas främmande och affekterad för en modern läsare, men att denna distans inte bara är en följd av det förhållandevis långa tidsspannet mellan då och nu skvallrar det faktum att Heyse redan under sin livstid fick utstå kritik av det här slaget. Vidräkningen med honom och hans litteratur gjorde sig ordentligt märkbar från och med 1880-talet, då ledande naturalistiska författare efterlyste ett slut på "diktarfursten" Heyses monumental inflytande på den samtida tyska prosan. Heyse hade kommit att förkroppsliga de värden som måste bekämpas, i synnerhet hans i mångas ögon inskränkta skönhetsdyrkan och "dåsig bekvämlighet". Dessa argument och teoretiska grundinställningar var varken de första eller sista i konst- och litteraturhistorien, och kan som fenomen föra tankarna till den figurationsdebatt, om eventuella kopplingar mellan ideologi och estetik, som förra året rasade i Sverige.

I analogi med tidens krav på starkare engagemang i samtidsfrågorna, där det inte dög att studera och skildra den högsta människoanden i all sin glans, och i överensstämmelse med upproiska idéer om "litteraturens revolution", beledsagades Heyses alltmer försämrade anseende ("feminin", "ålderssvag fördetting") av nedgörande omdömen om hans verk ("andefattiga" och "falska"). Denna kritik drabbade alltså honom redan ett kvarts sekel innan han förärades Nobelpriset, som inte heller nämnvärt lyckades förbättra hans renommé.

En splittrad tid kräver förvisso ett splittrat formspråk. Så är det nog av nödvändighet. Hur skulle det annars se ut? En 1900-talslitteratur utan James Joyce, Virginia Woolf och Robert Musil? Men att det inte ur någon aspekt kan förhålla sig på det viset att en splittrad värld (just på grund av att den är splittrad) möjligen också är i behov av precis det som Heyse kunde erbjuda – enhetlighet, förfining, universalitet – talas det alltför sällan om.

När man i *Nationalencyklopedins* minimala artikel avfärdar hans litterära gärning som "publikfriande eskapism", förmedlar man, förvisso helt i enlighet med den dominerande synen på litteraturen som ett i huvudsak samhällsengagerande och politiskt instrumentaliserat verktyg, en grovt förenklad och ytlig bild av Heyses berättarkonst.

Men Heyse har också haft sina berömda beskyddare. Tysklands sista diktarfurste, Stefan George, såg i honom den som "i anspråk och hållning" förkroppsligade Diktaren som en "människoandens ädlaste gestalt". Måhända kunde Heyse också söka tröst i Georg Brandes "litterära karakteristik" av honom, som inleder de nio band med Heyses noveller som gavs ut på svenska 1886, den hittills enda rejäla satsningen på författaren i svensk översättning (A.G. Engberg).

Brandes sextio sidor långa essä inleds med en sällan skadad panegyrisk yra ("Hufvudet, som han bär högt och vackert, är infattadt i en ram av svarta lockar", "Hans gång är vacker, hans sätt beherskad och vinnande"), men utvecklar sig allt eftersom till en personlig och pregnant analys av Heyses särdrag som diktare, och särskilt hans förmåga att konsekvent intressera sig för vad människan är "av naturen" snarare än av vad hon tänker och vill. Praktiskt taget allt av diktarens penna handlar visserligen om kärlek, men, som Brandes kanske omedvetet sammanfattar den egentliga innebörden av diktarens upphöjda värld: "Aldrig förekommer hos Heyse en förförelse." Nej, när den älskliga människan är fri behövs heller inga förförelseknepp.

Mode på museum

58 Joakim Grönesjö om samarbetet mellan museer och modebranschen

Forskning utan forskning

60 Johan Lundberg om tvånget att reflektera på Moderna utställningen

De första julklapparna

61 Therese Bohmans favoritmålningar ur konsthistorien

Alla är drabbade

62 Roland Lysell har sett *Oidipus i Kolonos* i Berlin

Krönika

64 Tanja Bergkvist om dyrbart jämställdhetsarbete

Notiser

64 Mjuka män, Vikbodagbok och Lexikon över vedertagna åsikter

Julquiz

66 Vinn en flaska champagne i Axess traditionsenliga julquiz

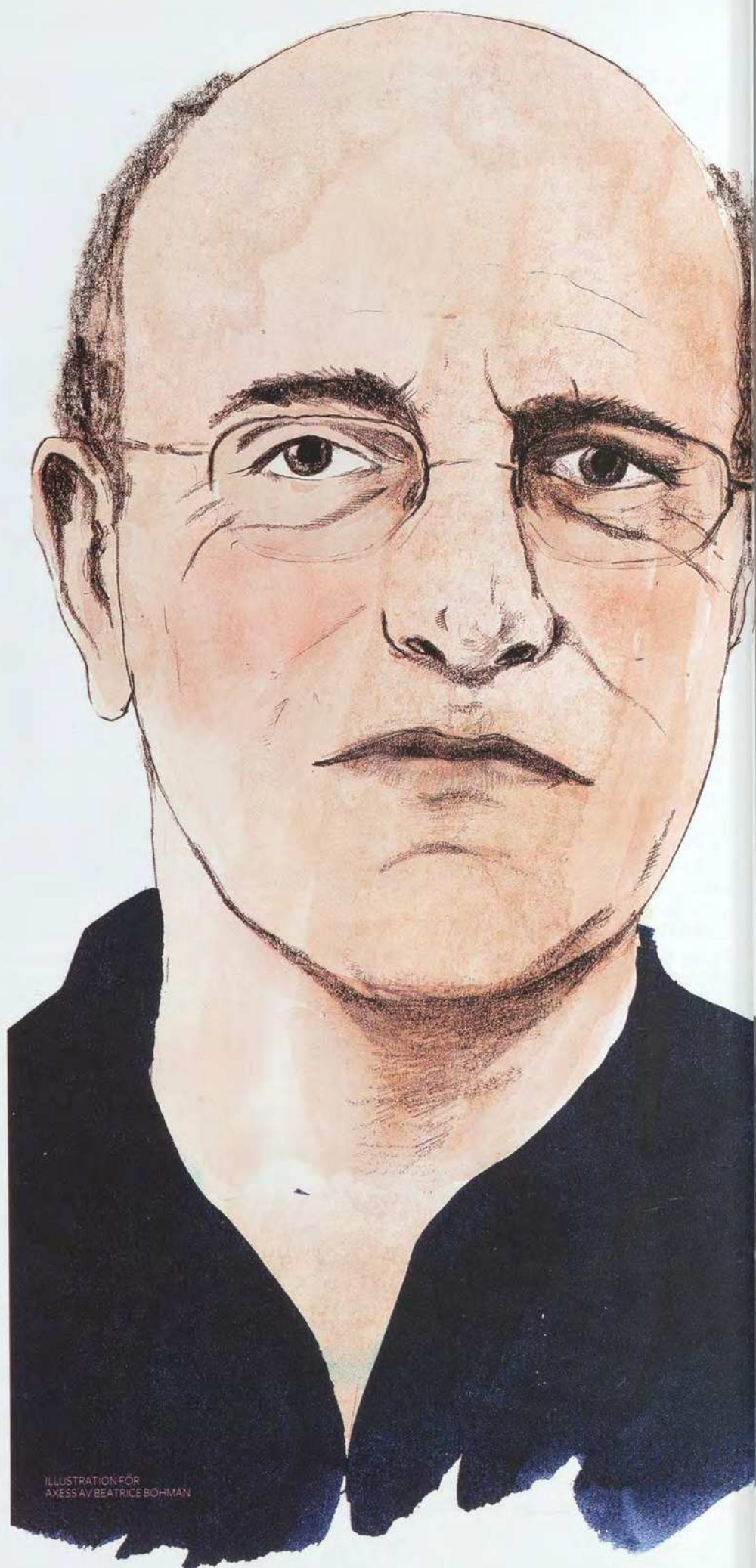

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BOHMAN

Vägvisare till underjorden

För den engelske författaren Iain Sinclair är staden ett chiffer som måste avkodas. **Mats Wiklund** fascinerar av hans tolkningar av sambanden mellan psyke och plats.

EN GANG OM ÅRET återvänder jag till min uppväxttid: Bagarmossen, Kärrtorp, Björk-
hagen och Hammarbyhöjden med omnejd.
Och jag håller hårt på formerna. Det ska va-
ra en julidag, företrädesvis en söndagsefter-
middag som övergår i kväll.

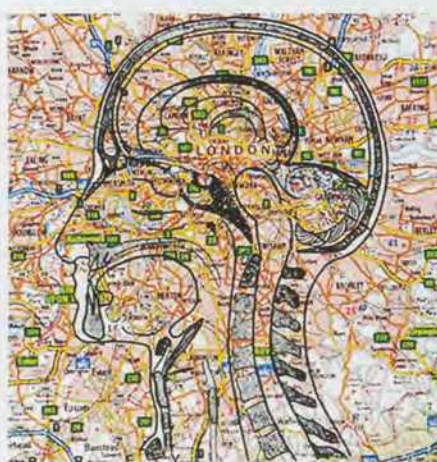
Inte heller tilläts någon avvikelse från
rutten. Jag cyklar Dalagatan ned mot Vasa-
gatan och över Vasabron, följer sedan Munk-
broleden fram till Kornhamnstorg och Slus-
sen. Därefter vidtar en rejäl stegring på Ren-
stiernas gata, med Saltsjön och Skeppshol-
men i solglitter på vänster sida, följt av en re-
jäl inbromsning i nedförbacken – och så in
på Ringvägen. Det har tagit cirka 20 minu-
ter och när jag cyklar över lilla Skanstulls-
bron, när Olaus Magnus väg och tar av i syd-
ostlig riktning mot Hammarbyhöjden ligger
redan staden bakom mig. Efter ett par tim-
mars vistelse i funkisarkitektur från 30- och
40-talen cyklar jag samma väg tillbaka.

Riten fyller mig med ro. Inte så mycket för
att allt är så välbekant, utan mer därför att
jag ingår i ett sammanhang som jag kan både
ingå i och lämna. Stillheten, värmen och
de sommarmattorna ger intryck av ett
museum där jag är den enda besökaren, där
allt är inrättat efter mina särskilda behov: att
påminnas om varför jag blivit den jag är.

I REPORTAGEBOKEN *Där jag kommer från* skriver
Per Wirtén att förorten "är den enda plats
där jag känt mig hemma". Förorten är för ho-
nom en motrörelse, en livsform integrerad
i det socialdemokratiska utopiska projektet
om en ny människa. Betydligt mer eggande
är då Steve Sem-Sandbergs roman *Härför till
Allmänningen* med sin suggestiva skild-
ring av 1960-talets rekordår i fiktiva Venby.
Ett svenskt brytningsskede med djupgående
moraliska konsekvenser frammanas.

Sem-Sandbergs avsikter är konstnärliga,
Wirténs politiska. Men båda strävar efter att
frilägga underliggande och dolda betydelse-
bärande enheter i en miljö. Vad som har gått
förlorat gör sig ändå indirekt påmint i vår
uppfattning om vad som kommit i dess stäl-
le, eller om det tomrum som uppstått.

Att betrakta sin omgivning som ett slags
chiffer, som något som kan och måste avko-
das, är själva essensen i begreppet *psykogeografi*.
Staden och dess omgivningar utfors-
kas och tolkas som en ständig växelverkan
mellan psyke och plats. Det kräver en sensi-
bilitet och öppenhet, framför allt en förmå-

ga att observera och frilägga en ny innebörd
i det till synes triviala och vardagliga. Staden
hyser ett otal, som det kan verka, osynliga
förbindelselänkar mellan det förflutna och
det närvarande som ger ledtrådar bakåt och
framåt i tiden. Psykogeografen är historiker,
antropolog, arkeolog, kartograf, arkivarie –
och, likt staden, i ständig rörelse. Fenome-
net myntades i franska avantgardskretsar, de
så kallade situationisterna, under 1950-ta-
let med rötter i surrealism och dadaism. De-
ras avsikt var, enkelt uttryckt, att åstadkom-
ma en syntes mellan konst och teknologi för
att kunna förstå den urbana tillvaron som
en helhet. Rörelsen dog snart ut men eta-
blerades i England under 1980-talet fram-
för allt som en litterär företeelse. Baudelai-
re och flärlitteraturen var naturliga inspi-
ratörer men också William Blake och Tho-
mas de Quency. Båda representerar centra-
la inslag i psykogeografen: ett fritt flöde av
associationer och idéer kring stadsbilden.

INGEN HAR GJORT så mycket för att popula-
risera psykogeografen i Storbritannien som
Iain Sinclair. Hans utgångspunkt är den eg-
na stadsdelen Hackney i London som han
dokumenterat i film och böcker i över 40 år.
Sinclair gör alltid sina utforskningar gåen-
de. Han tar sig ofta fram genom vanskelig och
oländig terräng och in i urbana ingenmans-
land där han uppsöker och mediterar över
till synes betydelselösa och anonyma zo-
ner. Sinclair, spränglörd och ständigt upp-
märksam på politikens och företags mani-
pulationer, fyller dem åter med innehåll och
mening genom att sätta dem i ett historiskt,
socialt och kulturellt sammanhang.

Hans mest kända bok *London Orbital*
(2002) skildrar en fotvandring runt motor-
vägen M25, ringleden runt London (*Idär jag
kommer från* vandrar Per Wirtén från Skär-
holmen till Gullmarsplan. Men i litteratur-
förteckningen nämns inte den givne före-
bilden Sinclair). Det är ett dödsföraktande,
heroiskt företag: en blandning av *Tre män i
en båt*, socialreportage, hallucinatorisk ex-
perimentroman och dokumentärfilm. Upp-
rinnelsen är det annalkande millennium-
skiftet och Sinclairs djupa hat mot Marga-
ret Thatchers och Tony Blairs kommersi-
alisering och avgränsning av det offentliga
rummet. M25, vars längd, början eller slut
ingen riktigt känner, är ett monster som ba-
ra kan tämjäs gåendes. Den långa, cirka 200
kilometer räknar man ut, cirkelrörelsen ge-
nomförs etappvis under nästan två år.

Detta är en expedition som förvandlar
London till ett *terra incognita*: orter man in-
te visste existerade, byggnader och verk-
samheter som övergivits, mystiska bilvrak,
industriplanter med oklart syfte, idyl-
liska byar granne med hiskelig modernism,
platser som förlorat sitt historiska minne
och medvetande. Iain Sinclair och hans föl-
jeslagare manövrerar sig fram försiktigt och
uppmärksam, på spaning efter tecken som
kan ge upphov till nya sammanhang och
tolkningar av den mentala karta de ritar. I
ett rörande och starkt symboliskt avsnitt
träffar Sinclair en trädgårdsmästare i en
gated community som berättar att 1700-talsar-
kitekten Nicholas Hawksmoor (känd för si-
na kyrkor i London men också en stor inspi-
ratör för psykogeografen) hade bott där tidi-
gare: "Bakom ett litet kapell, intill motorvä-
gen, hittade jag Hawksmoors grav, täckt av
höstlöv, som blivit en grillplats."

LONDON ORBITAL förmedlar en hypnotisk,
spöklik känsla av att vara kringrand. Det al-
lestades närvarande M25 beskrivs som ett
autonomt väsen med tentakler och onda av-
sikter. Här finns science fiction-inslag tyd-
ligt påverkade av Iain Sinclairs gode vän JG
Ballard. Dessutom är stilen kongenial med
temat: frenetisk, fragmentarisk, pockan-
de och ofta febrig i sin intensitet. För Sin-
clair är vandringen själva berättelsen. Den
är, skriver han, "som en rörlig film gjord ut-
av stillbilder".

Iain Sinclair betraktar psykogeografen
som i grund och botten en motståndsrö-

relse. Så mycket av London gick förlorat, materiellt och kulturellt, under Margaret Thatcher att en återuppväckelse blev nödvändig. Ett hemligt brödraskap med ett underifrånperspektiv började formera sig för att katalogisera artefakterna i en utsuddad historieskrivning. Vad han kallar för "The Secret Britain guide's detectives" studerar och lägger fram bevisen för en glömd och förträngd civilisation. Med en varseblivning på högvarv registreras signalvärden i det åsidolagda, i det som bedömts obrukbart och uttjänat. Där ryms en parallell civilisation och samhällsutveckling. Men för att finna den måste världen betraktas på ett annat sätt. Det gäller att träna sig i att känna "den förväntan som en äventyrare hyser i ett exotiskt land" inför anblicken av ens egen bakgård. Det är då som man, skenbart slumpmässigt, finner och kan utforska de gömda platserna.

LIKT EKELOFS DIKT ryms i London "tusen världar dolda ... levande, fast ofullgångna". Iain Sinclair betraktar ändå sin stad med stigande misstro och resignation. Öppenheten, spontaniteten och intimiteten som alltid varit Londons kännetecken trycks ned av krafter utom den enskildes kontroll. Den korporativa statens oavbrutet växande kontrollbehov begränsar medborgarens manöverutrymme och beskär möjligheterna till fria, improviserade möten. I denna nya stad uppstår också ett annat slags människa: inätvänd och intolerant. Sinclairs författarskap kan därför också ses som en räddningsaktion, ett försök att ompröva och omdefiniera en urban tillvaro präglad av sterilitet och förutsägbart. I genombrottet *Lights Out for the Territory* (1997) blir uppdraget att vidga de geografiska och mentala gränsdragningarna som krymper frihetskänsla och naturlig gemenskap. I ett antal strövtägen söks Londons inre med ett outsiderperspektiv beskrivs en snart försvunnen värld.

Men det finns fortfarande en undervegetation att odla och vårda. Begravningen av den legendariske gangstertvillingen Ron Kray ger möjlighet att ta sig an East End; TS Eliots *Det öde landet* blir utgångspunkt för ett moraliskt korståg mot Citys repressiva och människofientliga arkitektur; bortglömda och återupptäckta poeter lockar till inventeringar av avsigkomna kyrkor och parker; aparta och halvkriminella antikvariathandlare bär vittnesbörd om hur böcker och deras författare utgjorde en självklar del av stadens identitet och gatuliv.

"London behöver skrivas om", konstaterar den store vägvisaren och folkbildaren Iain Sinclair. Den programförklaringen genomför han själv obändigt och konsekvent. ✱

Mode på museum

Att visa mode på museum framställs gärna som en frisk fläkt på dagstidningarnas kultursidor. **Joakim Grönesjö** frågar sig hur relevant det är för statliga museer att ge stora modemärken gratisreklam.

UNDER SLUTET AV september pågick antikbiennalen i Paris: den exklusivaste antikmässan i Europa efter Maastricht. Biennalen i Paris firade sitt femtioårsjubileum varför förväntningarna var höga bland konstinresserade, antikhandlare samt den förmögna skara samlare som med sitt kapital möjliggör antikbranschen.

Platsen var som vanligt Grand Palais som med sitt välvda glastak ger ett fantastiskt ljus. Under denna gigantiska kupol stod de allra främsta föremålen samlade från europeiska och nordamerikanska antikhandlare.

Önskade parisaren beskåda några av historiens vackraste möbler kunde han göra det här. Ja, i ärlighetens namn är många av världens mest påkostade antikmässor, som

denna, till sin kvalitet att jämföra med en bättre svensk museisamling.

Kanske är det dock själva möjligheten att äga dessa föremål som gjorde att den genomsnittlige besökaren skiljde sig betydligt från en vanlig museibesökare. I champagne- och ostronbaren syntes åtminstone lite fler sidennäsdurkar och italienska skor; samt på damerna lite fler märkesväskor och iögonenfallande smycken. Detta är inget kontroversiellt. Antikmässan utelämnade inga besökare. Alla är naturligtvis välkomna och såväl champagne som välklädda människor är förstås ett mycket trevligt inslag. Vad som dock gör mig lätt skeptisk till årets antikmässa var att de allra bäst placerade montrarna upptogs av franska kapitalstinna modehus såsom Chanel och Dior.

mar blivit mode

Audrey Tautou som Coco Chanel.

FOTO: EVERETT COLLECTION/BILDBYRA

På senare tid har förvisso såväl kläd- som smyckeindustrins kulturhistoriska betydelse uppvärderats, och ett intresse för djupare diskussion kring modet som något mer än det flyktiga och meningslösa är idag tämligen utbrett. Något som bland annat syns på våra svenska kultursidor.

Men genom att betala för de bästa platserna på en av världens finaste antikmässor skapar modehusen en artificiell bild av att även ha spelat en central roll inom det senaste seklets konsthistoria och på så sätt förstärks varumärket – liksom värdet för deras produkter. Kanske borde vi fråga oss: Varifrån kommer detta ständiga uppvärderande av modeindustrins bedrifter? Är det männe, som medveten strategi, delvis från modehusen själva?

DET VAR MED LÄTT bävan som jag veckan därpå märkte att det beryktade Musée Carnavelet, museet över Paris historia som i sin rika samling erbjuder alltifrån ovärderliga porträtt på Robespierre och Napoleon till ett återskapande av Marcel Prousts sovrums,

dessutom ett av mina favoritmuseum, skulle visa en påkostad Louis Vuitton-utställning. Jag påstår inte att det måste vara ointressant att titta på koffertar från "1854 och framåt", men det kan knappast sägas vara relevant för museets inriktning.

För det andra är utställningen tämligen tveksam till och med vid en granskning utifrån ett kulturhistoriskt eller estetiskt perspektiv.

En väsksamling som för övrigt kommer rakt ifrån Louis Vuittons eget museum, som ligger vägg i vägg med företagets försäljning i Asnières, och som nu klivit in i ett statligt museum. Bättre marknadsföring för modehuset kan knappast föreställas.

För mig personligen är dock inte problemet modehusens strategi utan hur naiva kulturarbetare och kulturjournalistervarit i sitt bemötande. Istället för att ställa kritiska frågor ses varje ny exponering av modevärldens historia som något otroligt befriande. Något som stofila och konservativa skribenterna velat förtiga. Ja, det finns alltid en rad mer eller mindre goda argument för att vi-

sa varför valfri historisk modeutställning är betydelsefull och utgör en livfull kontrast till den underförstått trista museivärlden. Men sällan hörs någon kritisk röst till varför det är opassande, oviktigt, eller rentav en ganska krass marknadsföringsstrategi via skattefinansierade institutioner.

DET ÄR KNAPPAST ETT problem som är begränsat till Frankrike. På Röhsska museet i Göteborg pågår just nu en Coco Chanel-utställning. Dit kan den hågade gå för att se trailern för den senaste filmen om Chanel, naturligtvis romantiserad och lätt ohistorisk, för övrigt till stor del bekostad av modehuset självt. Varför betalade klädesföretaget mångmiljonbelopp för en sådan film? Gissa.

En liknande fråga kan ställas beträffande Louis Vuittons delvis egenfinansierade utställning på Musée Carnavelet. Modehusets samarbete med nazisterna under Vichy lär dock knappast bli föremål för någon utställning – men det är väl ingen som undrar varför? ❀

Forskning utan forskare

Den pågående utställningen på Moderna museet har fått stark kritik. Inte minst är det konstnärernas inriktning mot forskning som har ifrågasatts, konstaterar **Johan Lundberg**.

DET ÄR NATURLIGTVIS glädjande att Axxs ifrågasättande av konstnärer som "forskare", tycks ha vunnit gehör hos betydande delar av konstkritikerkåren. De svenska kritikerna har nämligen – med undantag för några landsortsskribenter och DN:s Sinziana Ravini – förhållit sig ytterst skeptiska till Moderna museets pågående utställning med svensk samtidskonst. Inte minst har just konstnärernas självpåtagna roller som "forskare" ifrågasatts.

Mindre glädjande har det dock varit att ta del av hur illa som utställningens försvarare har argumenterat i sina debattinlägg – vilket gäller allt från museets intender till de konstnärer som har försvarat idén om konst som forskning. Redan i utställningskatalogen fanns det emellertid anledning att dra öronen åt sig, när det kom till kuratorernas sätt att motivera de enskilda konstnärernas närvaro. Vilket inte sällan skedde på ett sätt som var svårt att ta på allvar. Att utställningen ger ett knastertorrt akademiskt intryck är således en sanning med modifikation, låt vara att det humoristiska inslaget i en text som den nedanstående sannolikt är rätt ofrivilligt.

Viktor Kopp målar choklad. Som en del i hans undersökning av det måleriska bildrummet har han sedan 2007 i flera sviter återkommit till chokladkakan som motiv. I kraftig uppförstoring och genom en nyfiken utforskande blick visas chokladens rutmönster. Varje målning är samtidigt flera mindre bilder. Kakans högljätt närmar sig monokromens serena stillhet, medan de illusoriska målade mellanrummen dramatiskt avtecknar sig som belysta eller skuggade sänkor. Målningen buktar in och ut i ett spel mellan realism och abstraktion. Som om den vill vara både choklad och färg.

I början brukade Viktor Kopp låta sina initialer avtecknas i chokladen. Versalerna V och K framträdde nedsänkta i färgen som ett skämtsamt firmanamn. Målningarna från 2010 präglas mindre av den sortens humor och mer av allvar. Kanske till och med av sorg. De byggs upp av en tyngre och mörkare kulör än tidigare och med tydligare rester av den måleriska akten.

Viktor Kopp's chokladytor fixerar se-

endet. Att de kommer ur ett undersökande av dörrar är därför inte förvånande. Inte heller den medvetna blinkningen åt såväl geometrisk modernism som popkonst. Målningarnas vertikala plan pekar tillbaka på sig själva. 'Se mig i min framställning som chokladdörr.' Så talar målningarna till betraktaren. Om färgen och om händelser i färgen. Om motivets realism. Och penseldragets.

Tidigare föreställde oljefärgen choklad. Nu är chokladen verkligen målad färg.

Det bör kanske påpekas att Viktor Kopp lika lite som andra konstnärer bör hållas ansvarig för receptionen av sitt eget *oeuvre*. Han är inte heller den konstnär som är mest representativ för den estetik som dominerar utställningen, vilken med en term hämtad från konstnären och Konstfack-läraren Gunnar Larsson kan sägas präglas av "hitte-på-konst".

FOTO: MODERNA MUSEET

Som exempel kan anföras Kajsa Dahlberg, som bidrar med en installation med sidor ur Virginia Woolfs *A Room of One's Own*. Dahlberg har samlat marginalanteckningar från de exemplar av boken som hon beställt fram på olika bibliotek. Idén är möjligen intressant för dem som aldrig lånat en bok på något universitets kursbibliotek. Men är den ens det?

VIMÅSTE NATURLIGTVIS tänka oss musei- och galleribesökaren som en i sig reflekterande varelse. Hans eller hennes hjärna skiljer sig knappast avsevärt från hitte-på-konstnärens hjärna. Galleribesökaren befinner sig alltså, får vi anta, konstant i ett mer eller mindre reflekterande tillstånd. Han eller hon åker buss, bil eller tunnelbana, flanerar på stan, shoppar, arbetar, läser tidningar, lyssnar på musik, läser biblioteks-lånade böcker med marginalanteckningar etcetera. Hela tiden sker för galleribesökarens del – alltså även utanför galleriet – ett möte mellan å ena sidan de egna förutfattade meningarna, kunskaperna och å andra sidan verkligheten. Det är ett möte som ger upphov till reflektioner: Varför ser staden ut som den gör? Vilka människor möter jag? Vem och vilka har läst biblioteks-boken före mig? Vad tänkte de på under läsningen? Varför är musiken som jag lyssnar på producerad på det sätt som den är producerad? Var-

för ser den konst som jag konfronteras med på museer, i gallerier, ut som den gör?

Våra kontinuerliga försök att besvara den här sortens frågor utvecklar oss som människor, de bidrar till att vi mognar som individer, till att vi medvetandegörs och förändras.

När hitte-på-konstnärer och hitte-på-kuratorer släpar in objekt på museer och gallerier som fortsätter att ställa denna sorts frågor, kan det naturligtvis tyckas vällovligt. Men att en hel del människor reagerar negativt är icke desto mindre förståeligt. Inte minst därför att de "reflektionsobjekt" som företrädarna för hitte-på-estetiken ställer ut på gallerier och museer – till skillnad från de objekt som möter oss i verkligheten – är utvalda för att få oss att tänka på ett visst sätt.

HITTE-PÅ-KONSTENS företrädare är säkerligen till sin merpart hyggliga och trevliga människor med ett demokratiskt patos och en humanistisk människo- och samhällssyn. Men det de sysslar med kan lätt uppfattas som vittnande om något helt annat. Nämligen att de underförstått att den gängse galleri- och museibesökaren är någon sorts heltigenom vegeterande varelse, som inte kan fås att reflektera med mindre än att man ställer vederbörande framför en musei monter, som i sin tur helst ska vara försedd med en beledsagande text av en kurator som så att säga ska leda in museibesökarens tankar på rätt spår. I just Kajsa Dahlbergs fall påpekas till exempel att hon

gör (...) oss medvetna om läsningens betydelse, att reception och tolkning är en del av upphovsmannaskapet. Ett eget rum / Tusen bibliotek skriver in sig i den tradition som tematiserar möjligheten för det egna förnuftet att skapa sig någon form av frihet, både i förhållande till andras berättelser och till ekonomiska system.

ATT HITTE-PÅ-KONSTEN har svårt att göra sig gällande beror, tror jag, på just detta: att man inte beaktar att människor faktiskt tänker konstant och att de hellre tänker och reflekterar fritt än på order av konstnärer och kuratorer som i sin tur har förläst sig på de senaste årens feministiska eller postkoloniala trend-filosofier. Jag misstänker kort sagt att de flesta människor upplever att den värld som vi lever i är tillräckligt gåtfull och spännande i sig själv, och att de inte behöver assistans för att upptäcka detta. ✨

FOTO: ERICH LESSING/BLBILBYRÅ

De första julklapparna

KONUNGARNAS TILLBEDJAN – de tre vise männen som anländer till stallet i Betlehem för att skänka det nyfödda Jesusbarnet guld, rökelse och myrra – är ett vanligt motiv i konsten. I Hieronymus Boschs (1450–1516) version är scenen inte så högtidligt skildrad som hos många andra konstnärer.

Bosch är en av konsthistoriens mest särpräglade målare, med en stil som var surrealistisk innan det fanns några -ismer, och med ett galleri av figurer som ser ut att härstamma inifrån djupet av de mörkaste mardrömmarna. Hans mest kända verk, *Lustarnas trädgård*, består av ett myller av människor, djur och fantasivarelser som gör obeskrivbara saker.

Boschs version av *Konungarnas tillbedjan* serväluppfosttrad, nästan tråkig ut, vid en första anblick. Den är en del av en triptyk, där scenen med de tre konungarna, Maria och Jesusbarnet utgör mittenpanelen och Josef förpassats långt bak på den vänstra panelen.

I stället omges huvudpersonerna av en bisarr skara människor. Inne i stallet står en grupp män, längst fram en figur med stor krona på huvudet, iklädd en röd drapering som han tycks vara naken (och likblek) under. Ovanför honom syns en man med askgrått ansikte som ser ut att vara helt klätt i päls, med en lysande röd näsa i mitten.

På stallets tak klättrar ytterligare män, utrustade med vad som ser ut som en säckpipa och ett skohorn. Det hela adderar ett minst sagt oroande intryck till en scen som i många andra målningar i första hand utstrålar högstämd helighet.

Boschs skräckfilmsartade stil får mig att tänka att han säkert skulle ha kommit bra överens med regissören David Lynch om de hade levt i samma tid.

JAG TYCKER BÄST OM porträttet av Balthazar, den konung som brukar avbildas med svart hy. Han bär en av konsthistoriens mest fantastiska dräkter: en helt vit kreation, med närmast arkitektoniska detaljer. På krage, axlar och armar sitter dekorationer som ser ut som gotiska ruccolablad. Längst ner på hans dräkt finns en freskliknande bärd med motiv av fåglar med människohuvuden och från de enorma puffiga ärmarna hänger stora, vita tofsar. ✿

Alla är drabbade

Roland Lysell har sett Peter Steins uppsättning av Oidipus i Kolonos på Berliner Ensemble. Det är en pjäs som sätter fingret på människans komplexa natur och fundamentala utsatthet.

PETER STEIN, på 1970-talet en av den tyska regiteaterns pionjärer, tillhör de konstnärer som i decennier uppehållit sig vid den europeiska civilisationens rötter, särskilt vid den grekiska kulturens och den atenska demokratins uppkomst ur kaos, rått barbari och hämndens logik. 1980 tolkade han Aiskhylos *Orestien*, vars sista del behandlar stadsstaten Athens grundande, i en magnifik iscensättning på Schaubühne am Halleschen Ufer i Berlin som gått till teaterhistorien. I år har han haft premiär på Sofokles *Oidipus i Kolonos* på Salzburger Festspiele, vilken nu visas på Berliner Ensemble.

Oidipus i Kolonos (406 f. Kr.) markerade slutet på den attiska tragedin. Året efter dess tillkomst besegrades atenarna av Sparta. I motsats till det tjugo år tidigare skrivna dramat *Konung Oidipus* (427 f. Kr.) tycks *Oidipus i Kolonos* på ytan sakna såväl spänning som dramatisk konflikt. Oidipus söker en plats att dö, ett land som vill ta emot honom och begrava hans stoft – men han är fullt medveten om sin förmåga att bringa den stadsstat där han avlider välsignelse som död och anspelar på detta i sina dialoger med Theseus, kungen av Aten, och Kreon, kungen av Thebe. Platsen, eumenidernas heliga lund i Aten, har han själv redan funnit.

Oidipus i Kolonos har ibland uppfattats som ett drama om försoning, men här blir accentueringen delvis en annan. De grekiska gudarna är principiellt omöjliga att förstå, de fattar beslut vi inte kan rubba utan bara foga oss i. Ödet driver oss framåt och det finns ingen väg tillbaka. Ingen tycks kunna undgå sin egen förbannelse. Gudarna hos grekerna representerar inte bara naturen, de utgör också i sig själva den natur som talar. Zeus medium är åskan och blixterna och precis som kören i *Oidipus i Kolonos* är vi barn av Gaia (Jorden) utsatta såväl för honom som för Hades, underjordens gud. Men samtidigt har gudarna hos Sofokles sina rötter i vårt eget psyke, varför människan ofta framstår som sin egen dödsbringare. Sålunda bevisar Oidipus kraftfulla förbannelse i dramat av sonen Polyneikes, som kommer för att söka beskydd och stöd för sina egna krigsplaner hos fadern, såväl att fadern inte kan övervinna det hetsiga i sitt psyke som att sonens kommande grymma öde är bestämt på förhand.

PÅ BERLINER ENSEMBLE visas i en lång scen hur alla är lika drabbade: Polyneikes med sitt i förtvivlan böjda huvud, dottern Ismene som håller händerna i kors över bröstet, dottern Antigone som knäböjer och den

blinde fadern som sitter och förbannar.

Klaus Maria Brandauer, tidigare mera uppskattad av bred publik än fackkritik på grund av sitt överdådigt retoriska utspel, har i Steins regi och med teaterchefen på Berliner Ensemble Claus Peymann som en av organisatörerna skulpterat fram tre högst fascinerande individualister: huvudpersonerna i Schillers *Wallenstein* 2007 och Kleists *Den sönderslagna krukan* 2008, och nu Oidipus. Som en blind och grästrippig åldring tvingas han, sedan han stapplande letts in från vänster av Antigone, att spela sittande med mörksminkade ögonlock i två timmar för att sedan resa sig och gå ned i sin grav. Rösterna väddar och darrar, medan kroppen skakar av skörhet och gesterna begränsas av de ofta tvetydiga orden. Att rollfiguren är blind tvingar Brandauer att avstå från blicken och använda sig av mycket nyanserad mimik för att återge gamlingens sinnesrörelser. Hans vetskap om sin egen orenhet får honom att hålla tillbaka sina tacksamhetsgester mot Theseus för att inte besmitta honom genom kroppslig beröring; åskådaren grips ständigt av den dubbelhet i åtbörderna som skapas i konflikten mellan uttrycksvilja och självinsikt, mellan hes klagan och rytande vredesutbrott. Som kontrast till detta får den äkta ömhetskäns-

FOTO: HERWIG PRAMMER/SCANPIX

lans sitt utlopp i kärleken till de båda döttrarna. Det finns något medvetet teatraliskt hos några av de övriga protagonisterna. Theseus är liksom sina vapendragare helt klädd i vitt med fotsid överrock och representerar med sin ljusa tolerans och frihetsvilja självfallet dramatikers och publikens ideal – han är ju kung av Aten. I Christian Nickels heroiska gestaltning är han helt igenom ädel. Theseus blir enligt den döendes egen önskan det enda vittnet till Oidipus död och således den ende i staten som har kontakt med den myt och den irrationalitet som är motpolen till grekernas uppenbara tro på förnuft och vetande. Ingen annan, inte ens döttrarna, får beträda den heliga mark där Oidipus försvunnit. Så förlämnar Sofokles också kungadömet, eller rent av enväldet, en dold och gudomlig kraft.

KREON, som söker tvinga Oidipus att återvända till Thebe, naturligtvis för att låta Thebe välsignas av Oidipus grav istället för Aten, spelas av den skallige och åldersrynkelige Jürgen Holtz. Helt klädd i rött och sittande i rullstol skapar han ett skräckporträtt av en skurklig tyrann, än listig, än hotande, ständigt mer intelligent än han ger sken att vara. Han och hans män kan blott övermannas genom fysisk kraft.

Stein är åtminstone sedan sin iscensättning av Nigel Williams *Klassfiende* 1981 känd för sin förmåga att koreografera manlig styrka och manliga slagsmål. Så också den-

na gång, vad gäller såväl Kreons militärgörngrå garde som Theseus väktarstyrka i vita kostymer och överrockar, särskilt i den scen där Kreons män först släpar bort Antigone med våld och sedan drivs ut, liksom till sist även Kreon själv. Allra bäst fungerar symbiosen mellan kroppsregi och skådespelarkonst i Dejan Bucins Polyneikesgestalt. Klädd i svart tätt åtsittande läder tolkar skådespelaren den unge sonens trotsiga kampvilja och övermod, samtidigt som han smidigt rör sig på scenen, intar olika poser och till sist faller på knä framför fadern i en kroppsställning som vi känner igen från figurer på grekisk keramik.

FERDINAND WÖGERBAUERS scenografi är enkel: en grön olivlund som omges av en tegelmur, där sol och skugga växlar och syrsor hörs ibland. Moidele Bickels kostymer är däremot högst raffinerade; Oidipus bär sålunda en clochardrock utanpå purpurtogan.

Slutet är märkligt. Stein låter åskan mullra och scenen explodera i en bländande blick innan en äldre budbärare gör entré och med en märklig småborgerlig distans berättar om Oidipus död, innan han förklarar att han förstår den som inte tror honom. Oidipus kropp tycks ha försvunnit, man vet inte om den stigit uppåt eller uppslukats av jorden. När Theseus kommer upp ur gravlunden berättar han att det han sett, som han inte får yppa, är något fasansfullt – det

rör sig alltså inte om en klassisk försoning. Han söker trösta de sorgeklagande döttrarna och förmår dem att acceptera att de inte kan få se den döde. Stödda mot varandra gör de sorti mellan körmedlemmarna som bildar häck, medan den ljusbestrålade Theseus välsignar dem till avsked. Men döttrarnas klagan upphör inte, trots Theseus förmaning, och vi i publiken vet, i kraft av det Antigonedrama Sofokles tidigare skrivit, vilket fruktansvärt öde de kommer att gå till mötes när de återvänt till Thebe.

VAD HAR DE GAMLA grekerna, mer förnuftsstyrda och irrationalitetsföraktande än vi, att lära oss? Kanske att människan saknar just förmåga att lära – precis som Oidipus aldrig förmår tygla sin vrede – och kanske skulle människan bli lyckligare om hon insåg detta och istället för att famla efter framsteg sökte acceptera vad som skiljer henne från gudarna. Den som ser Peter Steins iscensättning av Sofokles *Oidipus i Kolonos* leds inte bara in i ett teater- och konstmuseum utan lockas ständigt in i de frågeställningar utan svar som såväl ärgrekernas som våra egna.

Liksom Stein visar oss hur Brandauers Oidipus famlar efter vägen till graven när han kort före sin död blivit seende och kraftfullt rest sig, visar han oss hur Sofokles, om vi läser och gestaltar honom noggrant, pekar hän mot människans komplexa natur och fundamentala utsatthet. ✱

225 miljoner – till vad?

I dagarna höll SKL konferensen "Hållbar jämställdhet". Alliansregeringen beviljar ytterligare 80 miljoner till "jämställdhetsintegrering i staten" (JÄMI) i SKL:s regi, nu för 2011–2013. För 2008–2010 beviljades SKL 145 miljoner, trots att det i regeringsbeslutet uttryckligen står "högst 100 miljoner" för perioden. Vi är nu uppe i 225 miljoner. Vad pågår då, rent konkret? Syftet är att jämställdhetsperspektivet ska genomföra all verksamhet i kommuner och landsting, det ska finnas med "i alla led av beslutsfattande, planering och utförande av verksamheter."

I media har man kunnat läsa om några kommuners normbrytande jämställdhetsarbete där man diskuterat alltifrån könsbyten på bestick till experiment som bekräftar att "folk glör" om en kvinna sitter bred-bent och "vräker sig" på en stol – några fall jag tagit upp på min blogg.

Men i rättvisans namn, för att få ett hum om vad som verkligen uppnåtts för alla miljoner valde jag att ta del av en rapport. Ljungby kommun har låtit "Institutet för lokal och regional demokrati" utvärdera den jämställdhetsintegrering som pågått i tio månader, med sex månader kvar. Kommunen har anställt två "processledare", utsett en "styrgrupp", utnämnt "jämställdhetsstrateger" och valt över hundra "jämställdhetsombud". I rapporten, där man intervjuat involverade, kan vi läsa att "det finns en diskussion från intervjuerna kring att projektet skapats uppifrån och att det inte har funnits en efterfrågan ute i verksamheterna på dessa insatser, vilket gör att arbetet prioriterats lågt." Förvaltningschefen på Miljö- och bygghuset, också medlem av "styrgruppen", säger att "Det är inte ett så synligt eller upplevt behov som har tillfredsställts".

PÅ FRÅGAN "ANSER DU ATT PROJEKTETS SÄTT ATT ARBETA LEDER FRAM TILL JÄMSTÄLLDHETSINTEGRERING?" svarade bara 28,5 procent av de involverade "Ja". Som skäl anges att "projektet fortfarande är inne i en planeringsfas, och att det ännu inte syns några konkreta verktyg för att genomföra integreringen av jämställdhet." Inga "verktyg". Efter tio månader. Det framgår också att många blivit valda till jämställdhetsstrateger mot sin vilja och att chefer beklagat sig över att allt detta tar tid från övrig verksamhet. Varje arbetsplats är ju redan enligt lag skyldig att årligen uppdatera jämställdhetsplaner samt se till att dessa efterlevs. Jämställdhetsombuden uppges vidare vara "osäkra på sitt uppdrag", det vill säga vad detta går ut på, trots "processledarnas" genusutbildning. Som prioriterad framtidsatsning och skäl för ytterligare anslag anges därför "förtydligande av uppdraget" för både strateger och ombud, samt "utvecklande av verktyg" för jämställdhetsintegrering! Borde inte detta vara klart innan man pumpar in flera miljoner på implementering?

Det uppges att processledarna "har haft ett komplett motstånd" och att intresset är lågt. I slutdiskussionen öppnar man trots det upp för en utvidgning av arbetet till att omfatta inte bara kategorin kön utan även "etnicitet, religion, ålder, social tillhörighet och funktionsnedsättning". Processledarna talar om att allt är en process. Och detta är själva kärnan: en otydlig process, otydliga uppdrag och inga konkreta "verktyg" ska garantera fortsatt möjlighet för genuscoacher, jämställdhetsutvecklare och förändringspiloter att anställas som kommunens konsulter – alla andra saknar ju både kompetens och tid att ordbajsa dagarna i ända. Den kommunala verksamheten tycks, istället för att bli bättre, ha blivit lidande av detta uppi-från pådyvlade projekt. Läser de folkvalda inte resultatrapporterna från sina satsningar? ✨

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik, verksam vid Uppsala universitet.

I korthet

Den mjuke mannens revansch

I en artikel i DN den 21 november skriver Jens Liljestrand om SVT:s serie *Våra vänners liv*. Den handlar om ett gäng killar som går runt i kofta, dricker varma drycker tillsammans, pratar känslor och går hem till sitt efter "killkvällen". Liljestrand myser över den nya mannen som träder fram. Här finns inga stereotypa män som super, slåss, spelar tv-spel eller bedrar sina kvinnor i smutsiga strumpor. Men hela artikeln låter ändå som en djup suck, tänk om det ändå vore så här fint – så att eftervärlden får se hur trevliga män kan vara och är. Men serien är naturligtvis bara en DN-skribents mjuka dröm i könsmaktens ordningens hårda verklighet.

Nu visar det sig att *Våra vänners liv* kanske är närmare sanningen än man kan tro. Australiensaren och arkeologen Peter McAllister ger i dagarna ut boken *Manthorology: The Science of Why the Modern Male Is Not the Man He Used to Be*.

Där konstateras att dagens män troligtvis är den sorgligaste grupp manliga *Homo sapiens* som någonsin vandrat runt på planeten. Bevarade 20 000 år gamla fotspår efter aboriginer i Australien visar att om Usain Bolt hade deltagit i jakten skulle han flåsat sist i gruppen. Greker som rodde runt i egeiska havet för ett par tusen år sedan kom upp i snitthastigheter som dagens manliga OS-roddare bara kan nå när de tar i som mest, och då bara under kortare sträckor. Idag har män 40 procent mindre benmassa än dessa hårdingar.

Muskulösa män var också våldsamare än andra: McAllisters studier på vikingar, bärsärkarna, visar att de mest aggressiva och muskulösa också hade fler barn, med fler kvinnor. Men det är slut med det nu. Förr betydde muskulös styrka allt för fortplantningen, idag sällar långa fängelsestraff och kvinnor (som gillar biffiga karlar för kortare relationer, men inte i längden – tänk p-piller) bort dem. Det fina i kråksången är enligt McAllister att de mjuka koft-männen tidigare fick uppfostra de brutala männens barn, som kom från deras kvinnors tidigare relationer. Idag får Liljestrands drömmän med sina spensliga armar ta hand om sina egna barn, och därmed också den framtida genpolen. Skicka teet.

Fredrik Sandberg

Lexikon över bedertagna åsikter

Café, av fr. *café*; tidigare kallat kaffehus, numera amerik franch-kedj f bl a **caffé latte**.

Ej att förväxla med vare sig utländska coffee shops eller etablissemang med kaffeflickor. Se även Bordell, Champagne, Cappuccino.

Canova, Ant., it. bildh. Mästare i att framställa kvinnlig skönhet. En exponent för mkt förlegat kvinnoideal som sannol är svårt att hantera i dagsläget utan förbud. Se även Caravaggio, Censur, Jessica Kempe, Eva Ström.

Cappuccino, fr it cappuccio, "kapuschong", "huva", fr den bruna nyansen på kapucinermunkarnas huva, kaffedryck. C är i Italien en populär frukostdryck, som i Sverige under de senaste decennierna kommit att ersättas alltm av caffè latte, det främsta nöjet f föräldralediga storstadsbor. Viktig markör inte minst f manliga feminister. Se även Jens Liljestrand, Mjuka män, Kram, Café, Caffé latte.

Caravaggio it. mål., Rafaels lärj. Naturalist. Många efterföljare o efterapare, av vilka de flesta är nazister. Se även Canova, Jessica Kempe, Eva Ström.

Casanova, it. äfventyrare, f. 1725 Venezia, känd manschauvinist sannolikt skyldig till talrika brott av karaktären sexuellt ofredande. Se även Thomas Bodström, ROKS, djur, Julien Assange.

Celibat, lat., ogift stånd (om män), fr. Greg. VII tvång för rom. kat. präster, i den gr. kyrk. Endast f biskopar. Numera hvdsklgn uppfattat som orsak t diverse sexuella

perversioner o ofredanden. Se även Maria Schottenius.

Censur, lat., pröfning, granskning. Af staten påbjuden granskn. Från att ha ogillats under efterkrigstiden har c på senare tid kommit att ses med allt större gillande. En rad åsikter och företeelser har visat sig vara i behov av c för att därmed upprätthålla demokratin och fördomsfriheten i samh. Sålunda finns anledn att censurera de flesta åsikter som ej överensstämmer med de åsikter som är sant demokratiska och fördomsfria.

Champagne (-), vin fr den ford. fr. prov. C. Musserande gm jäsnings på buteljer. I öfverkl populärt inslag f att leka vattenkrig, i medelkl populärt insl f att leka öfverklass. Se även Kaffeflickor, Noppes, Cigarr.

Chauvinism fr., öfverdrifven patriot, eröfr-lystnad. Efter en fig. (Chauvin) i ett af Scribes lustspel. Numera allm vedertaget skällsord, anv i syfte att diskreditera alla som finner värde i västerländsk kulturtrad. Se även Konservativ, Nyliberal.

Chevre fr ordet f "get". Ett stort antal osttyper tillverkade av getmjölk, de flesta mjuka och av fr urspr. Numera en stående ingrediens i liberal mattradition. Se även Surdegsbröd, Caffé latte.

Cigarr, sp., liten rulle af tobaksblad, består af inlagan, ombladet. Symbolisk omskrivning för diverse former av sex o ekon förtryck. Se även Freud, Lacan, Brukspatron, Punchveranda.

Cirkus, lat., aflång kapplöpn.-bana hos romarne. Äfven föreställn.-lokal för konstberidare. I beteckningen NYC. en form av gränsöverskr och väldigt kreativ samtidskultur, gärna exekverad inne i stora plastbollar. Se även Berlin, Surdegsbröd, Eldslukare, Carl-Johan Vallgren.

Citat, lat., anfördt ställe ur en skrift. -ion, anfördt ställe, anförande af en förfs ord. citato loco, (förk. c. l.), lat., på anfördt ställe. cité, fr., stad. citera, lat., anförda l. åberopa ett ställe i en skrift. Numera verdetagen skönlitterär teknik i syfte att tänja på roman- och poesigenrernas gränser. Se även Fabian Kastner, Intertextualitet, OEI.

Cornelis, Cornelis Vreeswijk f 1937, d 1987, nederländsk-svensk trubadur, kompositör och poet som, efter sin död, kommit att ses som Sveriges sv på Serge Gainsbourg l. 1900-talets svar på Carl Michael Bellman. C:s sätt att bygga upp sina texter med en fast personkrets av rucklare med ett 1700-talsmässigt ordföråd samt texter om behovet av fred och hela skor har haft ovärderligt inflytande på sentida trubadurer som Stefan Sundström och Wille Crafoord, vilka också tagit till sig den gransioist upplåsta självbilden. Se även Cirkus, Casanova, Transvestit.

Cyniker, gr., filos., medlem af cyniska skolan; rå, ohysad msk. cynisk, gr., »hundaktig», rå, ohysad. Se även Nyliberal, Konservativ, Reaktionär.

VIKBODAGBOK DEL 1

GRÄNSSNITT MOT VÄRLDEN

Vikbolandet, vecka 46. Shakespeares sonetter i nyöversättning. Mobilmasten lyser. Landet mellan Wijka: hösten härute är ett gränssnitt mot resten av världen, dovt kolorerat. *Shall I compare thee to a summer's day?* Det är belagt: människan ser vad hon behöver se. Täta receptorer. Andra däggdjur lär sakna två färgfält. Låga tunga moln gör alla uthus svarta; ingenting ska längre vara grönt. Vi planerar

för en renovering och väntar på att Ingemar ska rensa ur lillstugan som är belamrad med prylar: redskap, verktyg, två flagnande stolar, ett fågelbad i mosaik från 1960-talet, hushållsvåg från Lindells Vågfabrik AB, små askar i plåt med muttrar, spik, nubb ... Säg att den är tvåhundra år - stugan verkar inte finnas

med i hembygdsbokens längder. En gammal bak- eller drängstuga? Ohyvad timmervägg, massiv vitkalkad ugn, brant stupande lofttrappa. Detta ska bli arbetsrum; skrivrum. El ska dras in; isolering kanske läggas till. I vedbon väller vedträna fram. Fars dag. Socialdemokraternas partiordförande, Mona Sahlin, ställer sin plats till förfogande. Omgivna som vi är av den här allsmäktiga naturen, skrev Ralph Waldo Emerson, *why should we be such hard pedants, and magnify a few forms?* Ordet jag sökte var "brådstörtad". **Ola Klippvik**

” Granska och analysera allt som är naturligt, den rent naturliga människans handlingar och begär, och ni kommer bara att finna förfärliga saker. Allt som är vackert och ädelt är resultat av förnuftet och beräkningen. Brottet, som det mänskliga djuret fått smak för i sin mors mage, är ursprungligen naturligt. Dygden däremot är artificiell ...

Charles Baudelaire, Konstkritik.

Axess Julquiz

Läsekretsen erbjuds ett alternativ till helgens excesser med en tentamen på det år som gått i Axess. Vi hoppas att vår frågesport blir ett stimulerande huvudbry och test på kunskap och bildning. Upplägget är bedrägligt enkelt: 14 frågor från 2010 års nummer av Axess magasin. Domaren är enväldig och vinnaren presenteras i 2011 års första nummer av Axess. En flaska Moët & Chandon står på spel!

God Jul och Gott Nytt År!
Axess redaktion

1 Vilken provins beskrivs som en museistat där sovjetsystemet lever vidare 18 år efter Sovjetunionens upplösning?

- 1 Abchazien
- x Transsylvanien
- 2 Transnistrien

2 Vad i historien måste man ner i för att förstå Carl von Linné?

- 1 Källor
- x Bråddjup
- 2 Dossiér

3 Vad var det som Joseph Roth tog sig 1939?

- 1 En älskarinna
- x Ett glas eller två
- 2 En tupplur

4 Vilket slags kött leder inte till melankoli, enligt Robert Burton?

- 1 Lammkött
- x Björnkött
- 2 Kaninkött

5 Vad är för Thorsten Jonsson resultatet av samhällets tillkortakommanden?

- 1 Utanförskapet
- x Ernest Hemingway
- 2 Den undermåliga servicen på restaurang Tennstopet

6 Vad har humorforskare i en stor internationell undersökning funnit att vi främst skrattar åt?

- 1 Åt det som får oss att känna oss smartare än andra
- x Åt oss själva
- 2 Åt fräckisar

7 Varför är Lars Vilks rondellhund bra?

- 1 Den provocerar
- x Den klargör kulturella och politiska motsättningar
- 2 Den är på pricken lik en hund

8 Vilket av följande är inte ett bakverk?

- 1 Muffin
- x Mazarin
- 2 Stormufti

9 Vad engagerar och intresserar många än idag?

- 1 Grekernas syn på kärlek och erotik mellan norm och praxis
- x Normer
- 2 Praxis

10 Den djurälskande påven Paulus II avskydde att avkunna dödsdomar. Istället föredrog han:

- 1 Att döma brottslingar till att umgås med lamm tills de likt lammen blivit snälla
- x Att döma brottslingar till tvångsarbete vid katedralbyggen
- 2 Att döma brottslingar till långa fängelsestraff och tortera dem

11 Vem tyckte 1976 inte om hemska "experimentella" konstverk på Detroit Institute of Arts?

- 1 Jessica Kempe
- x Joyce Carol Oates
- 2 Johan Lundberg

12 Åt vad ägnar de manliga trädgårdsmästarfåglarna likt den urbana medelklassens män betydande tid i hopp om att attrahera en hona?

- 1 Skönsång
- x Att vackert inreda sitt hem
- 2 Surdegssbak

13 Vad ägnade sig Pierre Boulez åt efter det att han bränt ut sig i 35-årsåldern?

- 1 Att kontrollera hur kulturen ska minnas 1800- och 1900-talens musikhistoria
- x Att likt den kinesiske astrologen räkna ut sitt dödsdatum
- 2 Surdegssbak

14 Det motstånd som formulerats i Axess mot den institutionella konsteorin har huvudsakligen knutits till två internationella skribenter. Vilka?

- 1 Laurel & Hardy
- x Scruton & Dutton
- 2 Bröderna Bronnnett

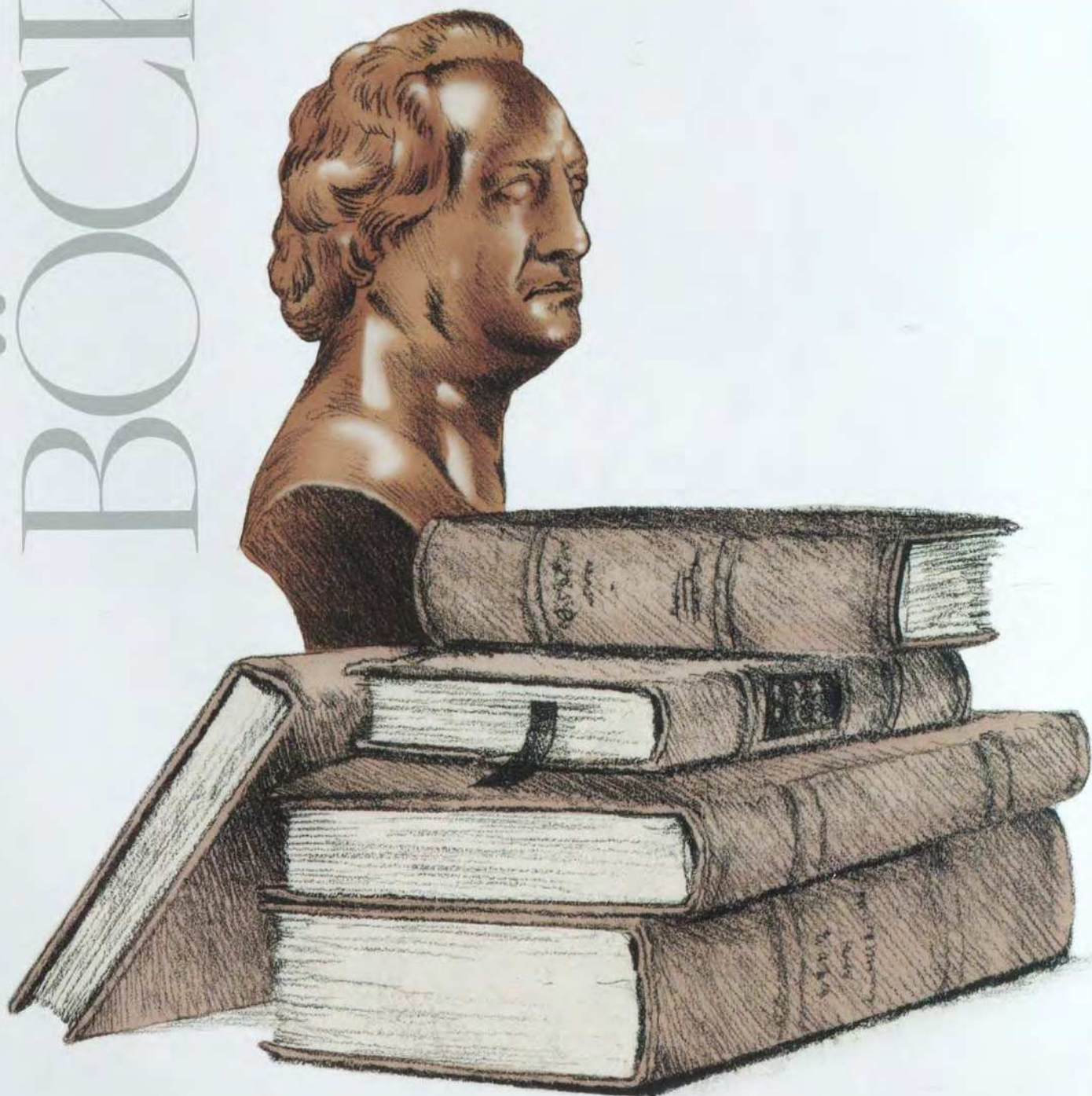

Skicka dina svar
elektroniskt till
red@axess.se
eller med traditionell
post till Axess Magasin,
Jakobsbergsg 2, 6 tr,
111 44 Stockholm.
Svaren ska vara oss
tillhanda senast
fredagen den
8 januari 2011.

BÖCKER

Bland detta nummers recensioner: *Dick Harrison hittar djärva teorier om lagbundna civilisationer, Ann-Sofie Dahl möter en ofrivillig överbefälhavare, Torbjörn Elensky ser en liberalofob på krigsstigen, Johan Hakelius läser om Graham Greenes familj och Barbro Hedvall läser om Johan Hakelius ladies.*

Tillåtelse att tänka rätt

I en text som behandlar 1700-talsfilosofen Thomas Thorilds sentens "Tänka fritt är stort, men tänka rätt är större", vilken pryder entrén till Universitetshuset i Uppsala, kan man läsa följande: "För hans tid (Thorilds) var det ännu möjligt att tro att det också inom samhällsforskningens område existerar sanningar som är lika absoluta som de naturvetenskapliga."

För humaniorastudenter som anländer till Uppsala universitet idag har Thorilds citat ingen självklar innebörd. Inte heller kommer deras eventuella tro på forskningens möjligheter att nå den faustiska "pudelns kärna" att stärkas av mötet med lärare och forskare, de som utan strid övergett sitt patent på kunskap till förmån för billighetsversionen "kulturell konstruktion".

Det må vara hur det vill med sanningen i filosofisk mening. Men nedmonterandet av sanningsbegreppet inom humaniora och samhällsvetenskap har varit ödesdigert. Varken neddragning av tjänster eller reduktion av forskningsmedel har gjort större skada. I samma stund som det humanistiska forskarsamhället övergav sin ambition att klarlägga och slå fast för att istället "tolka" vår tillvaro undertecknade det sin egen avskedsansökan.

Den som läser *Axess Magasin* är inte ovan vid vår kritik av akademins nivellerings- eller kulturens banalisering. Men jag skulle vilja hävda att en motrörelse mot det senaste halvseklets politisering och ideologisering av humaniora nu går att skönja.

Det var egentligen väntat. De poststrukturalistiska och postmodernistiska idéer som länge dominerat universitetens seminarier har varit illa lämpade att väcka entusiasm för forskning eftersom de helt och hållet har underkänt värdet av den egna verksamheten. Vetenskapen har ju, om man ska tro till exempel filosofen Michel Foucault, bara varit en del av ett maktutövande, det vill säga bättre lämpad för machiavelliska politiker än för försynta akademiker.

Möjligen är det just det kunskapsförakt som präglade postmodernismen som får nya generationer av humanister att istället blicka bakåt för inspiration, till en tid före 1968. I detta nummer av *Axess Magasin* möter vi bland annat den brittiske filosofen John Armstrong. Han vitaliserar i sin forskning den inflytelserika 1800-talstänkaren Matthew Arnolds tankar. Arnold pläderade för en humaniora som kunde "get to know, in the matters that most concern us, the best that has been thought and said in the world".

Den som för ett ögonblick stannar upp och reflekterar över innebörden i Arnolds ord finner en ödmjuk programförklaring för humanioras existensberättigande. En appell för en vetenskap som självsäkert vågar skilja mening från meningslöshet, höja sig över det mediokra och sikta mot det komplexa; för en forskare en långt mer entusiastisk tanke än den av Foucault uttryckta åsikten att skillnaden mellan maktutövande och undervisning är marginell.

Det tydligaste tecknet på att postmodernismens dominans är på väg att brytas finner man dock i den akademiska utgivningen. Samtidigt som den postmoderna franska filosofin, under titeln *Thinking the Impossible*, sorteras in som "filosofihistoria" av Oxford University Press verkar intresset för klassisk humaniora vara på väg tillbaka. I föreliggande nummers temarecension diskuterar Dick Harrison två forskare som i just Arnolds anda tar sig an världshistorien och har modet att leta efter både lagbundenhet och sanning. Genom att ta sig rätten att "tänka fritt" kan de greppa det svåra och känsliga ämnet om vad som skapar civilisation. Det är ett första steg. Kanske blir det också snart tillåtet att "tänka rätt".

Mattias Hessérus
är recensions-
redaktör för
Axess Magasin

Mattias Hessérus

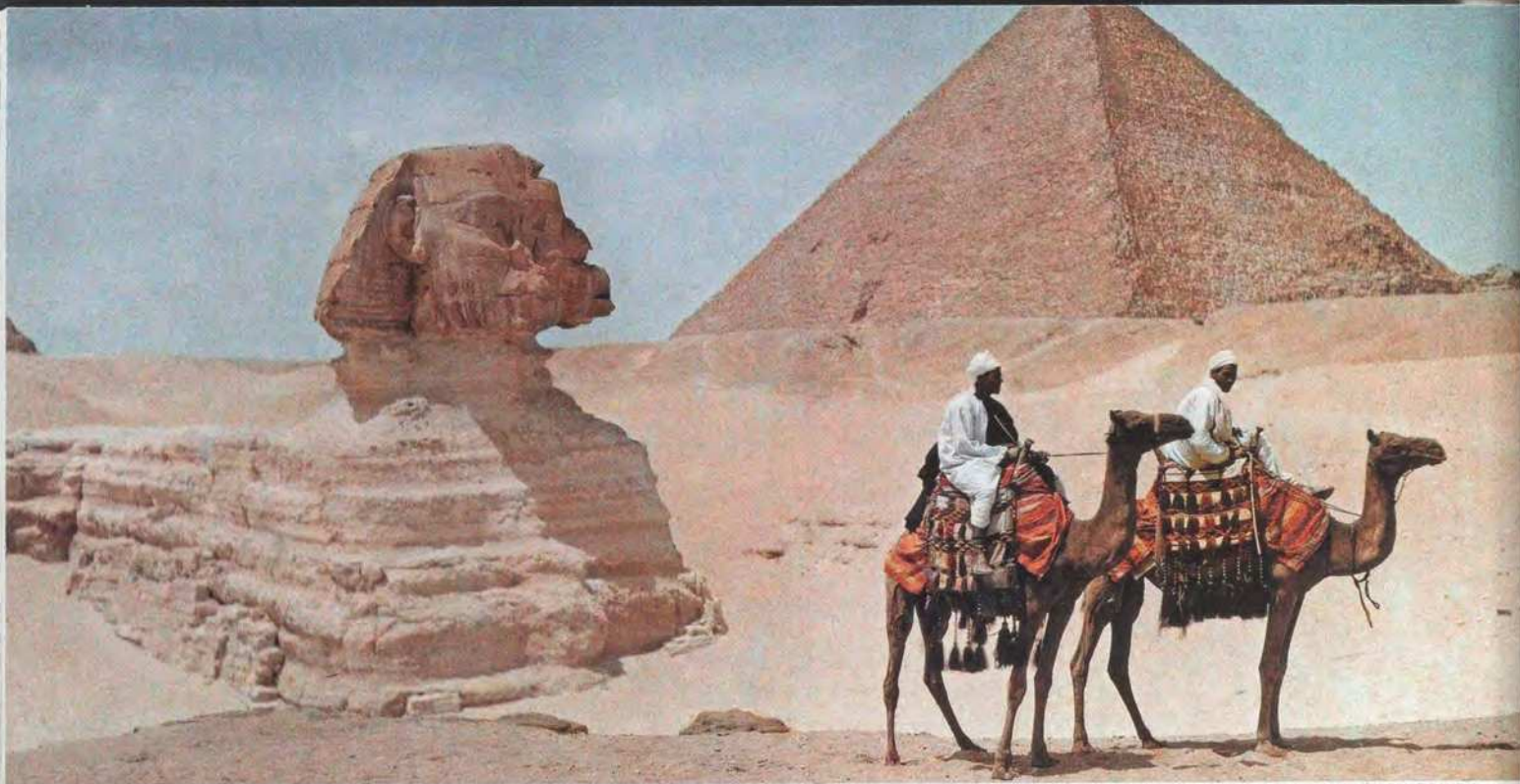

FOTO: HANS HILDENBRAND/NATIONAL GEOGRAPHIC SOCIETY/CORBIS/SCANPIX

Den lagbundna civilisationen

Vad utmärker en civilisation? Vad kan vi lära oss av de utslocknade världarnas historia? I två nya böcker tar sig forskarna David Wengrow och Ian Morris an historiens civilisationer i jakt på mönster och stora sammanhang. Dick Harrison stimuleras av två historiker som inte väjer för de stora frågorna.

HISTORIA

För någon månad sedan besökte jag för första gången Ugarit. Det är en stor ruinstad i Syrien, inte långt från Medelhavets kust, världsberömd inom arkeologi och kulturhistoria på grund av den epokgörande uppfinning som stadens kanaaneiska skrivare gjorde för mer än tre tusen år sedan: ett teckensystem där varje kilskriftstecken motsvarar ett ljudvärde, det vill säga vårt första alfabet. Här finns idag ett vidsträckt ruinområde med labyrintiska palatsruiner, en magnifik stadspart samt lämningar efter Baal- och Dagontempel som ännu inte är färdigutgrävda.

I Ugarit har en civilisation uppstått, blomstrat och gått under. Men alfabetet lever kvar, låt vara med andra tecken.

Tack vare de omfattande skriftliga läm-

ningarna av den ugaritiska civilisationen kan vi idag teckna en levande bild av de människor som levde där under bronsåldern, de köpmän och politiker som umgicks och förhandlade med hettiter, egyptier och minoer. Ruinstaden och dess dokument ger oss ett tithål in i en värld som onekligen är död, mördad av attackerande fiender under en av Främre Orientens många orostider.

Det unika med Ugarit är alfabetet och dokumenten. I övrigt vimlar det av liknande platser på jordklotet. Döda städer, övergivna tempel, ensamma pyramider och statyer, väggmålningar som dolts av ökensand eller jorderosion – de flesta länder, från det arktiska Grönland till det tropiska Afrika, kan visa upp mängder av civilisationer som inte längre finns. Ruinerna pockar på vår uppmärksamhet. De ställer frågor och utmanar oss. De fascine-

rar, väddar till fantasin och stimulerar vår vetenskap.

Vad utmärker en civilisation? Vad kan vi lära oss av de utslocknade världarnas historia? Hur hanterar vi minnet av ruiner likt dem i Ugarit? Hur stora är skillnaderna mellan en gammal civilisation och en nuvarande? Kan historien om civilisationernas uppgång och fall vara en nyttig läromästare, eller rentav en guide till framtiden?

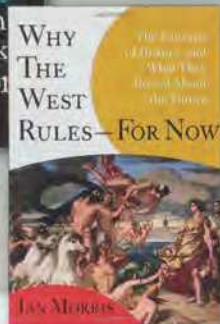
Den typen av frågor är centrala för två nyutkomna böcker, David Wengrows *What Makes Civilization?*, *The Ancient Near East and the Future of the West*, och Ian Morris *Why the West Rules – For Now. The Patterns of History, and What They Reveal About the Future*. Böckerna är väl värda vår uppmärksamhet, såväl uppskattande som kritisk, både för deras konkreta budskap och för de tankar författarnas ambitioner väcker hos läsaren. Sällan blir historiker och arke-

**WHAT MAKES CIVILIZATION?
THE ANCIENT NEAR EAST
AND THE FUTURE OF THE
WEST**

DAVID WENGROW
Oxford University Press 2010

**WHY THE WEST RULES
- FOR NOW
THE PATTERNS OF HISTORY,
AND WHAT THEY REVEAL
ABOUT THE FUTURE**

IAN MORRIS
Farrar, Straus and Giroux 2010

ologer lika spännande som när de söker ta ett helhetsgrepp om civilisationer.

David Wengrows bok är framför allt en vetenskapligt uppdaterad genomgång av framväxten av stadsbaserade civilisationer i Främre Orienten, med fokus på utvecklingen i Mesopotamien och Egypten. Han analyserar uppkomsten av kungariket och imperiesystem, religioner och gudomligheter och inte minst mängder av aspekter av vanligt vardagsliv (matlagning, husbyggnation, etcetera). Huvudfokus ligger på perioden från 3000 till 2300 f.Kr., det vill säga den era som förknippas med sumerer och akkader i Mesopotamien och med Gamla riket i Egypten.

Inte sällan är David Wengrows text öppet polemisk. En av fienderna är Samuel P. Huntington (1927–2008), vars tes om de sinsemellan avgränsade civilisationernas konflikter fungerar som ett rött skynke på den wengrowska tjurfäktningsarenan. Självt betonar Wengrow den långsamma, gradvisa framväxten av civilisationer. Både det egyptiska och det mesopotamiska kulturkomplexet hade, påpekar han, ett gemensamt ursprung i en "cauldron of civilization". Det ömsesidiga beroendet förstärktes i och med den andliga, sociala och ekonomiska korsbefruktnings som blev följden av millennier av personliga möten mellan folk från olika hörn av Främre Orienten. Just detta – kulturkontakter – är för Wengrow essensen i själva civilisationsbegreppet. Utan öppenhet och kulturmöten skapas inga civilisationer.

Ett av David Wengrows bästa exempel är hämtat från religionshistorien. De mesopotamiska och egyptiska rikena uttryckte kulturell identitet i sina respektive

religioner, särskilt i framställningen av gudomligheter. Sättet på vilket gudarna dyrkades var emellertid likartat, liksom de material som kom till användning vid tillverkningen av kulturföremål. Hella den främreorientaliska religionshistorien blir i och med detta en berättelse om kulturblandning och kulturella lån, med blomstrande långväga handelsleder som följd (exempelvis de rutter som aktiverades när lapis lazuli hämtades från Afghanistan). Att kilskriften, vårt första kända fungerande skriftsystem, utvecklades berodde på det behov som uppstod när varor måste hanteras och bokföras. Skrivkonsten uppfanns inte för att glädja profeter och poeter utan för att kulturmötena ställde allt högre krav på byråkrater och köpmän. Wengrow gör även en poäng av att de resulterande civilisatoriska kontaktnäten fick en betydligt större omfattning än de flesta av oss är medvetna om. Främre Orientens urbaniserade civilisation var mycket större än det område som associeras med Egypten, Palestina, Syrien och Irak. Stora städer grundades även vid handelsleder i östra Iran, i Centralasien och på Arabiska halvön.

Ett annat av Wengrows viktigaste argument är att vi idag har en märklig dubbelsyn när det gäller synen på det forntida Främre Orienten. Å ena sidan hyllar vi epoken som vårt samhälles vagga, bland annat på grund av alfabetet. Å andra sidan betraktar vi hela kulturkomplexet som exotiskt och bisart, fullt av onda gudar, vrede demoner och levande mumier – se bara på öppningsscenerna i filmer som *Exorcisten* (1973) och *Blade Trinity* (2004). Wengrow menar att de forntida civilisationernas skräckimpregnerade inträde i vår vardagskultur beror på ett trauma som är lånat till de senaste två seklerna europeiska historia. I synnerhet det tidiga 1800-talet var, menar Wengrow, formativt i denna process. Vid denna tid sammanföll det romantiska intresset för det

dunkla, känslomättade och fjärran förflutna med rädslan för *l'ancien régime*s blodiga återkomst. Den nya tidens män och kvinnor, inte minst i Frankrike, fruktade att representanter för störtade dynastiska maktsystem skulle resa sig ur sina feodala sarkofager, rycka ut de revolutionära pålarna ur sina bourbonska kroppar och vandra över republikens land likt hämndlystna vampyrer från 1700-talet. Det är i detta ljus Wengrow betraktar både den vetenskapliga expedition som åtföljde Napoleon Bonapartes fälttåg till Egypten och utställandet av fornfynd på det nygrundade museet i Louvren. Man hade behov av att skapa en civilisatorisk och historisk metafor till nutidens hotbilder, en visuell traumahantering med blicken bakåt.

På denna punkt är jag dock skeptisk. För det första är avsnittet om nutidens uppfattning av Främre Orienten alldeles för kort. Wengrows hypotes blir föga mer än en skissartad framställning. Han presenterar åsikter snarare än övertygande insikter. För det andra återfinns den dubbelhet som Wengrow associerar med vår bild av Främre Orientens forntid även i vår syn på andra epoker. Vår bild av antiken präglas både av filosofer och vetenskapsmän i Athen och Alexandria och av blodtörstiga romerska kejsare som vältrar sig i orgier. Hollywoods framställning av medeltiden består å ena sidan av höviska riddare och himlastormande katedraler, å andra sidan av förnuftsfiendliga munkar, förödande krigshärjningar och Satan själv. Lägg därtill att många av de främreorientaliska demoner som befolkar nutida populärkultur har sina rötter i Gamla Testamentet, det vill säga i den judisk-kristna tradition som har förvalts och vidareutvecklats under millennier efter det att pyramiderna restes vid Nilen och ziqquraten vid Eufrat och Tigris. Förvisso fick jag spontana Lovecraft-rysningar när jag för några år sedan kikade ned i de väldiga cisterner i den övergivna staden Sergiopolis i syrisk öknens, men det berodde mer på personliga läsvanor än på en specifik orientalistisk diskurs.

Om vi vänder oss till Ian Morris bok *Why the West Rules - For Now* finner vi ett helt annat utgångsläge. Främre Orientens riken finns med, men i gott sällskap av många andra sedan länge fallna imperier i Väst och Öst, framför allt i Europa och Kina.

Ian Morris huvudfråga är mycket större än det problem som konfronteras av Wengrow: Varför har västvärlden dominerat jordklotet under de senaste två seklerna? Morris ger inte mycket för de hävdvunna teorierna, vare sig de förklaringar som pekar på långa, strukturella skillnader i materiell kultur och ideologi eller de som sö-

Artefakt från Ugarit.

ker svaret i plötsliga förändringar, kortvariga konjunkturen och specifika omständigheter. Enligt Morris måste svaret sökas genom en vittomfattande djupdykning i historia och förhistoria. Att begränsa analysen till en studie av de senaste seklerna, eller ens till perioden efter 1500, är i Morris ögon likvärdigt med att sätta krokben för de egna ambitionerna. Utan ett långt – mycket långt – tidsperspektiv kan gåtan aldrig lösas. Eller, som den av Morris citerade Winston Churchill hävdade: "The farther backward you can look, the farther forward you are likely to see." Följaktligen spänner Morris bok över hela det mänskliga förflutna, från och med Homo habilis första framträdande i Afrika.

Why the West Rules – For Now är mycket välskriven, en veritabel fröjd att läsa och svår att lägga ifrån sig. De narrativa kneparna är otaliga: välfunna populärkulturella referenser, kontrafaktiska historieexperiment ("vad hade hänt om kineserna kommit till Amerika på 1400-talet?"), fiktiva utomjordingar som iakttar utvecklingen, och så vidare. Men boken är mycket mer än så. Jag har sällan tagit mig igenom ett verk som så öppet och självmedvetet ifrågasätter några av de mest allmänt accepterade utgångspunkterna för vetenskapligt tänkande inom humaniora och samhällsvetenskap. Morris är stolt medveten om detta och slår närmast på trumman för sitt systematiska tabubrytande.

Den historiska vetenskapen skänker oss, slår Morris fast, möjligheten att etablera lagar för mänskligt handlande över tid. Oavsett hur många intelligenta och däckkraftiga individer som framträder på jordklotet och hur många oförutsedda naturkatastrofer som inträffar är civilisationernas utvecklingshistoria lagbunden – och därmed förutsägbar. Morris menar sig också ha funnit det slutliga svaret på gåtan om vad som överhuvudtaget driver människor att förändra världen. Han döper lösningen till the Morris Theorem: "förändring orsakas av lata, giriga och rädda människor (som sällan vet vad de gör), vilka söker efter lättare, mer vinstgivande och säkrare sätt att göra saker". En följd av detta resonemang är att Morris menar sig kunna förutspå framtiden, åtminstone på ett strukturellt plan.

Det redskap Morris nyttjar för att hantera alla fakta och bygga upp sin omfattande syntes är en kombination av biologi, sociologi och geografi. Det sista är ojämförligt viktigast. Biologiska och sociologiska lagar avgör historisk utveckling ur ett globalt perspektiv, medan geografiska lagar "determinerar" skillnaderna mellan Väst och Öst. Geografin

bestämmer varför vissa civilisationer seg-rar och andra förlorar. Historien bestäms av hur människor i sitt vardagliga liv anpassar sig till de trau-man som frambesvärjs av geografiskt fastlagda förutsättningar, vilka yttrar sig i form av kriser likt klimatproblem, resursbrist, sjukdomar och folkvandringar.

Det var alltså geografin, och inget annat, som avgjorde var och när civilisationer började utvecklas, och hur de senare förändrades. För att mäta denna utveckling laborerar Morris med ett ambitiöst index på samhällsutveckling (som han ägnar ett appendix åt att förklara närmare). Till variablerna hör mängder av element, vilka bland annat vilar på livsmedelsproduktion, dagligt kaloriintag, demografisk storlek, förmåga att föra krig, med mera, företeelser som alltid har varit utsatta för geografins diktat. När samhällsutvecklingen resulterar i nya utmaningar förändras de krav människan måste ställa på sin miljö, varför geografin ideligen presenterar nya scenarion. Eller som Morris konstaterar, "rising social development creates the very forces that undermine it". Indiska oceanen och Atlanten, de eurasiatiska stäpperna, Sydinas bördiga risåkrar – alla har de vid ett eller flera historiska tillfällen varit av fundamental betydelse för uppkomsten av segerrika civilisationer.

Att västvärlden har framstått som seg-rare under de senaste 200 åren beror, menar Ian Morris, först och främst på Atlanten. Det var mycket lättare för europeerna att korsa Atlanten än för kineserna att korsa Stilla havet, detta helt bortsett från övriga kulturella, ekonomiska och sociala skillnader i kulturkretsarna emellan. Grundläggande geografiska betingelser – vindar och strömmar, vattenmassornas omfattning, avståndet – gjorde att europeerna fick ett försprång i ett kritiskt skede av historiens utveckling. Exploaterandet av Atlanten och dess kuster gav västländerna ett tillfälligt men betydande övertag. De stater som befann sig i bäst läge för att utnyttja det geografiska scenariot (först Storbritannien, sedan USA) byggde upp nya typer av imperier och ekonomier. Kombinationen av kol och olja, de energiresurser som tämjdes i den industriella revolutionen, och den atlantiska ekonomin gjorde att Väst segrade över Öst.

Observera imperfektformen:

"segrade". Inte "segrar" eller "kommer att segra". Med hjälp av sin kunskap om utvecklingens förmenta lagbun-

denhet och sitt samhällsutvecklingsindex förutspår Morris att Öst snart går om Väst under en dödlig kapplöpning med höga risker. Vi västerlänningar lär bli distanserade av kineserna inom det närmaste seklet, allra senast år 2103 e.Kr.

Det är svårt att läsa *Why the West Rules – For Now* utan att bli imponerad av den teoretiska djärvheten och den medryckande berättartekniken. Men problemen är många. Ett stort dilemma

är att boken inte är en egentlig världshistoria utan enbart en komparation av Väst och Kina. Indien och Afrika, med flera delar av världen, utelämnas. Ett annat, och ännu större, problem är att bokens analytiska mätinstrument inte fungerar.

Morris samhällsutvecklingsindex kräver tillgång till data som i själva verket ofta är onåbara. Ett belysande exempel är vår okunskap om folkmängden i Västeuropa under den fas av världshistorien som inleddes på 500-talet e.Kr., då Öst enligt Morris skall ha distanserat Väst i den ständigt pågående civilisationskampen. Morris uppfattning om europeisk demografisk och ekonomisk svaghet vilar i detta fall på ett föråldrat forskningsläge. Idag menar ingen tidigmedievalist att man kan vara säker på en storskalig nedgång i folkmängden, särskilt inte i norra och västra Europa, under perioden 500–1000. De senaste decenniernas forskning visar snarare på en kulturell transformation, från romerska kulturmönster (även bebyggelsemässiga dylika) till medeltida, än på en egentlig regression. Liknande dilemman inträder ofta när man synar bokens samhällsutvecklingsindex i sömmarna. Statistiken för äldre historia vilar i regel på lösa antaganden och gissningar som förvisso ser vetenskapliga ut när de kläds i sifferdräkt men lika fullt är föga mer än vaga hypoteser.

Det är lätt att vara kritisk mot både Wengrow och Morris. Nästan lite för enkelt. Den som vill besvara så här stora frågor är ju på förhand dömd att bli ifrågasatt.

Den förutsägbara kritiken till trots kan jag dock konstatera att det i båda fallen rör sig om uppfriskande och intellektuellt stimulerande böcker, två goda doser hälsosamt provocerande läsning. Att ställa de stora frågorna och våga uttala de stora svaren kan aldrig vara fel.

Dick Harrison

Kärnfullt om ideologins kris

Arets valrörelse gjorde nog klart för många av oss att kall teknokrati och krass ekonomism utgör grunden för det politiska samtalet idag. Ideologier na tycks vara bortglömda eller så göms de ängsligt undan för att partierna skall kunna röstmaximera.

En som funderade mycket kring detta problem var den framlidne brittisk-amerikanske historikern Tony Judt. Som socialdemokrat intresserade han sig naturligtvis för socialdemokratiens framtid. Och den tycks just nu inte alltför ljus, vare sig i Sverige eller Europa. I boken *Ill Fares the Land* analyserar Judt problemen och beskriver en möjlig lösning.

Boken må vara kort, men den är imponerande klar och kärnfull. Det är en vidräkning med våra moderna västeuropeiska samhällen, där Margaret Thatcher och den efterföljande nyliberala vägen får klä skott för det mesta. Men Judt är inte okritisk till vänstern. Han är till exempel starkt kritisk till hur nyvänstern på 60-talet förde fram individualistiska krav på samhället, vilka så småningom mynnade ut i renodlad identitetspolitik baserad på kultur, kön, sexuell läggning etcetera. Som företrädare för en äldre sorts demokratisk kollektivism avvisar Judt nyvänsterns vurm för individualism, eftersom den eroderar vår känsla för samhällsgemenskapen. För den gamla vänstern var samhälle, klass och gemenskap viktigt.

Judt ser problem med att 60- och 70-talets nyvästanter inte respekterade någon bredare kollektiv strävan eller traditionell auktoritet. Istället förespråkade man privatlivets intressen och önsknings, vilket Judt menar leder till moralisk relativism. Han ser nyliberalismen och nyvänstern som samma andas barn på grund av deras förespråkande av livstilsradikalism. Som en kontrast till den kulturradikala nyvänstern ställer Judt den gamla socialdemokratin, som han anser var både kulturkonserverativ och traditionalistisk.

Vänsterns låtgå-politik menar han ledde fram till att nyliberalismens anti-etatism och privatiseringskult nådde även långt in i de socialdemokratiska leden. Om Blair har Judt inte särskilt mycket gott att säga.

Sedan följer en fortsatt vidräkning av privatiseringens baksidor. Tidigare sag

ILL FARES THE LAND

TONY JUDT

Penguin 2010

man public service-begreppet som synonymt med *public responsibilities*, men Judt menar att entreprenörskulturen har tagit död på detta.

Ett annat stort problem han pekar på är den grasserande självupptagenheten, karriärismen och egoismen eftersom den försvårar altruism och gott uppförande hos medborgarna. Det har skett en nedgång i aktivt deltagande i de demokratiska processerna från medborgarnas sida och detta har skapat vad han kallar ett "demokratiskt underskott", vilket utgör en stor fara för hela demokratin.

Han är också kritisk till hur socialdemokratin under åren varit alltför okänslig för krav på autonomi och oberoende från medborgarna, vilket är viktigt eftersom demokratin kommer att förtvina utan engagerade och aktiva medborgare. Överhuvudtaget förespråkar Judt en mer medborgarorienterad demokrati, där staten utgör en omistlig aktör men ingalunda spelar huvudrollen.

Vilka lösningar ser då Judt? Vi behöver en moralisk berättelse. Judt framhåller här jämlikhetens betydelse. Vi måste minska ojämlikheten, eftersom den bidrar till en minskad samhällsgemenskap. Den får oss att förlora vår känsla för solidaritet, gemensamma mål och att vi är ömsesidigt beroende av varandra. Det krävs också att vi förbättrar utbildningen för de fattiga, men också att vi trycker tillbaka den självishet som har fått fritt spelrum i samhället sedan ett par decennier.

Judt är även kritisk till globaliseringen som lösningen på alla problem.

Han framhåller att globalisering på intet vis garanterar frihet och lyfter som exempel fram Kina – ett land vars medborgare har både låga löner och få rättigheter trots nationens internationellt sett starka och globaliserade ekonomi. Han uttrycker också oro över att globaliseringen ökar otryggheten, vilket ökar risken för att främlingsfientliga partier kommer att växa sig starka. Judt hävdar att vi känner oss mindre trygga nu än vi någonsin gjort sedan andra världskriget. Därför är statens pånyttfödelse nödvändig.

När de globala hoten växer kommer ordning att framstå som ett alltmer lockande alternativ för många. Om vi kan få demokrati, så vill vi ha det. Men, påpekar Judt, de flesta av oss söker framför allt trygghet. För de flesta människor är ordning och förutsägbarhet viktigare än liberala och demokratiska former, vilket riskerar att leda oss i riktning mot en ny sorts auktoritär politik. Judt förutspår därför att den framtida socialdemokratin kommer att vara en "defensiv socialdemokrati" som inte tar för givet alla de institutioner, rättigheter och lagar som 1900-talets stora reformer har gett oss, utan inser vikt av att försvara och bevara dessa.

Ett annat för socialdemokratin viktigt drag som Judt framhåller är försiktighet som vägledande princip. Överhuvudtaget tycks Judt ha tagit intryck av både Karl Popper och Edmund Burke, vilka också figurerar med citat i boken. Judt kommer inte med något himlastormande *make over*-koncept för socialdemokratin. Snarare är det sympatiskt lågmält och sansat: reformism, försiktighet, måttfullhet och de små stegens politik.

Allt socialdemokratin kanske egentligen borde sträva efter, skriver Judt, är att stegvis förbättra otillfredsställelse omständigheter. Banalt, kanske vissa tänker. Men Judt tycks ha socialdemokratiens misstag i minnet när han samtidigt varnar för en återgång till tron på perfektion i samhällsbygget.

Judt menar att socialdemokratin varken representerar en idealisk framtid eller ett idealiskt förflutet. Socialdemokratin har inte råd att vara nostalgisk. Istället måste den återupptäcka hur den kan ge uttryck för rättvisa och jämlikhet. Den måste sträva efter att röra sig bort ifrån det som uppfattas vara ekonomiskt "effektivt" och istället röra sig mot ett starkare etiskt förhållningssätt och humanitära ideal. Här kritiserar han socialdemokratin för sitt bristande engagemang under pågående folkmord i forna Jugoslavien.

Visst finns det luckor i Judts resonemang. Det är svårt att alltid hålla med den gnälliga tonen när det gäller dagens statsmän, som Judt finner helt odugliga. Och när han kallar Storbritannien för en "auktoritär demokrati" på grund av vad han kallar "påträngande polismetoder" är det svårt att ta honom på allvar.

Men en nutida politisk tänkare som hade som ideologiskt riktmärke att samhället utgör ett kontrakt mellan de levande, de döda och de som ännu inte är födda är minst sagt uppfriskande i en tid av kvartalskapitalism och kortsiktigt vinsttänkande. En socialdemokrat som låter sig inspireras av Burke – det är den sortens nytänkande som dagens politik behöver.

Frederick Beal

Otillräckligt om USA

DEN SÅRBARA SUPERMAKTEN

ERIK ÅSARD

Historiska Media 2010

Trots att inget annat land upptar vårt intresse som USA är det akademiskt eftersatt. Den svenska forskningen om världens enda supermakt sker i liten omfattning och verkar angå ett fåtal.

Det kan vara förklaringen till att det blivit möjligt för en enda person att närmast lägga beslag på positionen som USA-expert. Erik Åsard är *Mr America*. Från positionen som föreståndare för Svenska Institutet för Nordamerikastudier vid Uppsala universitet har han i årtionden lagt ut texterna och av medier konsulterats om i stort sett varje aspekt på tillståndet i USA.

Det ideliga anlitaandet av Åsards expertomdömen har väl inte direkt varit till skada men däremot gett ett något ensidigt perspektiv på den amerikanska samhällsutvecklingen. Det är därför frestande att dra slutsatsen att *Den sårbara supermakten: USA:s väg från John F Kennedy till Barack Obama* framför allt ges ut för att putsa på varumärket Erik Åsard.

MED TANKE PÅ att titeln inte håller vad den lovar är bokens värde nämligen diskutabelt. Bara i slutkapitlet han frågeställningen upp, det övriga materialet är redan publicerade artiklar och essäer.

De är i sak invändningsfria och upplysande, men leder inte fram till Åsards föga originella tes "att USA kommer att fortsätta att vara världens ledande aktör under över-skådlig tid men att det samtidigt handlar om en sårbar supermakt vars framtida öde kommer att avgöras av hur den förmår handskas med ett antal stora utmaningar och samhällsproblem".

När väl utmaningarna och samhällsproblemen tas upp medger tyvärr, men förut-sägbart, utrymmet bara ett starkt koncentrerat resonemang: om EU, Kina, ekonomisk kris, budgetunderskott och politisk polarisering.

Att Erik Åsard känner materien väl och skriver klart och pedagogiskt hjälper inte. Det snarare skärper intrycket av att han borde ha gjort vad han faktiskt är fullt kapabel till: skrivit en bok som belyser den stora komplexiteten i USA, dess styrka och dess svagheter. För detta är ett aktuellt och angeläget ämne. Men det är nog för mycket att hoppas på att ett annat bokförlag skulle komma på tanken att överlåta uppgiften på en annan författare.

Mats Wiklund

Flärd, lidelse och njutning

STORBRITANNIEN

Omslaget till Johan Hakelius *Ladies* visar ett turkost, tjockt tyg, päls och massor av pärlor. Flärd, lidelse och njutning kallades genren på 1980-talet. Det handlar om nio kvinnor födda runt förra sekelskiftet, alla utom en med hemvist i den brittiska överklassen. Undantaget är en moraliskt upprörd medelålders lärarinna som kampanjade mot BBC:s "lössläppta" program på 1960-talet.

Och nog är det både lidelser och lyxkonsumtion på de 500 sidorna. Punden sprätter ur damernas händer. Och det är med något undantag inte några egenförtjän-ta pund utan ärvda eller lånta. Här bör en varning utfärdas: den som läser Johan Hakelius bok med en meritokratisk, borgerlig moral som måttstock får inte roligt. De porträtterade kvinnorna levde efter andra regler och värderingar – om de nu alls hade några. Margaret, hertiginna av Argyll, född Whigham, tidigare gift Sweeny, var en societetsdam som av författaren får följande omdöme: "hon var av allt att döma en människa som saknade moral, heder, respekt för sanning och ens en gnutta omdöme". Men, konstaterar han också: "Det är just avsaknaden av försonande drag som gör henne fascinerande. Kanske var hon en fri kvinna, men också en skitsövel. I ett renässanshov skulle hon inte bara ha blivit hertiginna utan drottning."

Just precis så är det: den rättänkande läsaren ryser och förtjusar av dessa originella kvinnor. En av dem är Sylvia, som blir rane av Sarawak. Detta ostindiska furstendöme har en gång erövrats av en vit man, det är med hans arvinge hon gifter sig, mest av äventyrlusta. Sedan kan hon berätta om orientaliskt hovliv, berättelser som gör sig bra i Londonsocieteten.

Den kanske mest bisarra – konkurrensen är hård – är Edith Sitwell. Hon har ett egenartat utseende – mycket lång, mycket mager, mycket aristokratisk – och ett minst sagt välutvecklat ståndssinne. Edith vill bli poet, lyckas märkligt nog så väl att hon själv adlas och blir Dame Edith. Hennes poesi är högtsyftande, ickemodern: ef-

ter T S Eliots "The Waste Land" ger hon ut dikten "The Land". Den förra blev sinn-bilden för den utsatta, rotlösa människan i ett förött landskap, den senare är en lovsång till det odlade, orörda landet.

Dame Edith väckte uppseende med sin framtoning: långa, fotsida klädnader i tunga, dramatiska tyger och enorma, egenartade huvudbonader, många och stora smycken. Plus två originella bröder i släp-tåg och en attityd av överlägsenhet och allmän otrevlighet. Så skapade Edith Sitwell sig själv som stor poetissa.

Henne är jag glad att inte ha behövt träffa. Så mycket mer sympatisk framstår Deborah, hertiginna av Devonshire. Hon har strävat på i decennier med Chatsworth, ett av dessa jättelika slott som adelslätker byggt på i århundraden och som idag håller på att bli de sentida medlemmarnas ruin. Deborah var yngst i en närmast herostratisk ryktbar syskonkrets, *the Mitfords*. De var sex systrar och en tidigt död bror. Systrarna drogs åt politiken och två blev brinnande nazister, en brinnande kommunist. Deborah var yngst och betraktades av de övriga som litet dum – "hon läste inte böcker". Intellektualism är inte en dygd som förknippas med engelsk lantadel, och Deborah som alltså gifte sig med arvtagaren till Chatsworth och blev hertiginna av Devonshire, har inte protesterat mot rollen som den mindre vetande i syskonkretsen. Att hon sedan har skrivit ett antal framgångsrika böcker om lantliv och hushållning och fått godset på fötter dementerar eftertryckligt det gamla familjeomdömet.

Men så var det inte tänkt, för Deborah gifte sig med andre sonen som alltså inte skulle ärva. Den äldre sonen – som gifte sig med dottern till USA:s ambassadör i London, Joseph P Kennedy – var officer och stupade kort efter bröllopet 1944. Hans hustru hette Kathleen och omkom några år senare i en flygolycka. Så kom alltså turen till nummer två, Andrew, Deborahs make.

När Andrew och Deborah ärvde 1950 hade Labourregeringens hårda arvsskatter genomförts. 80 procent av arvet skulle

Lady Diana Cooper.

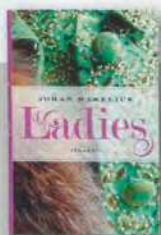
betalas i skatt. Ett rätt hopplöst läge som fick alla rådgivare att säga att det nya hertigparet bara kunde sälja, betala och nöja sig med det som blev kvar. Paret följde inte råden. De förhandlade med staten och betalade gradvis av – först 1974 var arvsskatten betald. Än viktigare var att hertiginnan som gillade lantliv tog hand om godset, öppnade Chatsworth för besökare, och började göra slottet till ett företag som gick med vinst. Hertigen dolde inte att det var hans hustrus förtjänst att Chatsworth räddades.

Lady Deborah faller alltså ur ramen för den excentriska lady: hon har faktiskt gjort nytta.

Nytta gjorde också min andra fa-

vorit: Diana Cooper. Och då menar jag inte enbart att hon stod modell för Mrs Stitch i Evelyn Waugh's *Scoop*, en roman om den moderna pressen som alltså är lika rolig som träffande. Diana Cooper var gift med Duff, en man med en hygglig politisk karriär i det konservativa lägret. Under kriget placerades paret först i Alger hos de allierade och sedan i det befriade Paris. Där gjorde de intryck och blev uppskattade hos dem som räknades. Deras sondotter, Artemis Cooper, har tillsammans med sin make, Antony Beevor, skrivit en väldigt levande skildring av Paris efter befrielsen. De har bland annat kunnat använda Dianans och Duffs privata papper.

Men jag tror inte att det är därför som paret Cooper i 40-talets Paris står så i centrum – båda hade en social talang och begåvning utöver det vanliga. Diana/ Mrs Stitch är urtypen för den framgångsrika politikerhus-trun.

LADIES
JOHAN HAKELIUS
Atlantis 2010

Hon var naturligtvis dotter till en hertig, det vill säga formellt, för alla visste att hennes verkliga far var en annan man som hennes mor hade en affär med. Diana var anmärkningsvärt vacker – och rolig. Hon fick en rad giftermålsanbud redan som debutant men valde Duff – trots att han inte hade vare sig titel eller förmögenhet. Men han hade humor och smak för att roa sig. Och roade sig gjorde de tills världskriget tog nästan hela deras vänskrets ifrån dem. Men med 20- och 30-talen kom ett nytt glatt liv – plus hyggligt framgångsrik karriär alltså.

Det är roligt att läsa om dessa *ladies*, Johan Hakelius skriver väl och har god blick för detaljer med skruv. De nio porträtten säger åtskilligt om de värderingar som rådde i imperiets styrande klass. Och de säger mycket om äktenskapen i denna klass. Slöseri och ståndshögfärd, arrogans och lättsinne – samma karaktäristik har med stor sannolikhet gällt de flesta aristokratier genom historien. Vad som fascinerar mig med den brittiska är dess stora svårigheter med känslor, närhet, vanligt familjeliv.

Att äktenskapen i allmänhet var resonemangspartier är inte överraskande, kärleksäktenskap är en rätt sen uppfinning i den västerländska borgerligheten. För aristokratin gällde den obönhörliga lagen om likvärdiga anor, så länge det fanns pengar vill säga. För den som hade titel men inte pengar fick leta efter en maka med pengar utan anor, och sådana fanns – fast i USA. Så blev en Vanderbilt hertiginnan av Marlborough och hennes pengar användade för slottet Blenheim.

Utomäktenskapliga relationer blev den självklara följden, tolerans från alla inblandade en given sak. Men ädlingar gifte sig inte bara för att underhålla slotten, de skulle också producera arvingar. Och det tycks ha varit exakt så barnen betraktades – som mer eller mindre lyckade produkter. Att dessa i huvudsak lämnades åt tjänstefolket må vara, men de hade ändå glesa kontakter med föräldrarna. Och vilka föräldrar: elaka, lynniga, mobbande. Den som vill studera dysfunktionella familjer har ett rikt material i den engelska överklassen.

Det är denna känslomässiga torftighet som förs vidare generation efter generation. Den kan förklara en del av de bisarra personligheter vi möter i dessa *ladies* och deras kretsar. Först har jag rätt roligt under läsningen men sedan blir jag mer och mer beklämd, lyteskomik är inte min *cup of tea*. För i själva verket berättar Johan Hakelius den ena fränstötande tragedien efter den andra om människor som tramped på andra medan de vilset levde efter en mall som inte längre passade.

Barbro Hedvall

Familj över genomsnittet

BIOGRAFI

På sensvåren 1923 slängdes ockultisten Aleister Crowley, "den styggaste mannen i världen", ut från Sicilien av Mussolini. Det ryktades om orgier och spädbarnsoffer i "The Great Beasts" anti-kloster, Abbey of Thélème, i närheten av Palermo. Strax före förvisningen, berättar Jeremy Lewis i sin familjebiografi över släkten Greene, fick Crowley besök av Raymond Greene.

En bekant till Greene hade anslutit sig till Crowley, utnämns till hans "magiske arvtogare" och kort därefter dött under mystiska omständigheter. Peter Rodd, som skulle bli författarinnan Nancy Mitfords man, hade försökt övertyga Raymond Greene om att han borde åka till Sicilien, leta upp Crowley, skjuta honom som hämnd och sedan fly i en snabb båt till Nordafrika.

Greene hade inga sådana planer, men han ville ta reda på vad som hade hänt.

Abbey of Thélème visade sig vara en oansenlig vitrappad bungalow, omgiven av olivträd. Förutom ett fyrfat som vilade på ett ställ i form av tre män med jättelika erektioner, en fresk som föreställde en man med diarré och en sekreterare som antagligen knaprat amfetamin, var stället idylliskt. Aleister Crowley var inte hemma, han hade ont i magen och hade åkt in till Palermo för att träffa sin läkare. I trädgården lekte tre barn. De blev besviken när Raymond Greene anlände utan deras far: "Var är Beastie?", ropade de, "Varför har du inte tagit med dig Beastie?"

Greene träffade till slut Crowley, som visade sig vara "en besvikelse i sin avsaknad på ondskefullhet". Huruvida Crowley och Greene utbytte erfarenheter som alpinister berättar inte Lewis, men det är fullt möjligt. Crowley hade tjugo år tidigare ingått i den första expeditionen som försökte bestiga K2. Raymond Greene skulle tio år senare med en hårsman misslyckas med att bestiga Mount Everest. Det gjorde honom känd i breda kretsar, men var långt ifrån det enda han åstadkom. Som läkare med särskilt intresse för endokrinologi ledde han bland annat en framgångsrik behandling av de sköldkörtelproblem som Guy the Gorilla på London Zoo plågades av. Han var också först med slutsatsen att premenstruellt syndrom var en hormonell, snarare än en hysterisk, åkom-

ma. Raymond träffade dessutom Einstein, som passade på att lustfyllt smeka ett av den bergsbestigande läkarens långa ben.

I en genomsnittlig familj skulle Raymond Greene ha varit den sortens unikum som i generationer dominerar släktmyter,

men grunden för Jeremy Lewis bok är att familjen Greene var allt annat än genomsnittlig. Raymonds lillebror Graham skrev redan i relativt unga år in sig i evigheten. En annan lillebror, Hugh, blev generaldirektör för BBC och ledde en radikal kulturrevolution från institutionens hjärta. Han fick en värdig motståndare i moralväktaren Mary Whitehouse, en kvinna Hugh kom att avsky till den grad att han beställde en oljemålning av henne med fem blottade bröst. Och då har vi bara skakat den

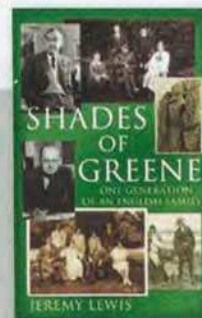
ena grenen av släktträdet.

Syskonen Greene var sex till antalet, fyra söner och två döttrar. De kom från en välmående, men inte rik familj. Deras far var rektor för en internatskola i Berkhamsted i Hertfordshire och barnen växte upp i rektorsbostaden. Den sömniga småborgerligheten i Berkhamstead skulle bli ett hem i exilen för Charles de Gaulle under andra världskriget. Den hade också lockat en annan och mer besutten gren av släkten Greene, vars huvudman var bror till rektor Greene: I den lilla stadens andra ände, från skolan betraktat, låg Herrgården, också den hem för sex syskon Greene, kusiner till skol-Greenearna.

Herrgårds-Greenearnas förmögenhet kom från bryggerier, hade växt på sockerplantage i Västindien och ytterligare svällt genom kaffeodling i Brasilien. Bland de gemensamma förfäderna för de två grenarna Greene finns en hel del intressanta personer, bland annat en plantageägare som i Jeremy Lewis ord "var välsignad med en ytterst kärleksfull natur" och lämnade efter sig tretton oäkta barn på St Kitts. Men Jeremy Lewis koncentrerar sig på de tolv kusinerna Greene som föddes kring sekelskiftet och i den samlingen finns mer än tillräckligt att berätta, även om han sorterar ut åtta av dem för närmare inspektion.

Ben Greene, äldst bland herrgårds-Greenearna, var redan som barn en tårögad själ, fylld av idealism. Han reste till det nybildade Sovjet för att bekämpa hungersnöden och odlade en socialistisk övertygelse som först förde honom till de radikala utkanterna av Labourpartiet och sedan till fascismen i en bana som liknade Oswald Mosleys. Lika som Mosley blev han internerad under kriget och hämtade sig aldrig riktigt. Hans yngre bror Felix gjorde sig tidigt ett namn som radioreporter och reste runt likt en Lubbe Nordström i Storbritan-

SHADES OF GREENE
ONE GENERATION OF AN
ENGLISH FAMILY
JEREMY LEWIS
Jonathan Cape 2010

nien för att dokumentera social misär. Under andra världskriget försvann han till USA, odlade en tredje ståndpunkt och grundade en andlig retreat i Kalifornien tillsammans med Aldous Huxley och Christopher Isherwood. Felix var en sexuellt inkompetent charmör med ett betydande oedipuskomplex och utvecklades till den fulländade nyttige idioten, med kulmen i en vurm för kulturrevolutionens Kina. Hans övertygelse om Kinas förträfflighet var så stark att han en gång planerade att genomgå en hjärtoperation i Peking, utan annan bedövning än akupunktur. Den kinesiske premiärministern Zhou Enlai avrådde honom.

Yngsta dottern bland skol-Greenearna, Elisabeth, arbetade för Stuart Menzies, legendarisk chef för SIS, eller MI6. Hon var god vän med Kim Philby och rekryterade sin bror Graham. Lewis skriver mindre om kvinnorna i de två familjerna Greene, men det han berättar om dem är nog så intressant: En av Grahams kusiner från herrgården, Barbara Greene, följde med honom på den resa till Liberia som resulterade i reseberättelsen *Journey Without Maps*. Barbara skrev sin egen reportagebok från resan, *Land Benighted*, som Graham motvilligt ansåg var bättre än hans egen.

Lewis skriver att han till en början var rädd för att hans bok skulle bli ytterligare en biografi över Graham Greene, men med det material han har grävt fram är det ingen risk att syskon och kusiner hamnar i den hyllade författarens skugga. Tvärtom är det de storslaget misslyckade medlemmarna av klanen Greene som dröjer sig kvar när boken tagit slut. Främst bland dem är kanske Herbert, den äldste sonen Greene i skolfamiljen. I honom kan man känna igen många teman i Graham Greenes romaner – Herbert spionerade utan någon som helst framgång för åtminstone tre främmande makter – men i en så målmedvetet misslyckad version att läsa-rens medlidande av ren utmattning övergår i munterhet. När ytterligare ett av Herberts tiggarebrev anländer till den då framgångsrike Graham, suckar den i grunden osympatiska författaren uppgivenhet "Varför tar han inte livet av sig?"

Jeremy Lewis har tidigare skrivit en utmärkt biografi över Cyril Connolly. I denna kollektivbiografi har han återlyckats. Med sin torra humor är den en verklig fröjd att läsa. Samtidigt är den mer än en samling anekdoter. Den är ett kollage över en omvälvande tid i Storbritanniens historia och placerar dessutom utan underdanighet Graham Greene i den märkliga miljö som formade honom.

Johan Hakelius

Carina Rydberg – såväl berättare som huvudperson.

FOTO: CHARLES HAMMARSTEN/IBL BILDBYRÅ

I verklighetens gränsland

LITTERATUR

"Allt som är djupt älskar masken", deklarerar Nietzsche i *Bortom gott och ont*. På ett annat ställe i samma bok låter han en filosofiskt lagd "eremit" misstänka att man aldrig kan uttrycka sin innersta mening i skrift: "Skriver man inte böcker för att dölja det man gömmer hos sig?" Nietzsche sammanfattar därmed en av de två utgångspunkterna för Kristoffer Leandoers *Mask. Litteraturen som gömställe*. Leandoer använder visserligen inte Nietzsche men han ansluter sig till den tankegång som Nietzsche uttryckte, nämligen att masken sätter i gång ett spel mellan sanning och lögn, djup och yta, verklig verklighet och skenbar verklighet.

Den andra utgångspunkten handlar om fiktion: Leandoer ansluter sig till en tankegång som varit förhärskande ganska länge i litteraturvetenskapen, nämligen att litteratur är lika med fiktion och att litteraturen som fiktion upprättar ett slags autonomi: en imaginär värld, som upphäver vanliga regler för sant och falskt. "Ett skönlitterärt universum lyder inga andra lagar än sina egna", hävdar han. "Man kan inte ljuga i en litterär text. Man kan inte tala sanning i en litterär text." Detta gäller även, och inte minst, självbiografiska arbeten: "Självbiografi är alltid en fiktion, ett skönlitterärt verk, med minnet som alibi." Det självbiografiska jaget är nämligen just en mask som döljer det verkliga jaget. Däri liknar självbiografien vilket fiktionsverk som helst: fiktionen visar genom att dölja.

Med dessa utgångspunkter ger oss Leandoer en exposé genom en stor mängd litteratur, särskilt samtidslitteratur, och demonstrerar hur litteraturen just pekar

MASK
LITTERATUREN SOM
GÖMSTÄLLE
KRISTOFFER LEANDOER
Pequod Press 2010

ut när den försöker dölja och döljer när den pekar ut. Korta och uppslagsrika reflexioner kring maskens och fiktionens problematik varvas med generöst essäistiska genomgångar av några exemplariska författare: Romain Gary, Karen Blixen, Olof Lagercrantz, Marguerite Duras, Claes Hyltinger, JD Salinger, Patrick Modiano. Särskilt de två första plus Salinger ger rikt utbyte: det handlar verkligen om författare som utnyttjar fiktionen för att spela med identitet(er).

Övriga är lite lösare förbundna med Leandoers tematik. Inte ens en fiktionsfanatiker kan väl säga att Olof Lagercrantz ägnar sig åt fiktioner i sin litteraturkritik och i sina författarporträtt – även om Leandoer gör aktningvärda försök att visa att Lagercrantz skriver om sig själv när han skriver om Strindberg och Dante. Jag glädde mig ändå åt att läsa sidorna om Lagercrantz: det tyder på att den upphetsat polemiska stämningen, som präglat det mesta som sagts om Lagercrantz, nu ger plats för sansad analys. (Ett tecken på det- >>

ta är att det nu också kommer en avhandling om Lagercrantz som kritiker: Stina Otterberg, *Klädd i sitt språk*).

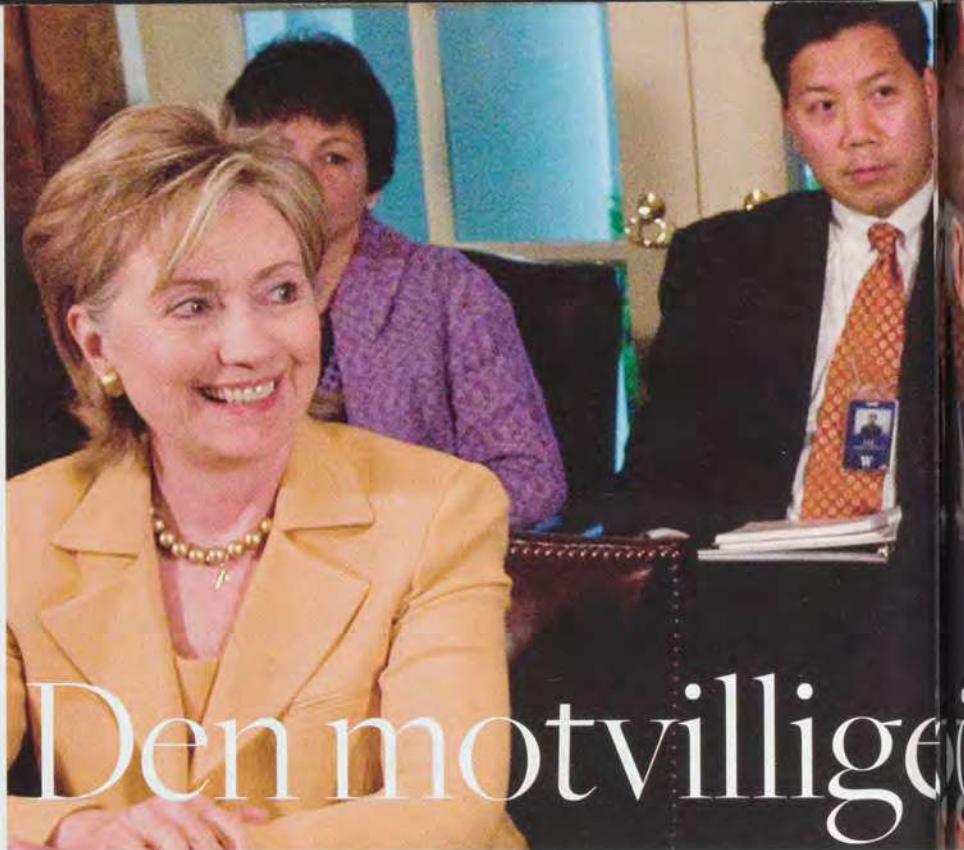
En svårighet för Leandoer är förstås självbiografierna, som brukar insistera på att de *inte* är fiktion, samt allt det som han summerar under rubriken *autofiktion*: romaner (eller liknande) där huvudpersonen också är jag-berättare och dessutom identisk (åtminstone till namnet) med författaren. Det första man får lära sig i litteraturvetenskapen är att författare och berättare *inte* är identiska. Men på senare år har en rad författare – Carina Rydberg, Maja Lundgren – gjort sig själva till både berättare och huvudpersoner samtidigt som de har gjort andra "autentiska" personer till romanfigurer. I Norge inleddes motsvarande "trend" när Dag Solstad döpte sin roman från 2002 efter sitt födelsenummer – 16.07.41 – och insisterade, på bokens första sida, på att författare och huvudperson har samma namn.

Året efter dödförklarade danske Claus Beck-Nielsen sig själv med "romanen" *Claus Beck-Nielsen* (1963–2001). Årets norska litterära sensation är Karl Ove Knausgård, som med *Min kamp* använder närmare 3 000 sidor till att befria sin egen livshistoria från fiktion.

Leandoer menar att det är enkelt: också det egna namnet är en mask och autofiktionen är just fiktion. Jag tror dock att både Leandoer och litteraturvetenskapen gör det väl enkelt för sig när allt detta samlas under rubriken fiktion och undantas från verklighetens sanningar. Mask och fiktion är sannerligen inga utdaterade fenomen; fiktionen kan förvisso nästla sig in snart sagt överallt i litteraturen (och inte bara i litteraturen). Men jag föredrar ändå att se fiktionen som ett historiskt fenomen (snarare än ett ontologiskt villkor).

Fiktionen har haft sin storhetstid som har varit romanens stora tid: från ungefär Flauberts *Madame Bovary* (1857) och hundra år framåt. Men mycket tyder på att fiktionens villkor är under omprövning: fiktionen sprider sig i litteraturens alla former liksom i andra medier, men i just romanen sätts den allt oftare i fråga. Allt fler vill skriva om sig själva och om verkligheten utan att gå vägen om fiktion. Det är förvisso inget nytt i litteraturhistorien men det har accentuerats efter andra världskriget och särskilt från 1960-talet och framåt, med dokumentarism, *new journalism*, vittneslitteratur, historieberättelser, autofiktion. I Leandoers litteraturvärld upprätthålls den litterära autonomin och fiktionen är allenarådande. I dagens litterära praxis råder snarare mångfald.

Arne Melberg

USA

Washingtons stora skvallerbyta har gjort det igen. Efter ett stort antal böcker om Bushadministrationens respons på terrorattentaten den 11 september 2001 toppar den gamle Watergatejournalisten Bob Woodward nu återigen de amerikanska bästsäljarlistorna med sin nya bok om efterföljarens betydligt mer motvilliga krigföring; *Obama's Wars*.

Obamas krig är ett ämne med potential, även om det bara har gått två år och presidenten bara har hunnit halvvägs in i sin första – måhända enda – presidentperiod. Antikrigspresidenten och den något oväntade mottagaren av Nobels fredspris ärvde ju inte bara två krig utan valde tillika att eskalera det ena, om än kopplat till ett löfte om ett amerikanskt tillbakadragande med start nästa sommar.

Det borde vara förstklassig politisk litteratur, som gjort för att klistra läsaren vid varje mening och sida i andäktigt spänning. Saftiga avslöjanden levereras förvisso också i strid ström via Woodward's många pratglada insiderkällor från maktens allra

innersta korridorer. Men Bob Woodward har gjort det väl lätt för sig denna gång. Tvärt emot alla förväntningar har han svårt för att hålla läsarens intresse vid liv.

Sida upp och sida ner med lätt redigerade mötesreferat och protokoll som fräschats upp med talstreck, som vore Woodward själv allestädes närvarande vid alla samtal och sammanträden, känns inte fullt så fängslande som det rimligen borde kunnat bli. Det är ju trots allt supermakten i krig som det handlar om, och en president som vann sitt val på vidlyftiga löften om ett slut på krigföringen för amerikansk del.

Obamas rådgivare läcker som ett såll, och den fråga som mest av allt infinner sig under läsningen är hur det kan accepteras av chefen i Ovala rummet. Hur är det möjligt att upprätthålla förtroendet på en arbetsplats där snudd på alla samtal verkar rapporteras direkt till författare Woodward – speciellt när det är inget mindre än detaljer kring landets säkerhet som återges i skvallerformat?

Att det finns gränser även för den coole herr Obamas tä-

OBAMA'S WARS
BOB WOODWARD
Simon & Schuster 2010

Överbefälhavaren

Clinton, Obama
och försvarsmin-
ister Gates.

FOTO: RON SACHE/
CORBIS/SCANPIX

lamod visade sig ju när den numera förre överbefälhavaren för Afghanistanstyrkorna, general Stanley McChrystal, fick lämna sin post efter intervjun i tidskriften *Rolling Stone*.

Woodwardbokens hittills enda kända *casualty* är dock den nu avgångne nationelle säkerhetsrådgivaren, general James Jones, som boken igenom vandrar planlöst runt i korridorerna i hoppfull väntan på ett telefonsamtal från högre ort.

Men inga samtal kommer, och inga ansatser till kontakt tas vare sig av presidenten själv eller av hans män, som inte uppvisar något större intresse för andra krig än de politiska på hemmaplan.

Av alla de roller som den amerikanske presidenten måste spela verkar Obama minst engagerad av den som landets ÖB; det är en utomordentligt motvillig *Commander-in-Chief* som numera huserar på 1600 Pennsylvania Avenue, NW.

Och presidenten tar god tid på sig innan han sent omsider bestämmer sig för en strategi i Afghanistankriget, "det nödvändiga kriget" i Obamas värld, till skillnad mot Irakkriget som han ser som föregångaren Bushs "war of choice". Det senare skulle Barack Obama ha röstat emot i kongressen, om det inte vore för att han vid det laget fortfarande befann sig i delstats-senaten hemma i Illinois.

Obama är den förste presidenten i modern tid utan referensram till något av USA:s krig: fram till för några år sedan spelade erfarenheterna från andra världskriget ständigt in i det politiska beslutsfattandet, liksom givetvis det långa men

oblodiga kalla kriget. Obamas demokratiska företrädare Bill Clinton verkade med skuggan av Vietnamkriget hängande över sig, vilket delvis förklarar det senfärdiga agerandet på Balkan.

När den oerfarne – och oengagerade – nye överbefälhavaren ber Pentagon att presentera några alternativa strategier för Afghanistan får Obama en lista enligt den i Washington välkända Kissinger-modellen; tre alternativ, varav två är så hopplösa att det är stört omöjligt att välja annat än det tredje.

I Afghanistan är det *counter-insurgency-modellen* – som i korthet går ut på att skapa stabilitet så att den lokala ekonomin och förvaltningen kommer på fötter – som är denna tredje option. Den modellen fick emellertid inte alla i Obamas omgivning att hoppa högt av förtjusning. "Den kommer aldrig att fungera", meddelade vice-president Biden.

Men alternativet stöddes av utrikesminister Hillary Clinton och försvarsminister Bob Gates, som även han – liksom de båda krigen – ingår i arvegodset efter Bush. *Counter-insurgency-modellen* har dessutom en stark förespråkare i generalen Petraeus, med hjältestatus efter insatsen i Irak, som tog över hela Afghanistan-kommandot efter att McChrystal fått avsked på grått papper.

Presidenten som lovat avveckla USA:s krig gör istället en egen upptrappning och *surge* i bästa Bush-stil med 30 000 nya män till den afghanska fronten.

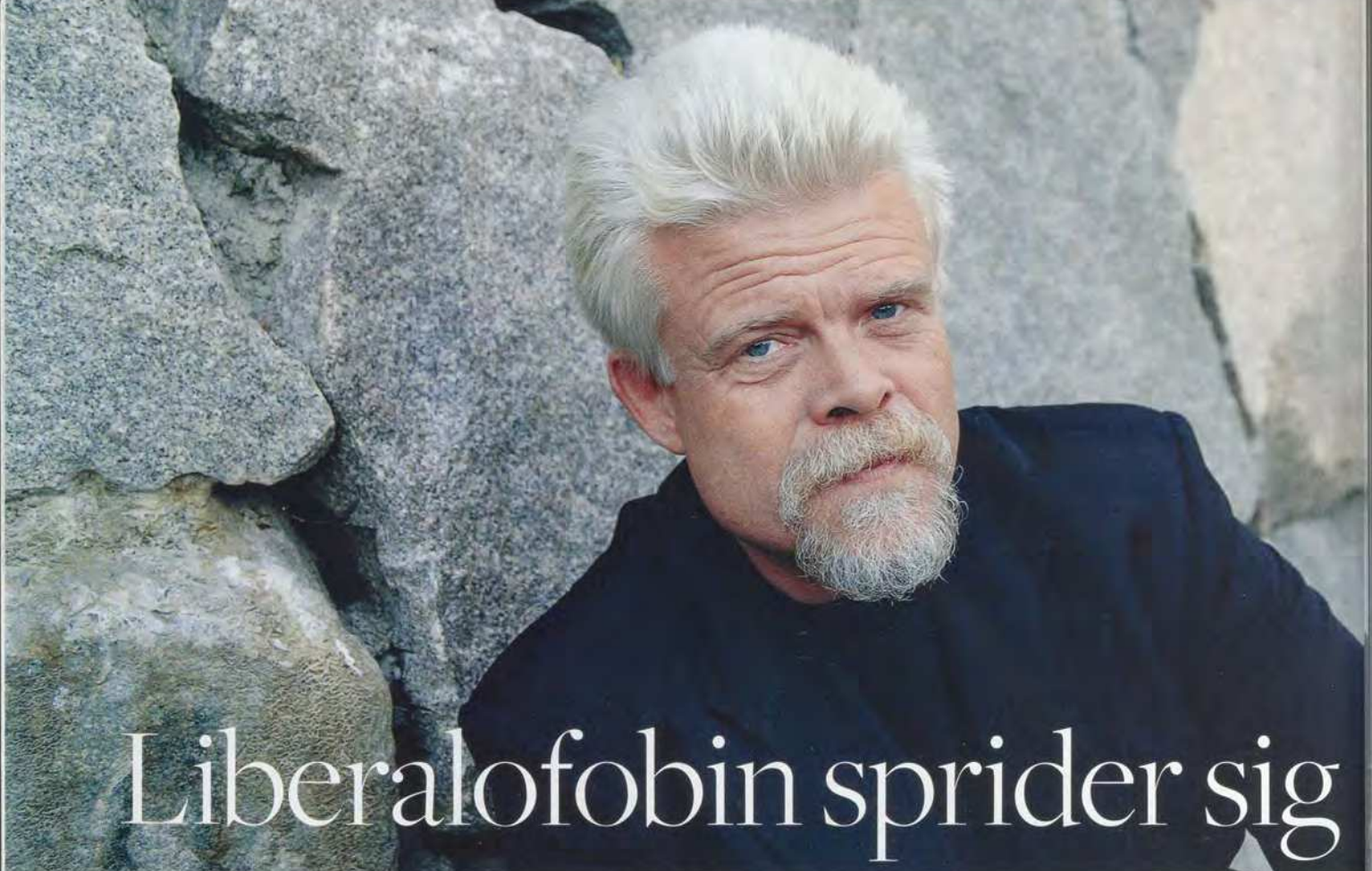
Dock kompletterat med en *deadline* med sommaren 2011 som datum för de första

tillbakadragandena, för att stilla sinnena hos antikrigsvänstern. USA är förvisso inte det enda land som lovat avsluta sin militära närvaro i Afghanistan; flera europeiska länder har redan dragit tillbaks sina trupper. Men med Obamas utfästelse har det blivit allt svårare för resterande länder, den svenska Reinfeldtregeringen inkludrad, att motstå kraven på hemmaplan på ett datum för tillbakadragandet.

Beskeden lär firas i taliban- och al-Qaidaleden, som inväntar de utländska truppers tillbakadragande från sina baser på andra sidan gränsen till Pakistan – "världens farligaste land", enligt en CIA-analys.

Obama instämmer: det är från Pakistan som nästa "9/11" lär emanera mot USA. I den frågan har han redan strategin klar: om så sker ska USA omedelbart lägga en massiv bombmatta mot samtliga al-Qaidas baser på pakistanskt territorium (uppskattningsvis ca 150 stycken). Kanske inte precis vad man väntat sig i norska Nobelkommittén av förra årets fredspristagare. Eller hos Obamas många väljare i valet 2008.

Det krig som *mest* verkar uppta Obama-administrationens kraft och tid är dock ett helt annat krig än det som förs i de karga bergstrakterna i Afghanistan. Bob Woodwards bok är en utdragen studie i institutionell krigföring; det är de politiska rådgivarna med Rahm Emanuel och David Axelrod i täten mot militärerna, det är Vita huset mot Pentagon, det är Hillary mot Obama, det är stora egon i kamp med andra lika stora egon. Det är det som är det verkliga kriget i *Obama's Wars*. **Ann-Sofie Dahl**

Liberalofobin sprider sig

I Mattias Gardells bok *Islamofobi* blandas seriösa debattörer samman med sverigedemokrater och aggressiva kulturrasister. Det är intellektuellt sett djupt ohederligt, skriver Torbjörn Elensky.

RELIGION

Liberalofobin är ett av vår tids största problem. Etablerade debattörer, också forskare, buntar gärna samman liberala debattörer och tillskriver dem kollektivt egenskaper på ett sätt som svär mot all intellektuell hederlighet. De glömmer att "liberalism" kan betyda många olika saker, att det är ett begrepp som förändrats över tiden, samt att alla de som kallas liberaler egentligen först och främst är individer. I sin hetsjakt på en ond liberalism, som med få undantag identifieras som "bombliberal", "nyliberal" eller "extremliberal" – kompletterat med det polemiska begreppet "yttrandefrihetsfundamentalist" – bortser många liberalofober systematiskt från alla nyanser, liberalismen framställs som en enda, monolitisk lära, vars yttersta syfte är att suga ut tredje världen och förtrycka alla fattiga i USA:s och storkapitalismens namn. Och nu är den alltså ute efter att svartmåla islam.

Mattias Gardell är professor i jämförande religionsvetenskap vid Uppsala universitet. Han är en ivrig debattör, som tar tydligt ställning, vilket det inte är något fel med. Fel blir det däremot när han syste-

matiskt vinklar fakta till sin fördel, när han brister i intellektuell hederlighet och ägnar sig åt kampanjande istället för saklig diskussion om relevanta problem. Den nya boken skulle behöva en systematisk genomgång sida för sida, med kontrollerande av alla faktauppgifter och analys av argumentationsmetoderna som Gardell använder. I denna recension finns det bara utrymme för enstaka nedslag, som förhoppningsvis kan kasta något ljus över hans metodiska vinkling.

Det förekommer i boken över huvud taget inget kritiskt ord om islam. Naturligtvis kan man säga att en bok om islamofobi inte handlar om islam, utan främst om islamofoberna, och hur islam egentligen är har inget att göra med den islamofoba diskursens utveckling. Det ligger mycket i detta. Det finns förvisso många mycket fördomsfulla åsikter och påståenden om islam i svang i både debatt och vardagsprat. Särskilt bekymmersamma är de som väljer ut de galnaste predikanterna, eller de blodtörstigaste Korancitaten och utpekar dem som kännetecknande för islam som helhet. Men det finns också högst relevant religionskritik, som ofta framförs inifrån islam, av exempelvis personer som

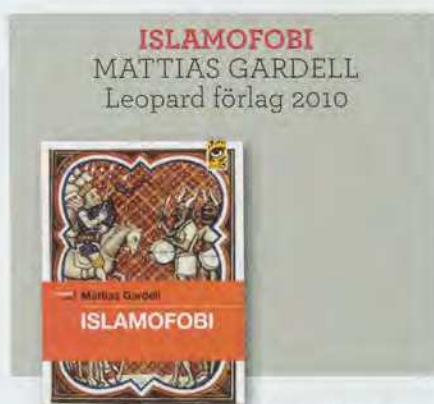
Irshad Manji och Bassam Tibi; vilka också är politiskt liberala och antagligen därför förbigås med tystnad av Mattias Gardell. Islam är inte en oföränderlig monolit. Man kan inte läsa Koranen utan att varje läsning är en tolkning. Det finns vitt skilda traditioner, alltifrån de synkretistiska och toleranta till de enkelspåriga och intoleranta. Frågan är bara vad det ska tjäna till att som Gardell helt enkelt vända på steken och enbart se det positiva som kännetecknande för islam som helhet – samtidigt som han alltså förnekar att det finns något sådant som islam som helhet. Det går inte ihop.

Även historieskrivningen är märklig. Att hänföra islamofobins början till tiden för islams födelse, utan att nämna att islam faktiskt också var en erövrande, aggressiv religion, som lade under sig flera av kristendomens heliga platser och som aktivt strävade efter att erövra både Konstantinopel och Rom, för deras symboliska och maktpolitiska världens skull, är som att kalla Amerikas indianer för hispanofober för att de har haft invändningar mot koloniseringen av Sydamerika. Nu menar jag då inte att islam skulle vara värre än någon annan av de historiska stora religionerna, eller de andra ideologier som använts till

att motivera erövringståg, plundringar, kolonisation och imperialism. Det enda jag undrar är varför den framställs som bättre. Det anses av Gardell till och med vara ett argument för hur fint det var med kalifatet i Córdoba att det var materiellt och kulturellt överlägset de nordligare delarna av Spanien, som aldrig föll under den muslimska makten. Ja, med all respekt och beundran för de stora filosofer, konstnärer och hantverkare som arbetade i Andalusien under kalifatets storhetstid är det verkligen ett märkligt argument. På samma sätt skulle man kunna prisa också europeisk kolonialism, för den representerade ju kulturellt överlägsna länder, som tillförde så mycket gott till de koloniserade områdena.

Låt mig än en gång understryka att jag inte anser att islams historia är värre än Alexander den stores, romarnas, briter-nas eller kristendomens. Men jag förstår inte heller varför den ska framställas som bättre. Det ironiska i Gardells ensidiga framställning blir att han helt enkelt fortplantar orientalismens syn på islam och den arabiska kulturen som passiv, som enbart den "kvinnliga" mottagaren av den aktiva europeiska "manliga" aggressiviteten. Den som läst om än aldrig så lite om maktförhållandena under senantiken och islams första århundraden inser snabbt att förhållandena var mycket mer sammansatta. Att det – vilket Gardell i och för sig också påpekar – förekom allianser och samarbeten som många gånger gick väldigt långt. Intellectuellt utbyte, såväl som militärt samarbete. Samt att det krigades och dödades i islams namn likaväl som i kristendomens.

Låt mig som exempel på Gardells intellektuella fulspel ta ett sammanhang där jag själv tas upp i boken. Det gäller debatten efter att Mohamed Omar "kommit ut" som radikal islamist. Jag skrev då bland annat att jag inte låtit mig luras av "Omars bluff" och att hans framgångar i hög grad byggde på det okritiska bemötande han fick tack vare sitt rolltagande som intellektuell muslim. Jag redogjorde för att jag själv en längre tid varit kritisk mot honom, liksom att det fanns de som greps av skadeglädje när de såg hur "det så kallade kulturetablissemangen, som svalt allt herr Omar sagt, plötsligt fann sig sittande med en spottande och fräsande gremlin i knät". I Mattias Gardells redogörelse "myser" jag när jag skriver detta. Var han nu fått det ifrån. Sedan framhäver han själv det besynnerliga i att Mohamed Omar, fastän infödd svensk, envist nischats in som "invandrarförfattare" – en typ att etikettering som jag också alltid konsekvent vänt mig emot. Och så citerar han ett ställe där jag sagt att Omar "rivit av sig masken", vil-

ket snabbt kopplas vidare till en generell syn på muslimer som falska, med rötterna i motsvarande uppfattning om judar, varefter han snabbt sprintar vidare till att koppla ihop denna min anmärkning med både inkquisitionen och nazismen.

Min kritik av Mohamed Omar, som gått ut på att han varit en falskspelande opportunist, som dolt sin radikalkonservativa och antisemitiska sida för att göra karriär, samt av de redaktioner som inte granskat hans kunskaper (till exempel att han skrev om persisk och arabisk poesi utan att behärska språken) och ställt sig mera kritiska mot hans påståenden i vissa frågor, blir alltså till att jag angripit Mohamed Omar i egenskap av muslim, och i förlängningen alla musli-

Det ironiska i Gardells ensidiga framställning blir att han helt enkelt fortplantar orientalismens syn på islam och den arabiska kulturen som passiv, som enbart den "kvinnliga" mottagaren av den aktiva europeiska "manliga" aggressiviteten.

mer som bärare av falska masker. Låt mig inskräpa detta: jag har aldrig kritiserat Mohamed Omar i egenskap av muslim, och jag har aldrig menat att han på något sätt är representativ för muslimer i Sverige, eller någon annanstans. Min kritik mot honom har varit personlig och saklig och vänt sig mot hans lögnaktighet och antisemitism, inget annat.

Att jag ägnar detta utrymme är bara för att jag känner detta fall bäst, eftersom det rör mig själv. Men på liknande svepande sätt, med stora doser *guilt-by-association* och fula övertalningsdefinitioner angrips också Dilsa Demirbag-Sten, Fredrik Malm, Magnus Ranstorp och överhuvudtaget de flesta som yttrat sig om islam, eller islamism, och som inte delar Mattias Gardells syn på sakerna. Istället för raka argument och saklig diskussion: suggestion och karaktärsbord. Hederliga intellektuella, inte sällan själva med bakgrund i muslimsk kultur, blandas glatt samman med sverigede-

mokrater och aggressiva kulturrasister på den internationella scenen. Det är mycket fult gjort, och intellektuellt sett djupt ohelderligt. Mattias Gardell förstör alla möjligheter till möte och samtal i sitt kategoriska utskäpande.

En sak som tas upp i förbifarten i boken instämmer jag emellertid helhjärtat i – och beklagar rentav att Gardell inte tydligare själv drar konsekvenserna ur sin egen iakttagelse. Nämligen att det är något underligt med att invandrare från Turkiet, Pakistan, Iran, och flera andra huvudsakligen muslimska länder, numera packas ihop som muslimer, när vi vet att enbart en liten del av dem är församlingsmedlemmar, och av församlingsmedlemmarna är det en liten grupp som kan betecknas som aktivt troende, och av dessa en ännu mindre fraktion som skulle kunna kallas fundamentalister, i någon rimlig bemärkelse, vilket inte behöver innebära att de är anhängare av politisk islam, utan bara att de har en konservativ syn på samhället och familjen, som antagligen är snarlik många kristna konservativas motsvarande uppfattningar.

Mitt eget tämligen liberala förslag på hur vi ska lösa dessa problem är: För det första att sluta att beteckna den så heterogena gruppen personer med rötterna i huvud-

sakligen muslimska länder som just muslimer. Låt deras religion vara lika mycket en privatsak som den är för alla andra i landet; de ska etiketteras som muslimer lika lite som latinamerikaner etiketteras som katoliker. Ingen särbehandling, inga särslagstiftningar, medborgerliga och mänskliga rättigheter och skyldigheter rakt av utan hänsyn till etnicitet, utseende, religion eller någonting. Låt var och en bli salig på sin fason och själv ta konsekvenserna av sina val. Jag misstänker att Gardell rentav skulle instämma i detta ideal. Han antyder det själv i sin bok. Frågan är bara varför han inte själv slutar att behandla alla muslimer som ett kollektiv, fast ett uteslutande gott och passivt. Som han nu framträder är han inget annat än en perfekt pendang till dem han kallar islamofober. Lika enögd, lika demagogisk, och lika främmande för ett verkligt konstruktivt samtal om hur vi ska kunna leva tillsammans i detta land.

Torbjörn Elensky

I veteranernas värld

DEMOGRAFI

Redan år 1798 påpekade Thomas Malthus att medan varje mänsklig befolkning har en tendens till exponentiell tillväxt gäller inte samma sak för de resurser som människorna är i behov av för sin fortlevnad. Således är konkurrens normaltillståndet i mänskliga samhällen. Även om Malthus hade fokus specifikt på befolkningssituationen i England, kom hans påpekande att spela en stor roll för att övertyga Charles Darwin om att konkurrens råder generellt i naturen och är en kraft som kan förklara organismvärldens mångahanda anpassningar till en motspänstig omvärld.

Ligger det något i Malthus modell? Har vår art samma programmatiska benägenhet som andra arter att öka i antal så till den grad att de livsnödvändiga resurserna blir otillräckliga? Kring mitten av 1900-talet dök det upp biologer, ekonomer och andra som hävdade att jordens befolkning faktiskt var på väg att växa tvärsigenom resurstaket, vilket skulle leda till fruktansvärda påfrestningar i framtiden. Man talade om en tidsinställd "populationsbomb", och otaliga organisationer och "tanke-smedjor" runt om i världen föreslog åtgärder av åtgärder för att förhindra den överhängande katastrofen.

I en ny bok hävdar Fred Pearce, välkänd vetenskapsjournalist och efterfrågad debattör på den internationella scenen, att bomben är eller håller på att bli desarmerad. På grundval av data visar han att antalet barn per kvinna håller på att minska och detta ingalunda enbart i Västerlandets välfärdssamhällen utan även i växande ekonomier som Kina, Indien och Brasilien samt i åtskilliga av de fattiga utvecklingsländerna. Visserligen ökar jordens befolkning fortfarande och kommer att så göra i ytterligare några decennier, men omkring 2050 nås en topp på mellan 9 och 10 miljarder, varefter trenden vänder brant neråt. Snabbast blir befolkningsminskningen i Väst Europa och Japan, där det genomsnittliga barnantalet redan nu ligger klart under jämviktsnivå. Utan omfattande immigration skulle många av Europas länder redan ha en minskande folkmängd.

Vilka orsaker ligger bakom den demografiska u-sväng som Pearce förutser?

I många utvecklingsländer har jordbrukets produktivitet per ytenhet ökat genom den "gröna revolutionen" och andra tekniska framsteg, vilket avsevärt minskat behovet av barn som arbetskraft. Tvärtom representerar barnen numera en ekonomisk belastning som lägger hinder i vägen för ett lyft i levnadsstandarden inklusive inköp av begärliga produkter som mobiler, mopeder och tv-apparater. En viktig omständighet är att ju mer den ekonomiska utvecklingen i ett land tar fart, desto viktigare för barnens framtid är det att kunna ge dem en god utbildning, vilket emellertid i många länder kostar mycket pengar för föräldrarna. Men framför allt, menar Pearce, handlar det om att kvinnors situation dramatiskt ändrats i många av världens länder. De flesta kvinnor föredrar, när de får en chans att göra ett självständigt val, att leva ett eget liv och nå andra mål än en stor barnkull. De vill skaffa sig ett yrke och få egna inkomster, och även om patriarkalisk dominans fortfarande råder på många håll, har den dock flerstädes dämpats avsevärt. Männen bestämmer helt enkelt inte längre enväldigt över familjens barnantal. Av stor betydelse är naturligtvis också att barnadödligheten världen runt är i stadigt sjunkande. Om praktiskt taget alla barn överlever till vuxen ålder, kan man nöja sig med två eller tre, men om risken är hög att flera av barnen dör, måste man för att säkert ha någon överlevande som hjälp på ålderns höst skaffa sig sex eller sju.

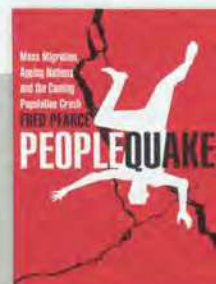
I många länder har makt-havarna vid olika tider försökt påverka nativiteten antingen uppåt eller nedåt. I exempelvis Japan och Kina har de politiska åtgärderna pendlat från lagstiftat ett barnsystem till ekonomiskt stöd åt familjer med många barn. Detta har lett till de mest egendomliga befolkningspyramider, som haft, har och kommer att ha genomgripande inverkan på respektive nations ekonomiska utveckling. I vissa samhällen kan familjerna möjligen nöja sig med ett barn, men endast om det blir en gosse. Blir det en flicka, händer

det inte så sällan att hon "försvinner" och därmed ger legalt utrymme för ett nytt försök. Könnsselektiva aborter är också en metod som i stor utsträckning kommit till användning i vissa länder. Följden har blivit att exempelvis Kina och Indien har enorma överskott på unga män relativt antalet unga kvinnor, vilket knappast gynnar en lugn samhällsutveckling, särskilt som många av männen dessutom är i ekonomiskt trångmål.

Stora skillnader existerar mellan olika länder och regioner med avseende på människornas möjligheter till försörjning, familjebildning, personlig utveckling och frihet. Många är därför de som lämnar sitt hemland för att likt Mobergs Kristina och Karl-Oskar söka ett bättre liv i något annat land. Pearce lovordar de enorma folkvandringar som för närvarande pågår och menar att de representerar den enda mekanism som effektivt bidrar till utjämning av de ekonomiska skillnaderna mellan olika regioner. Han lovsjunger städer som New York och London för deras internationella befolkning och näringsliv och ser dem som förebilder för en framtida värld. Visserligen berör han också en hel del av de problem som immigrationsvågor genom tiderna och på många håll även idag orsakar i mottagarländerna. Men samtidigt tar han förvånansvärt lätt på de ganska allvarliga konflikter som invandringspolitiken onekligen givit upphov till i både Nordamerika och Europa. Det är ett återkommande drag i Pearces bok att han visserligen redovisar både positiva och negativa konsekvenser av skilda scenarier men avrundar med att bagatellisera de negativa. Det finns en omisskännelig doft av önsketänkande i somligt av det han skriver.

Av allt att döma kommer jordens befolkningstillväxt att avstanna på en nivå på mellan 9 och 10 miljarder människor, det vill säga 25 till 30 procent fler än det nuvarande antalet. Men hur ska så många människor kunna skaffa sig tillräckligt

PEOPLEQUAKE
MASS MIGRATION, AGEING
NATIONS AND THE COMING
POPULATION CRASH
FRED PEARCE
Transworld Publishers 2010

Två av Japans många "wrinklies".

FOTO: RONNIE KAUFMAN/CORBIS/SCANPIX

med föda och andra resurser för att täcka även högst rimliga behov?

Utan tvivel kommer den tekniska utvecklingen – med andra ord, vår arts enastående förmåga att bygga om och exploatera ekosystemen för egen vinning – att fortsätta och kanske till och med accelerera. Hittills har det i vissa avseenden gått bättre än vad de främsta experterna förutspådde för ett halvt sekel sedan. Å andra sidan finns det ett antal gränsvärden som ingen teknik i världen kan rucka på. Dessutom har vi redan lagt beslag på avsevärda delar av jordens resurser, till exempel sötvatten (inte minst för irrigation), skog och fossila bränslen. Tio procent är allt som återstår av havens potential att leverera människoföda, för att ta ett exempel ur Pearces bok. Och när teknikererna finner nya lösningar på resursproble-

men är ett vanligt resultat att besparing- en omedelbart äts upp genom slösaktigare levnadsvanor hos ekonomiskt starka folkgrupper. Det är naturligtvis förträffligt att man konstruerat bränslesnåla bilar – men inte om åtskilliga individer använder sin förbättrade ekonomi till att byta upp sig till en törstig SUV. En mycket liten andel av mänskligheten står för en mycket stor andel av konsumtionen. Som Pearce betonar, kostar varje barn som föds i USA eller Sverige många gånger mer än ett som föds i Bangladesh eller Botswana. Det är följaktligen framför allt i i-världen som besparingar måste göras och också där som en lägre nativitet har särskilt god effekt ur resurshushållningssynpunkt.

Japan är ett intressant fall. För femtio år sedan beskrevs Japan som ett så groteskt överbefolkat land att det absolut in-

te skulle klara av att försörja sin befolkning. Men, skriver Pearce, ett mirakel inträffade. Japansk industri växte och hade så stora internationella framgångar att nationen fick råd att köpa all mat som behövdes från utlandet. Snyggt jobbat, men vad lär vi av detta? Att ett industrialiserat land kan köpa sin mat från andra länder betyder ju att dessa andra länder drar ner på egen konsumtion, eftersom exporten gynnar det maktavande skiktet och därför prioriteras. Tillgången på mat är faktiskt inte oändlig. Ett land, men inte en planet, kan köpa sig respit från svält.

Hade de profeter fel som för femtio år sedan slog larm om den hotande befolkningsexplosionen? I vissa avseenden ja, i andra nej. Jordens befolkning har bevisligen ökat i rasande fart, men däremot har det värsta katastrofscenariot inte blivit »

verklighet. Det beror på att den tekniska utvecklingen åstadkommit en totalt oanad produktivitetssökning, som gjort att en lägre andel av jordens människor idag lever i svält än när profeterna uttalades. Samtidigt har dock det absoluta antalet människor som svälter eller lider av hälsovådlig undernäring ökat. Vidare betyder vårt ökade resursuttag och vårt likaledes ökade utsläpp av "restprodukter", alltifrån koldioxid till plastpåsar, att många av jordens ekosystem riskerar att förlora sin funktionsduglighet. Utsläppen av "växthusgaser" leder till klimatförändringar som kommer att radikalt möblera om jordklotets resurstillgångar, och om de värsta försägelserna visar sig stämma, hotar en katastrof värre än de värsta olyckskorparna i förra seklet kunde drömma om. I hotbilden ingår att en global temperaturhöjning kan möjliggöra världsomfattande epidemier av hittills relativt lokala sjukdomar. Även den oftast så optimistiske Fred Pearce medger att en klimatchock kan grusa alla hans (och våra) förhoppningar om en ljusnande framtid.

Färre barn föds, medan människornas genomsnittliga livslängd raskt stiger i flertalet av alla jordens länder. Störst chans att bli hundra år har japanska kvinnor, och Japan ligger överhuvudtaget i topp i "långlivsligan"; "den uppgående solens land" har blivit "den nedgående solens land". I framtiden kommer andelen "wrinklies" i de flesta länder att vara långt högre än någonsin tidigare. En veteranernas värld skymtar i kristallkulan. I genomsnitt kommer människor att ha 20 till 30 år kvar av sitt liv när de uppnår (nuvarande) pensionsålder.

Många av dessa veteraner kommer att vara fysiskt och psykiskt i utmärkt skick, fullkomligt kapabla att ta itu med olika slags meningsfulla uppdrag och arbeten. Liksom förr i tiden kommer äldre släktingar kanske att kunna och vilja ägna sig åt barnavård, medan barnens föräldrar ägnar den mellersta tredjedelen av sin livscykel åt betalt arbete.

Pearce ser med visst välbehag på detta perspektiv. Kanske, menar han, kommer en åldrad mänsklighet att i högre grad prioritera jämvikt och stabilitet och inte sträva efter den ständigt accelererande ekonomiska tillväxt som ju är dagens medicin mot alla samhällsproblem.

Det är nästan oundvikligt att som slutkläm citera *Blandarens* klassiska påpekande att "det är svårt att sia, särskilt om framtiden", för så stora oförutsebara förändringar har på senare tid drabbat mänskligheten att ingen egentligen kan våga mer än en gissning hur framtiden kommer att se ut för våra barnbarn och deras barn. I en ny värld lever de säkerligen. Men i en skön?

Staffan Ulfstrand

Benjamin Constant. Kopparstick efter teckning av Félix Philippoteaux.

FOTO: AKG-IMAGES

Den ombytliga

IDÉHISTORIA

Den franske politikern och författaren Benjamin Constant (1767-1830) var en av sin tids mest inflytelserika män. Många goda och många dåliga sidor hade han, man vet aldrig vilka som väger tyngst. Det är ingen tillfällighet att karikatyrtecknarna älskade att framställa honom i kameleontens skepnad. Ty under sin växlingsrika politiska karriär bytte han sida lika ofta som Rotschild bytte skjorta.

Denna ständigt kulörskiftande politiska ödla var lika oberäknelig på kärlekens område. Damerna döpte honom till *L'inconstant*, den ombytliga. Eftervärlden minns honom ofta bara av två skäl. Dels för att han var mångårig följeslagare och äls-

kare till den ryktbara författarinnan Mme de Staël (1766-1817), dels för hans psykologisk-analytiska roman *Adolphe* som parallellt gavs ut i England och Frankrike 1816. (Constant sägs ha koncipierat den tunna boken på fjorton dagar redan 1806.)

I allt annat glömdes han bort och försvann under horisonten. Varför? Hans politiska fiender och andra vedersakare uppehöll sig nästan tvångsmässigt vid hans privatliv och personliga problem.

Ja, han var en hängiven spelare och kunde ofta inte betala sina skulder. Ja, han hade varit minister under Napoleons hundra dagar. Honom hade han först slickat, sedan baktalat, därefter slickat och sedan på nytt baktalat i takt med att de politiska konjunkturerna svängde.

Ja, han var av schweizisk börd och där-

**THE CAMBRIDGE
COMPANION TO CONSTANT**
HELENA ROSENBLATT (RED.)
Cambridge University Press 2009

**GERMAINE DE STAËL
& BENJAMIN CONSTANT**
A DUAL BIOGRAPHY
RENEE WINEGARTEN
Yale University Press 2008

för i många ögon inte tillräckligt fransk. Ja, han var en protestant som gift sig med en tysk fränksild kvinna. (Äktenskapet med Charlotte von Hardenberg ingicks 1808.) Den negativa ryktesspridningen bara förstärktes av de kritiska kommentarer som Germaine de Staëls ättlingar sedermera strödde omkring sig.

Till detta kom att samtidens mest betydelsefulla kritiker Sainte-Beuve drog i gång en veritabel hatkampanj. År 1835 började han skriva en lång rad giftindränkta artiklar, vilkas enda syfte var att framställa Constant som en cyniker, en libertin, en *roué*. Andra kommentatorer beskriver den store frihetsivraren som egoistisk, blasé och korrumpad. En person som inte förtjänar ära efter sin död.

Den socialistiske teoretikern Louis Blanc (1811-82) säger i sin *Histoire de dix ans 1830-1840* att Constants "lättnadsmoral, skepticism, moraliska indifferens, kraftlösa temperament och kalla hjärta" är så negativa kvaliteter att han hellre borde slängts i ett dike än förärats statsbegravning. Karl Marx nöjde sig med att kort avfärda Constant som ett patetiskt språkrör för det borgerliga samhället.

Men statsbegravning fick alltså den förment uslingen. Hela deputeradekammaren närvarade. Parisgatorna svämmade över av folk. Massorna hyllade oförblommerat den liberala politikern och stridslystne skribenten som i sina tal kunde trollbinda ett auditorium lika bra som någonsin Cicero.

Lovorden var så många och hurraropen så höga att myndigheterna fruktade upplopp. Säkerheten skärptes därför maximalt denna dag. Nu följde högtidlig procession till Père-Lachaise där revolutionshjälten från 1789 och amerikanska frihetskriget, La Fayette – han hade säkrat julirevolutionärernas seger då han fick kommandot över nationalgardet – talade över sin döde vän. Frankrike är skyldigt dig evig tacksamhet!

Så olika såg alltså människorna på Benjamin Constant.

Under restaurationen 1814-1830 var han en av den liberala oppositionens främsta skribenter och talare. Han satt i deputeradekammaren från 1819, de tre första åren ta-

lade han inte mindre än 265 gånger. På samma sätt som i sina otaliga tidnings- och tidskriftsartiklar berörde han snart sagt allt av nationellt intresse: finans- och budgetfrågor, konstitutionella och juridiska spörsmål, medborgerlig och politisk frihet, undervisning, religion, utrikespolitik, armén och avskaffandet av slavhandeln. Det var Constant som svarade för en väsentlig del av förberedelsearbetet till julirevolutionen 1830 som inträffade kort före hans död. Han angav tonen, innehållet och strategin för den liberala oppositionen.

Forskningen om Benjamin Constant har bara accelererat under det senaste decenniet. Allt fler statsvetare, historiker, ekonomer och religionshistoriker har velat klarlägga varför hans politiska, litterära och religiösa skrifter borde ägnas ett närmare studium. Går Constants mycket liberala teser och teorier att applicera på dagens samhälle?

För ett år sedan utkom *The Cambridge Companion to Constant*, med Helena Rosenblatt som redaktör. Femton välrenommerade forskare diskuterar här Constants *oeuvre*. Året dessförinnan utkom en dubbelbiografi av författaren och litteraturkritikern Renee Winegarten: *Germaine de Staël & Benjamin Constant*. Denna bok når inte samma höga vetenskapliga nivå som den förstnämnda. Men läsvärd är den ändå. Ingen skall förledas tro att det rör sig om något slags historisk sensationsroman även om ämnet inbjuder till det.

Låt mig nu först diskutera de olika aspekterna av Constants skrifter. Marcel Gauchet uppehåller sig åtskilligt vid att ett befriat och självständigt franskt folk snart blev ett underkuvat folk. Revolutionens vridning åt tyranni var ett centralt tema för Constant. Napoleons despotism var en nära släkting till jakobinklubbens diktatur som kulminerade i skräckväldet.

Maktfaktorn kan också bestå av en liten grupp "framsynta" människor. Hör på! Det är vi som representerar allmänviljan och den vill ni väl se genomdriven? Varför säger de inte att de konfiskerat makten, undrar Constant. Han var skeptisk till Rousseaus *Om samhällsfördraget* (1762) där det sägs att samhällsfördraget är en social överenskom-

melse mellan självständiga och sinsemellan lojala medborgare.

Constant konstaterar att det finns en vild klyfta mellan antikens och modernitetens syn på frihet. Stefano de Luca visar hur han resonerar.

Enligt antikens tänkare är frihet liktydigt med ett kollektivt och direkt deltagande i regeringens arbete. Moderna tänkare menar istället att frihet bara kan nås när man är oberoende av en eller annan regering. I det förra fallet underkuvas individen. I det senare ligger tonvikten på det privata.

Felet som Rousseau och de av honom influerade jakobinerna gjorde var att de ville konstruera en modern frihet som byggde på antik modell. Alltså tvinga människorna att underkasta sig samhället. Hos Rousseau saknas emellertid en teori om *begränsning* av makten. Den idé han uppehöll sig vid var att flytta makten från kungen till folket. Med ögat fäst på Sparta, en idealmockell, menade han att den enda frihet som individen kunde räkna med var att underkasta sig den allmänna viljan eller anpassa sig efter den.

Bortsett från att denna samhällsteori är despotisk i sig själv så utgör den ett allvarligt hot för framtiden, menade Constant. Den leder inte till folkets dominans över individen utan till fåtalets (den styrande eliten) dominans över samhället och dess medborgare. Terrorn under revolutionen bär syn för sägen.

Tzvetan Todorov tar sig an ett svårt område. Constant påbörjade fembandsverket *De la religion* som artonåring och korrigerade fortfarande manuskriptet vid sin död. En viktig punkt är att "religiös känsla" inte kan definieras. De som ändå gör det vill kontrollera den. Ofta av politiska skäl. Detta leder till ett doktrinärt tänkande och det är just den saken som Constant inte kan fördrå.

Han menar att människan, efter lite introspektion kanske, kan se på sig själv som någon annan än den hon är. Därför kan hon också föreställa sig något "bättre" utanför sig själv.

Detta något kan hon anamma eller förkasta. Själens odödlighet är dock inget att spilla ord på. Man skall tänka på dem som lever.

Ingen tror därför att han vill tro men vi kan tillåta att den "religiösa känslan" bemäktigar sig oss i stället för att vi säger nej. Den driver människan att se längre än till sina egna intressen, den kan skapa ett behov att känna tillgivenhet för andra människor. Man behöver inte ens kalla känslan för religiös. Och är det något fel på religionerna så är prästerskapet och kyrkan ansvariga.

I antologin finns ett skarpsinnigt avsnitt om Constant och kvinnorna av K. Steven Vincent. Nu har som sagt Renee Wintergarten skrivit om samma ämne. Låt oss där- >>>

för följa henne. Madame de Staël var en megakändis.

Med huvudverket *De l'Allemagne* blev hon en framgångsrik propagandist för den tyska nyromantiken. Sitt namn har hon efter Sveriges dåvarande Parisambasador Erik Magnus Staël von Holstein. Lakoniskt sa hon om sin blivande make: korrekt och trög.

Annars är det inte just lakonismer som präglar hennes samtalskonst eller halvt självbiografiska romaner som *Delphine* och *Corinne ou l'Italie* utan långa vindlande monologer. "Salongernas Minerva", som hon kallades, kunde hålla en frågvis allmänhet i schack timmar i sträck.

Dotter var hon till bankiren Jacques Necker. Näst kungen Frankrikes rikaste man. Hon var hans ögonsten och fadern var i sin tur hennes största kärlek. När hon fick besked om hans död skrek hon hysteriskt till alla som ville trösta henne: "Han var inte min far! Han var min bror, han var mitt barn, han var min make, han var allt!"

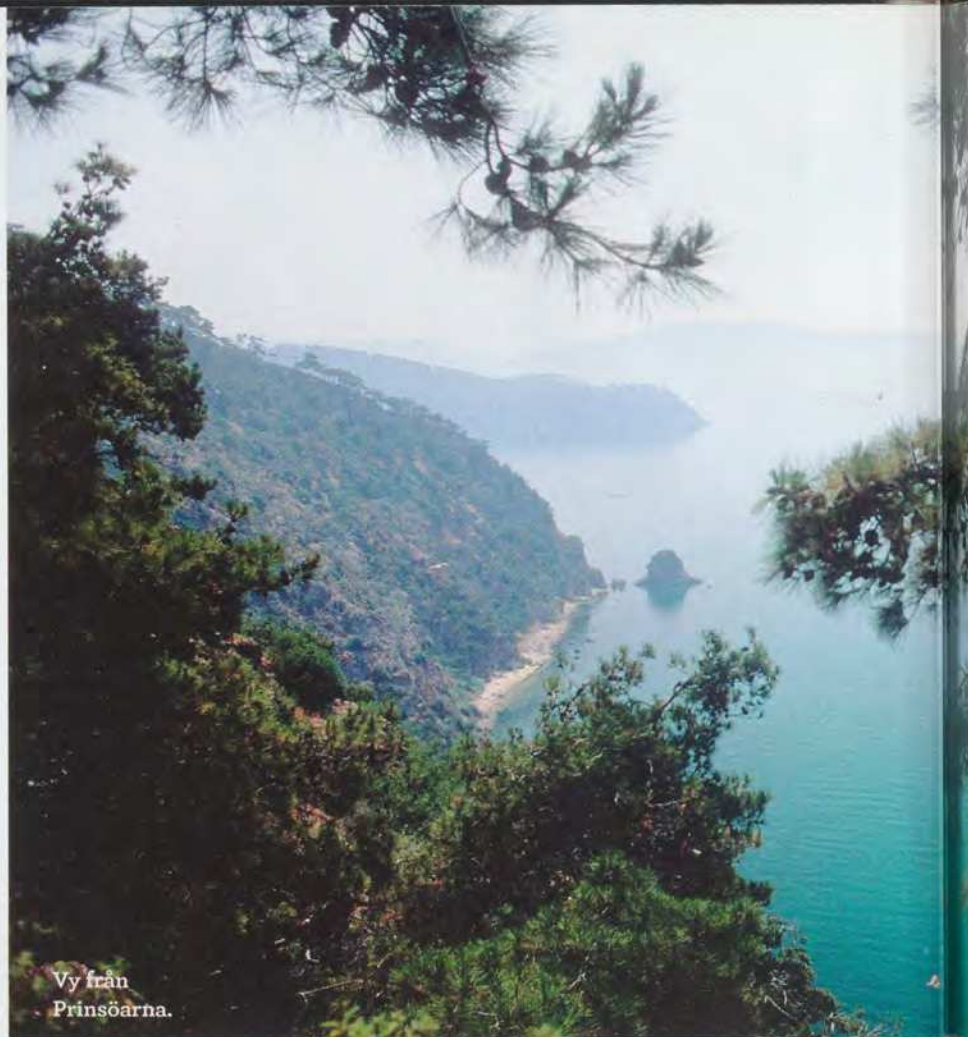
Den man som djupast kom att ingripa i hennes liv var dock Benjamin Constant. Deras kärleks- och vänskapsförbindelse varade, med tillfälliga avbrott, från 1796 fram till hennes död.

Sällan såg man passionen slitas i trasor så ofta. När han blir borta från slottet Coppet vid Genève sjön kastar hon sig på trappan och försöker strypa sig med näsduken. "Jag måste ha honom tillbaka!" Hon svor på att ta gift och dö vid hans fötter när han i hemlighet hade gift sig med Charlotte von Hardenberg. Fruktansvärda scener. Constant tyder dem lugnt på sitt vis. Hon är fast besluten att härska över mig genom terror.

Allt gör Constant reda för i *Adolphe*. Både Winegarten och Vincent är dock nogga med att Ellénor är ett multiporträtt. Minst fyra olika kvinnor har stått modell. Och inte nog med det. *Adolphe* och Ellénor bör också ses som två olika sidor av Constants eget obeständiga väsen. Han vill och vill inte bygga ett kärlekens tempel tillsammans med henne, rädd som han är att helgedomen kommer att förvandlas till en krypta. Hon ser istället templet som en kärlekens offerplats och hon seggar i det att hon lider nederlag. Hennes död innebär ingen befrielse för *Adolphe*. Den blir ett monument över hans eget misslyckande.

Renee Winegartens bok är ett utmärkt komplement till antologin. Madame de Staël stred under mottot individens frihet och passionens rätt. Det gjorde även Benjamin Constant. Deras inflytande var en gång stort. Det har, i takt med att båda rönt allt större uppmärksamhet, förvisso inte minskat.

Olav Wiström

På spaning efter Prinsöarna

GEOGRAFI

Diktaren och essäisten Joachim Sartorius har skrivit en extraordinär bok, *Die Prinzeninseln*, om Prinsöarna, en liten arkipelag i timmas båtresa från Istanbul genom Bosporen och ut i Marmarasjön. Under den osmanska tiden förpassade sultanen misshagliga personer i sin närhet hit, särskilt sådana som kunde göra anspråk på tronen, och deras öde kunde därmed vara beseglat. Numera är öarna framför allt ett semester mål. Rika istanbuliter har sina sommarresidens här.

Verkligt intressanta är Prinsöarna för vad de var då den osmanska tiden nalkades sitt slut. Vid sekelskiftet 1800–1900 hade åtskilliga greker, armenier och judar låtit uppföra stora, vackra villor i trä som djärvt kombinerade osmansk tradition och moderna strömningar. De parkliknande träd-

gårdarna var magnifika, fyllda av cypreser, bougainvilleor, tulpaner. Här fanns kasinon och luxuösa restauranger. På strandpromenaden flanerade motsvarande mondäna klientel.

Öarna utgjorde ett kosmopolitiskt mikrokosmos där kulturerna och individerna var distinkta och toleranta. Influenserna

DIE PRINZENINSELN
JOACHIM SARTORIUS
Mare 2009

FOTO: HEMISFR/SUPERSTOCK/NORDICPHOTOS

från det moderna Europa var stora. Prinsöarna var Neapel, Wien, Paris och Lissabon i vital förening. En den klassiska modernitetens utpost mot Asien, orientalisk modernitet, "en blandning av *laissez faire*, levantisk prakt och dans på vulkanen", skriver Sartorius.

Atatürks moderna projekt satte punkt för denna kultur. Överallt i Europa och Nordamerika projekterades nya framtider. Framåtskridandena var inte alltid demokratiska. Kosmopolitanismen på Prinsöarna omintetgjordes. Folkmordet på armenier hade inneburit en början. "Befolkningsutbytet" mellan Turkiet och Grekland år 1923 följde, liksom pogromer och utvisningar. De nio öarna bebos idag nästan uteslutande av turkar. Antalet greker och judar räknas i några dussin. Efter femhundra år talar de återstående judarna ännu *ladino*, sefardernas språk. År 1492 ställde Ferdinand och Isabella dem inför valet att låta sig kristnas eller lämna landet. Somliga begav sig till osmanernas unga rike som ägnade dem hjärtligt lite uppmärksamhet. Sartorius använder ofta ordet "rest" för att beskriva Prinsöarna. Rester är vad rasande moderniseringar i allmänhet lämnar efter sig.

Sartorius tar in på Splendid Hotel på Çankaya Caddesi, "en av världens vackraste gator". Det är höst. Gästerna är få. Han

önskar ett gammalt rum. "Alla rum är gamla här", svarar portieren. Balkongen vetter ned mot hamnen på huvudön Büyük Ada. Det är en "balkong mot världen", blicken når på en och samma gång Europa och Asien. Havet är överallt. Var Prinsöarna en sammanfogning av tradition och modernitet, av allsköns heterogena ting i lyckoslig blandning, så var Splendid Hotel en miniatyr av detta. Nu är etablissemangen en "gammal dam". En bedagad dam. Redan då hotellet blomstrade förde det en fäfäng, dekadent kamp mot det osmanska rikets förestående kollaps.

Sartorius beger sig på upptäcktsfärd. Han vandrar, åker med häst och vagn – *faytons* är det gängse transportmedlet på öarna efter det att Atatürk personligen förbjöd bilar, på Büyük Ada finns drygt två tusen hästar, hovarna är klädda i gummi, stillheten är öarnas signum – och tar färjan till de mindre öarna. Färden går emellertid än mer i tiden. Här samexisterar olika tider, segment läggs på segment, bryter in i varandra. Bysans, det osmanska riket, den gryende moderniteten, turkifieringen. Myt och realitet, skön och brutal. Redan Aristoteles nämnde öarnas koppargruvor. Överallt bysantinska kloster. Mest är de stängda. Den turkiska flaggan signalerar nya tider. Det mest kända klostret är Hagia Triada, den Heliga Treenighetens kloster, på

den näst största ön, Heybeli Ada. Klostret var en central inrättning inom den ortodoxa kyrkan och för den patriark som fortfarande, mitt bland sextio miljoner muslimer, residerar vid Gyllene Hornet. Särskilt vackert är dess bibliotek. Viktigast numera är klostret som bricka i spelet om Turkiets medlemskap i EU.

Sartorius ledsagas av Selçuk. De har träffats av en tillfällighet i Istanbul. Det är Selçuk som övertalar Sartorius att lämna Istanbul. Selçuk är hemlös, men väktar från höst till vår en villa på Büyük Ada. I grannvillan nere vid stranden bodde Leo Trotskij under exilen. Trotskij sökte skydd, skrev och for varje dag ut på havet för att fiska. Villan har länge varit till salu. En rest av det osmanska, en rest av nittonhundratalets revolutionshistoria. Selçuk känner sina tider, sina öar.

Sartorius bjuder in också andra ciceroner. Han låter europeiska resenärer komma till tals – Lamartine, Ernst Robert Curtius, Gustave Schlumberger, Trotskij. Han citerar turkiska författare, ännu osmaner eller redan moderna. Han samtalat med vänner och med gamla och nya bekanta. Orhan Pamuk berättar om barndomen på öarna, om hur några av hans böcker tillkommit där och om fientligheten mot honom bland nationalistiska turkar. Under ett plötsligt anfall av rastlöshet beger sig Sartorius till Istanbul, hör oväsendet, erfär brokigheten, besöker fotografen Ara Güler och träffar gamla vänner. Prinsöarna är visserligen ett "chiffer av sereinitet, skönhet, förlust", skriver Sartorius, men just därför kan de bli olidliga för en själ som närs också av olikhet, närvaro, oro.

Sartorius bok är en pärla, en informativ, meditativ, poetisk resehandbok för den som beger sig till Istanbul eller för den som reser i historien och kanske drömmen. Ett epos i miniatyr – över öarnas led samma, oroliga, intagande historia, över Bysans, den osmanska tiden, nittonhundratalets modernisering, kosmopolitanismen, vår egen samtids politiska komplikationer. En pendang till Pamuks Istanbul-memoarer är boken också.

Sartorius förälskar sig i Prinsöarna i samma stund som han angör Büyük Ada. "Jag vet inget, inget tillhör mig", skriver han första kvällen, "och ändå äger jag redan en mängd stjärnor, denna bris som drar in över havet". Över Marmarasjön ser han hur "människornas små själar verkligen är små. De fladdrar kring i världens hela härlighet." När han blivit ensam gäst på Splendid Hotel, beslutar han sig för att lämna skönheten, melankolin, historien och myterna. Men, skriver han, och citerar Montaigne, "jag kommer tillbaka, sådan är min väg".

Bo Isenberg

Ett storslaget experiment

I penningaffärer upphör vänskapen", heter ett talesätt som kommer till mig vid läsningen av David Marshs bok om den europeiska monetära unionens tillblivelse. Det handlar med andra ord om att försöka förstå en dimension av tillvaron som rör sig bortom den mer personligt förankrade, att greppa den politiska och ekonomiska ordningen, där frågan om hur mycket av dess verklighet och logik är nödvändig eller ens önskvärd ter sig ofrånkomlig. För David Marsh, som skrivit en bok som närmar sig thrillern, infinner sig dock inte denna fråga. Bilden som framkommer är istället historien om hur det nödvändiga ständigt sker, inte alltid genast, men liksom förr eller senare. Genom att ha intervjuat ledande europeiska politiker, från Kohl och Major till d'Estaing och Delors, samt högre chefer och ämbetsmän på riksbank och andra centrala institutioner, får läsaren följa de stora övergripande händelseutvecklingarna på ett nära håll. Honnörsordet är "realpolitik". Och utan tvekan är det en spännande läsning. Marsh målar upp bilden av det politiska spel som föregått eurons förverkligande, han söker upp de historiska rötterna, och hamnar allt som oftast i frågan om Frankrikes och Tysklands maktkamp om den ledande positionen i Europa. Första världskriget är startpunkten för det nya som skall komma, sammanbrottet för ett Europa bestående av mer traditionella och självständiga stater, det sista hindret på vägen mot Europas ödesbestämda ende. Det som för ett naivt öga kan ha sett ut som fredstider har i själva verket varit ett slags hemligt krig. Ett krig under fredslänkande former. Ett främst ekonomiskt krig, inte en-

dast mellan nationerna, utan mellan riksbankerna och mellan dessa och de egna regeringarna. Det är en av bokens förtjänster att den visar på den maktkamp som pågått och som alltjämt pågår mellan ett alltmer centraliserat och självständigt bankväsende och den (mer eller mindre demokratiskt valda) politiska representationen. Marsh analyser tyska Bundesbank och visar hur denna synnerligen politiskt självständiga institution utgjort modellen för utformandet av den europeiska centralbanken (ECB), och överhuvudtaget är förhållandet mellan politisk och ekonomisk makt den centrala och brännande frågan i Marshs arbete.

Utöver de maktpolitiska aspekterna, samt den nödvändiga historiska utveckling som en europeisk ekonomisk och monetär union enligt Marsh är ett uttryck för, menar han att avregleringen av finansmarknaden – "the liberalisation of the world of money" – har gjort att inte bara en gemensam europeisk valuta utan en motsvarande centraliserad politisk styrning blivit nödvändig. Tankegången är den att en gemensam marknad kräver en gemensam valuta och att en gemensam valuta kräver en gemensam politik.

Marsh är en förespråkare för europeisk centralisering och menar att "the power of money" kräver "a better economic coordination", och han hävdar med enfaset att det för eurons och Europas framtids skull är nödvändigt att anpassa sig till valutans villkor. Han citerar den västtyske förbundskanslern Helmut Schmidt, som Marsh menar är "The ultimate master of monetary Realpolitik", som sagt: "This is the great strength of the Euro, that nobody can leave it without damaging his own country and his own economy in a severe way". Inte heller menar Marsh att alla EU-länder bör vara med i EMU, för strategin "one-size-fits-all" som euron innebär passar inte alla länder, i alla fall inte så länge en del medlemsländer inte tillräckligt anpassar sig efter "the economic conditions set by stronger countries". Från ECB, den europeiska centralbanken i Frankfurt, heter det att "visa av EMU-medlemsstaternas regeringar tycks inte ha lärt sig att hantera makroekonomin i den nya situationen med ekonomisk och monetär union". Det gäller alltså för såväl tysk som grek att lära sig att "tänka på makronivå", vilket nog faller sig lättare för tysken, vars verklighet till stor del redan sammanfaller med det anbefallna

perspektivet och dess krav. Överhuvudtaget är Marsh befriande osentimental ifråga om att kulturella skillnader utgör ett problem i förverkligandet av det europeiska projektet. Att hålla fast vid traditioner blir hos Marsh till en fråga om "unwillingness to change habits". Skillnader mellan nationer blir till en fråga om "obalanser". "The system thus remained exposed to the risk of internal disequilibrium", konstaterar Marsh och efterlyser en strängare politisk styrning.

På en nivå, låt oss kalla den för den realpolitiska, är den monetära unionen inte bara begriplig utan rent av logisk. I en tid av ökande konkurrens kan den europeiska kontinenten bli starkare med en gemensam valuta. För Marsh, vars bok har underrubriker som "Europe's Destiny", "Blood and Gold" och "Tyranny of the Mark", råder ingen tvekan om att ingen annan väg finns att gå.

Visserligen är det hela ett storslaget experiment, men detta snarare eggat än skrämmer entusiasten. "Det blir vansinnigt spännande att se hur det kommer att utvecklas framöver", som en svensk nationalekonom uttryckte saken. En del röster har höjts om att man varit för tidigt ute.

En monetär union införd under ogynnsamma förhållanden kan komma att utgöra ett hinder för politisk enhet, menade Milton Friedman. Politikernas storslagna visioner hotar att slå sönder beprövade och fungerande strukturer, menar Paul Krugman. I Sverige hörs andra tongångar. Den ledande morgontidningen skriver att "vi bör tänka som europeer" och påpekar att det är "omoraliskt att stå utanför euron". Sådant faller nog inte under realpolitik, frågan är bara vad det faller under. Jag kommer att tänka på lydierna, som inte bara uppfann mynten utan även tärningarna.

Marsh har lyckats skriva en bok om ett storslaget ekonomiskt och politiskt experiment utan att närma sig frågan om vad det hela skall gå ut på. Han snuddar möjligen vid ett svar, när han skriver att euron är ett nytt fenomen i historien. Pengar har tidigare enligt honom följt förändringarna i samhället, inte skapat dem. "The Euro put an end to all that", konstaterar han. Den europeiska valutan är så att säga inte sprungen ur verkligheten – utan är ett uttryck för en önskan om att förvandla den.

Einar Askestad

THE EURO
THE POLITICS OF THE NEW
GLOBAL CURRENCY
DAVID MARSH
Yale University Press 2009

Den rockande medelklassen

Vad har medelklassen och förorten med rock'n'roll att göra?", frågar sig musikanthropologen Chris McDonald i förordet till boken *Rush, Rock Music, and the Middle Class: Dreaming in Middletown*. Radhuslivet är ju på sätt och vis själva antitesen till allt vad rebellisk rockmusik står för. I såväl ett medialt som akademiskt klimat har rockens autenticitet länge varit djupt förbunden med en romantiserad arbetarklassstematik. Knappast med villaförorter, ägardemokrati eller Ikeamöblerad folkhemspolitik trots att medelklassen varit och förmodligen än idag är den största publikgruppen för många artister. Mot den bakgrunden tillför McDonalds insiktsfulla och tankeväckande analys av rockbandet Rush (som hade sin storhetstid i skärven mellan 1970- och 80-talet) ett annorlunda perspektiv. Inte minst för att författaren problematiserar själva begreppet "medelklassigt" – det som på senare tid blivit ett skällsord i kulturdebatten.

McDonald skriver med ett fans entusiasm och menar att Rush fångade precis den "in-between-ness" han själv upplevde som barn i en medelklassförort. Men så rör det ju sig också om ett *progressive rock*-orienterat band med rötterna i 1960-talets sömniga förorter till Kanadas finanscentrum Toronto, en så pass städad miljö att det skämtades om att stadens trottoarer fälldes in klockan sju på kvällen.

Med sociologen C. Wright Mills som förebild definierar han den nordamerikanska medelklassen som en social grupp fostrad utifrån borgerliga värderingar men utan betydande egendomar. Tillvaron i förorten beskrivs som präglad av konformism och tristess; sinnebilderna av den amerikanska drömmen förvandlad till mardröm.

Kanske kan man säga att Rush kombinerade hårdrockens kraftfullhet med den klassiska musikens komplexitet på ett sätt som talade direkt till förortens ambivalens och medelklassens ständiga vacklande mellan stolthet och skam. I låten "Subdivisions" är förorten inte bara en likriktad

RUSH, ROCK MUSIC, AND THE MIDDLE CLASS

DREAMING IN MIDDLETOWN

CHRIS McDONALD

Indiana University Press, 2009

"mass production zone" utan också en plats som är fientlig mot "dreamers and missfits". Rush angrep förortens begränsade livsstil, men trummisen och låtskrivaren Neil Pearts texter ger också uttryck för idéer om personlig frihet och en respekt för den finkultur som är djupt rotad i samma medelklassmiljö.

Hos gruppen finns dessutom en starkt förankrad individualism. Ett par av deras låtar bygger på den rysk-amerikanska för-

fattaren och filosofen Ayn Rands tankar i en bok som *Anthem*. Hennes framtidsdystopiska kortroman från 1937 har inte bara fått ge namn åt bandets eget skivbolag utan också åt öppningsspåret på albumet *Fly by Night* med rader som "hold your head above the crowd". Det gör att Rush inte bara fått dras med epitet som "the thinking-person's heavy metal-band" utan också kallats proto-fascister i brittisk musikpress. Andra har nöjt sig med att avfärda "rockens randianer" som pretentiösa och medelmåttiga.

McDonald ger några graverande exempel på hur även det negativa mediala mottagandet av Rush avspeglar medelklassens kulturella spänningar och har svårt att se musikkritikerna som annat än positionerande tyckare. Det är ett lite enögt sidospår som ändå blir intressant när det ställs

mot medelklassens centrala mål: att sticka ut. För på samma sätt som eskapismen uppfyller en önskan om att befinna sig var som helst men inte här, svarar individualismen enligt McDonald mot viljan att vara Någon – inte bara vem som helst. Till populärmusikens paradoxer hör förmågan att kritisera den konformitet som i själva verket utgör branschens kommersiella förutsättningar. Rush är inget undantag och trots att gruppen sålt över 40 miljoner album räknas de snarare som kultband än mainstream.

Deras kritik av masskulturen följer därmed Frankfurtskolans logik. Filosofen Theodor Adornos tankar om kulturindustrin har reproducerats (och i viss mån banaliserats) i synen på rock som någonting mer konstnärligt och mindre kommersiellt än popmusikens repetitiva formler. Och i likhet med många andra band lyckades Rush karva ut en nisch i det kommersialiserade kulturlandskapet genom att vara kritiska mot detsamma.

McDonald ser en förklaring i att medelklasspubliken ofta betraktar masskulturens verklighetsflykt (actionfilmer, dokusåpor, kärleksromaner och liknande) som intetsägande förströelse. Samtidigt menar han att majoriteten av den samma inte heller är mottaglig för samtida finkultur. Att konsumera populärkultur med ett budskap blir därför medelklassens sätt att kompromissa. Det ligger en del i det här resonemanget, men McDonalds eget *von oben*-perspektiv visar samtidigt hur varje försök att ringa in medelklassen nästan ofelbart leder till behovet att distansera sig från samma grupp; att vara vad som helst men inte medelklass.

Möjligen går det inte att komma längre än så i medelklassighetens egen cirkeldefinition. Rush är förstås långtifrån ensamma om sin bakgrund men brottas med medelklassidentiteten på ett sätt som gör det möjligt att belysa ett internationellt fenomen och förstå förortens roll i populärkulturen ur annat än ett underdog-perspektiv. Chris McDonalds fallstudie blir därmed fascinerande även för den som inte är något större fan.

Vid sidan av djuplodande analyser av både text och musik belyser *Rush, Rock Music, and the Middle Class* också hantverket och professionalismerna. En inte oväsentlig aspekt av bandets utbredda popularitet hos en publikgrupp som i själva verket tycks identifiera sig mer med sitt yrke än med sin klasstillhörighet.

Johanna Paulsson

men nu förstår jag varför ingen har ringt.

Det vore en överdrift att säga att min besvikelse är stor. Jag är snarare lättad. Mitt erbjudande var motiverat av barmhärtighet snarare än genuint intresse. Å andra sidan måste man i viktiga frågor som dessa bortse från egen bekvämlighet och gott omdöme. Partiet säger sig vilja ha förnyelse av en genomgripande men ospecificerad natur, med resultatet att väljare åter kan "känna igen sig" i dess företrädare. Vad skulle då ha passat bättre än en partiledare som är ointresserad av politik och helst vill bli lämnad i fred? Nu är risken stor för att Partiet åter hamnar i händerna på någon klåfingrig uppkomling med "visioner".

Jag kan inte förneka att min lättnad är köpt på Partiets, antagligen även landets, bekostnad.

Men kanske finns ännu en möjlighet att rucka det märkliga valsystem där bara den som låtsas ovillig kan bli vald, med den ofrånkomliga följden att den bästa lögnaren blir vinnare. Frågan är vilket alternativt system som skulle vara det bästa.

Saul, Israels förste konung, smordes till ämbetet på grundval av att han givit sig ut för att leta reda på sin fars bortsprungna åsnor. Tretusen år senare är israeliterna ännu på plats och, med levantiska mått mätt, mindre prövade än Socialdemokraterna.

Den extra partikongressen hålls redan i mars, men det finns inte mer än 400 åsnor registrerade i Sverige. Att ta reda på om några av dessa sprungit bort och vem som i så fall letar efter djuren, kan knappast vara övermåttigt arbetarrörelsens ännu mångtaliga ombudsmän.

I EN LUCKA MELLAN KANNIBALER och glidmedelstester i en av våra dagstidningar, läser jag att polisen i Norrbotten fått i uppdrag att hämta elva personer som kan bära på klamydia, men inte infunnit sig för underökning.

Min egen erfarenhet av könssjukdomar är begränsad, men så vitt jag förstår kräver de köttsligt umgänge för att spridas. Så länge man inte har den märkliga vanan att dela säng med okända norrbottningar, är följaktligen de misstänkta klamydiabärarna fullständigt ofarliga för andra än sig själva. Samtidigt meddelas det att harpesten sprider sig och att en person redan avlidit.

Även om ämnet regelbundet debatteras i riksdagen, vägrar jag att tro att särskilt många svenskar utnyttjar harar eller andra däggdjur sexuellt. Men

skolad som jag är i Socialdemokratiska arbetarepartiets tabung gjorde jag tidigt klart att jag skulle tacka ja till att bli dess näste ledare. Till förstona trodde jag att min telefon av misstag måste ha kopplats ur,

här ligger det diaboliska i djurvärldens angrepp på mänskligheten: det behövs inte. Alla de sjukdomar som djuren på senare tid försökt smitta oss med – galna ko-sjuka, fågelinfluensa, sorkfeber, svininfluensa och nu harpest – kan drabba fullt påklädda människor då de ägnar sig åt helt anständiga sysslor i strålände dagsljus. Vad gör polisen åt detta?

Svaret är, så vitt jag förstår, ingenting. Harar, sorkar och änder tillåts röra sig fritt, utan att på något sätt ställas till svars för sina kriminella komplotter. Det är knappast förvånande att nya dödliga koalitioner växer fram i detta växthus för bakteriologisk och virologisk terrorism: enligt underrättelsesrapporter har nu hararna rekryterat myggor för att sprida sin pest.

Slapphäntheten beror utan tvivel på den propaganda som pumpas ut till djurens försvar. Från Världsnaturfondens ulliga pandor och isbjörnar till Walt Disneys storögda rådjur, är signalen densamma: vi måste förstå dessa bestar och kreatur. I den mån de hotar oss är det vårt eget fel.

Defaitismen inför det animala är så långt gånge-

en att det antagligen är för sent att återuppväcka en hälsosam vilja till självförsvar. Istället vänder vi polisen mot våra egna. Idag klamydiabärande norrbottningar. Imorgon kan det vara du.

VISSA SKRIFTER ÄR ALLTFÖR vulgära för att nämna vid namn, men det har trots detta varit omöjligt att ignorera de senaste veckornas moraliserande över vår konungs privatliv. Ändå har det mest centrala, nämligen undersåtarnas väl och ve, helt förbigåtts.

Många svenskar lever under påvra och glanslösa förhållanden. Så har alltid varit fallet och ett av få glädjeämnen bland dessa arma människor har traditionellt varit att inbilla sig att någon förfader i själva verket var oäkta avkomma av en kung. Det är ett oskyldigt nöje som skänker viss stolthet, kanske till och med hopp, till en annars meningslös tillvaro.

Monarkens rätt att adla är avskaffad. Svenskar kan inte erhålla kungliga riddarordnar. Kungliga telegram skickas fortfarande till dem som uppnår 100-årsdagen, men de flesta av oss vore övermodiga om vi räknade med ett sådant. Är det, med tanke på detta, inte obarmhärtigt och orättvist av oss att kräva en så återhållsam monark, att framtida generationer även berövas trösten att kunna fantisera om ett ädlare ursprung?

KULTUR RÄKNAS

**Vad är kultur?
Varför ska vi bevara den?
Och hur?**

I *Kultur räknas* försvarar Roger Scruton, Storbritanniens främste konservativa filosof, den västerländska kulturen mot dess interna kritiker och externa fiender. Han argumenterar för att ryktet om dess död är ogrundat. Han visar att vår kultur fortfarande är en källa till moralisk kunskap, och han avvisar den trendiga sarkasmen att den ingenting annat är än ett värdelöst arv efter döda, vita, europeiska män.

Författaren presenteras i en inledande essä av Johan Hakelius.

BESTÄLL BOKEN PÅ WWW.AXESS.SE/SHOP

Redaktör Blom rekommenderar

FÖRETAGSMINNEN

Tidskriften om näringslivets spännande historia. Överraskande aktuell!

Unikt perspektiv: Reklamskyltor och affärsgenier! Firmafester, bilar, båtar och fashion! Varumärken och skandaler! Uppfinnare och industridesigners! Mjölk, tvål och ädla drycker! Handlare, bankirer och krögare. Succéer och konkurser!

Prenumerera!

Du får fem fullmatade nummer för 200 kr. Gå in på www.naringslivshistoria.se och fyll i prenumerationsformuläret. Eller köp lösnummer i välsorterade tidningsbutiker. Pris 45 kronor styck.

